

ƏLAVƏ

MÜXTƏLİF EL-OBƏ OYUNLARI VƏ XALQ TAMAŞALARI HAQQINDA QISA MƏLUMAT

ABANƏGAN // ABANGAN – Xilafətə qədər, Azərbaycan ərazisində keçirilən Tirəgan incəsənət və peşə bayramına orta əsrlərdə verilən ad. Xalq həmin “Aban bayramı”nı müxtəlif tamaşa və kütləvi el oyunları ilə qeyd edirdi.

ABDAL OYUNU – Gəzərgi həyat sürüb el-oba içində müxtəlif oyun və əyləncələr göstərən dərvişlərin oyununa verilən adlardan biri və bəzən, “dərviş məclisi” anlamı əvəzində işlənən deyim. “Apdal-oyunu”, “aptal oyunu” kimi deyiliş şəkilləri də var.

ABRİZAN // ABRİZƏGAN – İslamiyyətdən əvvəlki Azərbaycanda yer üzündə suların yaranması və yeddiillik quraqlıq illərindən sonra yağmış əfsanəvi bir leysan yağışı şəninə keçirilən, kütləvi mərasim şənliyi. Qədim təqvimin Tir ayının 30-cu günü, (17-18 iyul) hamı əllərində müxtəlif su qabları, musiqinin müşayiəti ilə çay kənarına və ya hər hansı bir su hövzəsi yanına toplaşaraq çalıb-oynar, bir-birinin üzərinə su səpələr, bir-birini suya itələməyə çalışırdılar. Ədəbiyyatda çox vaxt səhvən Tirəgan şənliyi ilə eyniləşdirilən bu bayramın “Abricahan”, “Abrizgan”, “Abpaşan” tələffüz şəkillərinə də rast gəlmək olur.

ACITMA – Uşaq oyunlarında birinin o birinə acıq vermək, hid-dətləndirmək məqsədilə dediyi acı söz və hərəkət. Yaxud bir dəstənin şeir, bədyə və ya oxuma şəklində, o biri dəstənin ünvanına ifa etdiyi hissə. Bunu “acıqqıç” və “yandığındı” da adlandırırdılar.

AÇ QAPI – Vaxtilə Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində, kənd şənlikləri zamanı ifa olunan yallı tipli oyunlardan. Oyun – “açılsın dəmir qapı...” oxuması ilə müşayiət olunurdu.

ADDİMBASDI – Vaxtilə Azərbaycanda təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı. İcra tərzində hələlik bəlli olmasa da, oyunun adından onun nə tərzdə keçirildiyini təsəvvür etmək olar.

ADİGÖZƏL – Yaz mərasim şənliklərində icra olunan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. İki dəstədən ibarət olan iştirakçılar qarşı-

qarşıya durub əl çala-çala, musiqinin müşayiəti ilə “ağ tərək, ağ tərək, bizdən sizə kim gərək?” – deyə bir-birilə deyişir, bir iştirakçını bu dəstədən o biri dəstəyə qatırdılar. Bənövşə oyununu xatırladan bu oyunun digər adı “ağtərək”dir.

AFƏRİNƏGAN // AFƏRİNGAN – (“nəzir-niyaz şənliyi” anlamındadır). Uzaq səfərə yollanmış yaxın dostun şəninə həsr olunan bir ailə şənliyinin adı. Cənubi Azərbaycan üçün daha əlamətli olan bu şənlikdə səfərdəki şəxs ilə keçirilən birgə günlər yada salınır, onun xoşladığı oyun və oxumalar ifa edilirdi. Uzaq keçmişin Fərvərdəgan mərasim şənliyi də məxəzlərdə bəzən bu adla çağırılır.

AĞCA QOYUNLU – Mənşə etibarilə orta əsrlərlə bağlı olub son zamanlara kimi kəndlərimizdə el şənlikləri zamanı icra olunan kütləvi bir oyunun adı.

AĞIR OYUN – Oyunçu ləhcəsində 10-15 ifaçı və çalğısının iştirakı ilə keçirilən iri həcmli, uzun sürəkli tamaşaya verilən ad. Belə tamaşaya “ağırtaxtalı oyun” da deyirdilər. “Ağır mərəkə”, “ağır toy” ifadələri də həmin anlamda işlənən deyimlərdəndir.

AĞIRAYAQ – Bir adət olaraq, xalq şənliklərində ifa olunan yalısayağı bir oyunun adı.

AXIR ÇƏRŞƏNBƏ – Novruz şənliyi ərəfəsində, ötən ilin son dörd çərşənbə günləri keçirilən cəmlə mərasimlərinə islamiyyətdən sonra verilən adlardan. Həmin mərasimlər – “ilaxır axşamı”, “ilaxır çərşənbəsi” və “çərşənbəsuri” adları ilə də qeyd edilirdilər.

AĞI VALİDEYN – (“ata-ananın üzünə ağ olan” deməkdir). Tanınmış bir şəbih tamaşasının adı. Ailə tərbiyəsi ilə əlaqədar olub, ibrət məqsədi güdən bu tamaşada həyati cəhətlər dini və faciəvi ünsürlərdən qat-qat güclü olmuşdur. “Ağvalideyn” yazılış şəkli də mövcuddur.

ALAYLAR – Novruz, məhsul bayramı və s. bu kimi kütləvi şənliklər zamanı küfdibi mərasim oyunu ilə yanaşı ifa olunan bir halaysayağı oyunun adı. Oyunda 8-10 qız boyunlarını qucaqlayıb bir sətərə düzülür və qarşıda durmuş 8 qıza müraciətlə bir yerdə – “alaylar, alaylar, qız bizim alaylar” – deyərək, “Bənövşə” uşaq oyununu xatırladan bir oyuna başlayırdılar. Oyun el içində “alaylar, qalaylar”, “alaydan, alaydan” və “alaylı oyunu” adları ilə də bəllidir.

ALBUNU – Məzəli bir uşaq oyununun adı. Oyunu idarə edən dövrə vurub oturmuş iştirakçılara növbə ilə gah əlini, gah ayağını və başqa bədən üzvlərini tərpedərək, yanındakına – “al bunu, bir (iki, üç

və s.) kələfdir sar getsin” deyir, başqaları isə həmin bədən üzvlərini tərpedərək yerlərində tullanırdılar. Bu da gülüş doğururdu və s.

ALDIQAÇDI // ALDIQAŞDI – Topla oynanılan uşaq oyunlarından birinin adı. El şənliklərində keçirilən və topaldıqaç oyununu xatırladan bu hərəkətli oyunun başqa adı “qapdıqaçdı”dır.

ALTUNQABAQ – Orta əsrlərdə Azərbaycanda, kütləvi şənliklər zamanı icra olunan bir atüstü meydan oyunu. Burada iştirakçılar atı çaparaq, meydanın ortasında qurulmuş sütunun başındakı qızıl və ya gümüş hələqəni ox ilə vurub salmalıydılar. Sonralar əsrimizin əvvəllərində təsadüf edilən həmin oyunda iştirakçılar nazik tir ucunda sapdan asılmış bir mis pulu nişan alıb, güllə ilə vuraraq mükafat alırdılar. İlk çağlar hədəfi qızıl qabdan ibarət olmuş bu oyunu “könbəqabaq”da adlandırmışlar. “Altınqabaq” deyiliş tərzii də vardır.

ANA, MƏNİ QURDA VERMƏ – (burada “ana” başçı anlamındadır). Mənşəcə qədim dövrlərlə bağlı olub, kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan süjetli uşaq oyunlarından biri. İştirakçılardan Qurd və Ana surətləri seçilir, o birilər “balaları” təmsil edirdilər. Oyun Qurdun – “belə bir quyuq qaparam” deyə, Ananın bir balasını tutmaqla hədələməsi, balanın – “ana, məni qurda vermə, dostu sat, yada vermə” – deyə çıxırması, Ananın Qurd ilə vuruşu və s. ibarət olmuş, Qurdun ölümü ilə nəticələnmişdir. Naxçıvan ərazisi üçün əlamətli olan bu oyunun başqa variantı “mən çobanam, vermərəm” adlanır.

ARA OYUNU – Ciddi tamaşanın arasında tamaşaçıların gülüb əylənməsi məqsədilə oynanılan qısa, məzəli bir oyun (ona “ara haşiyə” də deyirdilər) və ya ayrı-ayrı oyunçuların ifa etdiyi zarafatyana deyişməyə verilən ad və ümumiyyətlə, el içində “meydan-küçə oyunu” anlamında işlənən deyimlərdən biri. Həmçinin tamaşaçıların canlı divarı arasında yerləşən oyun meydançasında oynanılan bir tamaşa növü. Bəzən bu oyuna “aralda” da deyirdilər.

ARADANXIR – Cənubi Azərbaycan və Naxçıvanda təsadüf olunmuş bir uşaq oyunu. Digər tələffüzü “aradangir”dir.

ARAMIZDA QAZ VAR – Bir zaman Azərbaycanda oynanılan uşaq oyunlarından birinin adı.

ARANDAĞ – Kütləvi şənliklərdə icra olunan bir uşaq oyunu. Oyunda yerdə iştirakçıların sayına müvafiq (bir dairə – “mətə” əskik olmaq şərtilə) mətələr cızılır, hər iştirakçı iri dairə ortasında dikinə qoyulmuş zopa və ya kötüyü çomaqla vurub dairədən çıxarmağa çalışır.

şırdı. Kötük vurulduqda, iştirakçılar çomaqlarını götürüb mətələri tuturdular. Mətəsiz qalan kötüyü yerinə qaytarır və s. Oyun “mətəmətə” adı ilə də tanınır.

ARAZI – Yallı tərzli bir oyun adı. Ehtimal etmək olar ki, bu deyim Köşkübalaban xalq tamaşasının bir başqa adıdır.

ARXIŞTA // ARXUŞTA – Məhsul bayramı və digər mərasim şənliklərində ifa olunan kütləvi oyunlardan biri. Güman etmək olar ki, bu tanınmış hağışda oyununun özgə adı və ya onun başqa bir variantıdır. Oyun xalq arasında “axışta” və “yarhuşta” adları ilə də tanınır.

ARPAÇAY – Vaxtilə xalqımız içində geniş yayılmış kütləvi oyunlardan biri.

ARTIRMA // ARTIRMAC – (“çoxaltma” anlamındadır). İştirakçıların dombaltma durub, bir-birinin arxasından hoppanmasından ibarət olan ənənəvi bir uşaq oyunu. Törəniş etibarilə, uzaq keçmişdə barlıbəhərli məhsul əldə etmək məqsədi güdürək yaşlılar tərəfindən keçirilən bir ayın oyunu, sonralar, adı uşaq əyləncəsinə çevrilmiş, ifa tərzinə görə “qısa artırma” (oturmuş halda), “uzun artırma” (yerdə uzanmış vəziyyətdə), “qoşa artırma” kimi variantlara ayrılmışdır. “Artırma”, “atdırma”, “attırma” tələffüz şəkilləri də bəllidir. Oyunun bizə məlum olan digər adları: “çix arda”, “atlanbac”, “bildirbir”, “bir-dirbir”, “qalaşma” (şimal rayonlarımız), “yatıbhoppanma”, “eşşəyim eşşəyim” (Naxçıvan), “eşşəkbeli”, “eşşək beli sındırdı” (qərb rayonlarımız), “eşşək beli xırç” (Muğan), “sərmənə”, “gəzit” (Cənubi Azərbaycan), “əzzəlidir, dəyməzlər” və “ənzəli”dir.

ARZIMAN // ARZUMANI – (“arzu, istək” mənasındadır). Toy və el şənliklərində ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. Burada yalnız kişilərdən ibarət olan ifaçılar əl-ələ verib, hoppana-hoppana yallı gedir, müxtəlif hərəkətlər edirdilər. Həmin oyuna “Ərzuman yallısı” adı ilə də rast gəlmək olur. Oyun Goranboy rayonu üçün daha səciyyəvidir.

AŞAĞI İMARƏT – Müəyyən tarixi dövrlərdə, elimiz içində oynanılan kütləvi bir yallı oyununun adı.

AŞURA – (“onluq” deməkdir). XX əsrin əvvəllərinə qədər imam Hüseyinin Kərbəla yaxınlığında əzablı ölümünün ildönümü münasibətilə, hicri təqviminin məhərrəm ayının birinci on günü ərzində keçirilən matəm mərasimi. Başqa tədbirlərlə yanaşı, bu günlərdə səyyar oyun-əzaqafiləsi və şəbih tamaşaları oynanırdı.

AT OYUNU – Tamaşaçılar önündə at ilə müxtəlif hərəkətlər, oyunlar, yarışlar, cürbəcür yerişlər və at sürmə məharəti nümayiş edən bir tamaşa növü. Oyun bir qayda olaraq çalğıçıların müşayiəti ilə ifa olunurdu.

ATA-BABA GÜNÜ – Baharın gəlişi, yeni ilin başlanması ilə əlaqədar olub, qəbiristanda keçirilən bir mərasim şənliyi. Fərvərdəğan şənliyinin xələflərindən olan bu mərasimin ilkin çağlarında hamı atababalarının ruhunu şad etmək üçün, məzar üstə gedib orada şənlənir, müxtəlif yarışlar keçirirdilər. İslamiyyətdən sonra, mərasim yalnız qəbiristanı ziyarət etməkdən ibarət olmuşdur. Bu mərasimə “dədə-baba günü” də demişlər.

ATCANBAZI – At üstə müxtəlif hərəkət və oyunlar göstərən akrobat. O, atı “dördnala”, yaxud, yorğa yerişilə sürərək, onun belində müxtəlif hərəkətlər edir. Məsələn, o, təkənla at belinə qalxır, atı çapa-çapa onun qarınının altından keçir, at üstündə soyunub-geyinir, ayaq üstə və ya baş üstə durur, əyilib yerdən müxtəlif əşyalar qaldırır və s. fəndlər nümayiş etdirirdi. Bunlarla yanaşı, o at belində qılınc, xəncər, zorxana mili, tufəng və başqa şeylərlə də hünər göstərirdi.

ATƏŞYAXDI // ATƏŞ OYUNU – El şənliklərini göydə al-əlvan işıqlı fişənglərin atılması, müxtəlif məşəl və tonqalların alovlanması ilə tamamlanan bir mərasim. Xalq içində “atəşfəşanlıq” adı ilə tanınan bu mərasimin adı vaxtilə müasir “feyerverk”, “illüminasiya” anlamları əvəzində işlənmişdir. Ona “atəşsaçdı” da deyirlər.

AYAQDÖYMƏ – Zorxana oyunlarından biri. Oyun idmançılara qüvvət, dözümlük və bu kimi cəhətlər aşılayırdı.

AYI OYUNU – Ayı oynadan – x i r s b a z ı n əhliləşmiş ayı ilə göstərdiyi müxtəlif oyun və əyləncələr. Oyunda heyvan mayallaq aşır, qabaq pəncəsi üstə qalxıb yeriyir, pəncəsi ilə çomaq tutaraq çobanı yaxud, arxasında odun şələsi aparən odunçunu və ya pəncəsinə əyri ağac alıb cütçunu təqlid etməklə tamaşaçıları əyləndirirdi. Bəzən, oyun üçün heyvanın bütün dişlərini çıxarır, özünü də zəncirləyirdilər. “Şələküm, mələküm” oxuması və “ayıçı dəfi” ilə müşayiət olunan bu oyuna el-oba içində “ayıoynatma” da deyirdilər.

AZƏR ŞƏNLİYİ – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda, bir il ərzində od-alov tanrısı Azər şənlinə keçirilən beş kütləvi el şənliyinin birgə adı. Əski inama görə onların hərəsi ayrı-ayrılıqda, atəşin beş təcəssümü – ağac gövdəsində yatan alova, insana, təbiətə hərarət bəxş edən

istiliyə, atəşgah və ocaqlarda alovlanan oda, hər şeyi yandırıb pak edən şimşək alovuna və səmada yanan atəş-günəşə həsr olunurdu. Tarixə “Azər bayramı” və “Azərcəşn” adı ilə də məlum olan həmin şənliklər Şəhrivər, Səddə, Çıraqan, Mehriqan və Azərgan adlanırdılar.

AZƏRGAN // AZƏRCAN – Qədim təqvimə əsasən, Azər ayının 9 günü (24–29 noyabr) icra olunan Azər şənliklərindən. Şənlik insan bədəninə və canlı təbiətə “görünməz alov” – hərarət bəxş edən od-alov tanrısına həsr olunurdu. Əsasən, kənd yerlərində soyuqlu günlər zamanı keçirilən bu bayramın iştirakçıları bədənə istilik verən şeylər – qoz–fındıq, yağlı və ətli xörəklər, sarımsaq yeyib, açıq havaya çıxır, mərasim və oyunlarla soyuğa qarşı hazır olduqlarını nümayiş etdirirdilər. Burada ifa olunan mərasimlər arasında, Kəvsəc tamaşası xüsusi yer tutmuş, qırqovul bu bayramın rəmzi quşu sayılmışdır. Bayram “Azərxüş”, “Adərgan”, “Adürqan”, “Ədürqan” adları ilə də bəllidir.

BABAŞÜCAƏDDİN // BABAŞÜCAƏLDİN – XI əsrdən başlayaraq XVIII əsrə kimi, Azərbaycan ərazisində Ömər xəlifənin qətli ilə bağlı keçirilən bir mərasimin adı. Qədim Muğkoşi, Abrizan, Suceddim şənliklərinin xələfi olan bu mərasim sonralar, islam dini donuna geydirilərək Ömər toyu şəbihi ilə qovuşmuş, xalq içində “Baba Sücaəddin”, “Sücaəddin baba”, “Sücaəddin bayramı” adları altında qeyd edilmişdir. Bununla bağlı bir atalar sözü də var, istedadsız bir oyunçu haqda deyirdilər, “nə məhərrəmlikdə ağılada bilir nə sücaəddində güldürə bilir”.

BACBACI – (“bacılı, bacılı” sözüdür). Qız-gəlin şənliklərində ifa olunan özünəməxsus bir kukla tamaşası. Oyunçu-qadın dabanlarına əsgü-üsgü sarıyıb, insan başı şəklinə salır, sonra hər iki ayağını çadraya bürüyüb, daban hissəsindəki başlara rübənd taxır və bu görkəmdə arxası üstə uzanırdı. İfaçı ayaqlarını yuxarı qaldırıb, onları açıb bükməklə “fiqurları” hərəkətə gətirir, oyun göstərirdi. Tamaşanın məzmunu iki qadın – Bacbacı (və ya Badambacı) ilə Canbacı (və ya Cicibacı) arasında gedən bir məzəli söhbətdən ibarət olmuşdur.

BADBAN OYUNU – Novruz bayramı və bir çox mərasim şənliklərində nazik taxta çərçivəyə yapışdırılmış bərli-bəzəkli kağızlardan hazırlanaraq, uzun sapa bağlanan müxtəlif formalı badbanların havada uçuşundan ibarət olan bir oyun. Yarış xarakteri daşımış bu oyun digər yerlərdə “badıfan”, “bədəvan oyunu”, “şeytan uçurdu”, “çərpələng”, “çaxfərəng oyunu” (Lənkəran) da adlandırılmışdır.

BADRUZ – Qədim təqvimin Bəhmən ayının 22-də (10 iyun) külək tanrısı Badın, sonralar isə, Yelbabanın şəninə keçirilən bir mərasim şənliyinin adı. Bu şənlikdə müxtəlif ayin oyunları icra olunur, hamı yeyib-içib şənlənirdi. Vaxtilə Cənubi Azərbaycan və xüsusən, Bakı üçün səciyyəvi olan bu mərasimə bəzən, “Badibərə” və Kujin də deyirmişlər.

BAĞ BELLƏMƏ – Kütləvi kənd şənlikləri zamanı icra olunan oyunlardan biri. *Laloyunu* – pantomima ünsürləri ilə zəngin olub, həm tək ifaçı, həm də dəstə şəklində icra olunan bu oyun çox güman ki, oyunçu *belbazin* göstərdiyi oyunlardan biridir.

BAĞYAZ // BƏĞYAZ – Vaxtilə elimiz içində geniş yayılmış bir ailə şənliyinin adı. Evin təməli qoyulması münasibətilə və ya uzun səfərdən qayıtmış əziz şəxsin şəninə, ailədə baş vermiş, bu kimi şən hadisələrlə əlaqələndirilən həmin şənlikdə məzəli oyun, oxuma və bir sıra əyləncələr icra edilirdi. Xilafət dövrü və orta əsrlərdə həmin şənlik “şəndix” və “hətirə” adları daşımışsa da, sonralar onu “bəğyar” da adlandırmışlar.

BAHARBƏND – (“yaz bərəsi” deməkdir). Bahar vaxtı qadınların bərə göyertəsində icra etdiyi bir mərasim oyunu. Həmçinin yaz mərasim şənliklərində keçirilən, atüstü oyunlardan birinin adı. Atçılar atı sürərək papaq, qılınc, kəmər, xəncər və çuxa-arxalıqlarını bir-bir çıxarıb, müəyyən yerlərə atır, sonra isə atı cəld geri döndərüb, çapa-çapa atdığı əşyaları növbə ilə yerdən qaldırıb geyirdilər. Oyun daha çox Qarabağda meşə ilə əhatə olunmuş “bənd” adlı düzənliklərdə keçirilirdi.

BAJABAJA // BACABACA – Xıdır Nəbi, Axır çərşənbə və Növrüz qabağı şənliklərdə subay gənclərin keçirdiyi Səya gəzisi zamanı, damları gəzərək, kiçik bir torbanı mətbəx bacasından salladıb oxuma ilə ev sakinlərini qışın bitməsi ilə təbrik etməkdən ibarət olan bir mərasim oyununun adı. El içində bu oyuna *qodududu* da deyirdilər.

BAQQAL OYUNU // BAKQAL OYUNU – (sözaçımı “bax, al oyunu”dur). Bir vaxt Azərbaycanda, oynanılan bir məzəli tamaşanın adı. Bu oyun Cənub ərazimizdə “bəqqalbazi” və ya “baqqalbazi” adı ilə bəllidir.

BASQINCAQ – El-oba şənlikləri zamanı uşaq və gənclər tərəfindən icra olunan sadə bir əyləncə və oyun adı. Yerdən bir qədər hündür qoyulmuş uzun bir tirin hər ucunda bir uşaq oturur, tirin hər iki başı növbə ilə qalxıb enirdi. Bu oyunun özünəməxsus adları mövcuddur.

Şirvanda ona “dingilinpus”, şimal-qərb rayonlarında “dingilixorc”, “çöküncək”, cənub-qərbdə “qıncırdağ”, Abşeronda isə, “batmantə-rəzi” və tartısalıncaq” deyirdilər.

BAŞAGƏLDİ – (birinin və ya əhalinin başına gələnələr anlamındadır). Şimal rayonlarımızda Qaravəlli növlü kənd tamaşasına verilən ad. Müəyyən tarixi dövrlərdə sərəmədi adlanan bu oyunu mənbələr bəzən təhrif edərək “paşagəldi” adı ilə də qeyd edirlər.

BAŞAQOVURMA // BAŞIQOVURMA – Yazılarda və bədii ədəbiyyatımızda tez-tez qeyd olunub gənclər tərəfindən oynanılan bir oyun. Buradakı iştirakçılardan biri qurşaq və ya kəmərinin bir ucunu yerdə oturan iştirakçıya verir, o biri ucunu isə, özü tutub, oturanı hücum edən başqa iştirakçılardan müdafiə edirdi və s. Bu oyunu yaşlılar da sevə-sevə oynayırmışlar.

BAYRAMAĞZI // BAYRAMÜSTÜ – Hər hansı bir dini mərasim və ya tarixi hadisə şərəfinə icra olunan kütləvi bayram ərəfəsində keçirilən bir şənlik. Burada əsas bayrama hazırlıq olaraq ənənəvi el oyunları, əyləncələr, uşaq oyunları və s. oynanırdı.

BƏDYƏ // BƏDİYYƏ – (əslə “bədihə”, yəni, hazır cavab sözüdür). Oyunçunun tamaşa zamanı hazırlıqsız, “sinədən” söylədiyi söz və ya improvizə yolu ilə göstərdiyi oyun. El içində buna “bəstələmə”, “basmaca”, “döşdədedi” və “qurama” da deyirlər. Buradan “bədyələşmə” ifadəsi iki oyunçunun bir-birinə bədyə söyləməyi deməkdir. Aşiq və bədyəçilərin sinədən dedikləri şeirlər də belə adlanır.

BELİ KİMƏ VERDÜN – Quba ərazisində uşaqlar arasında geniş yayılmış oyunlardan birinin adı.

BEŞATILAN – Vaxtilə Qarabağda təsadüf olunan məişət səciyəli, lalə oyunu – pantomima tərzli bir xalq oyununun adı.

BEŞ-ONBEŞ – El şənliklərində icra olunan bir uşaq oyunu. Oyunun başçısı dövrə vurub oturan iştirakçılara əvvəl, “beş”, “otuzbeş”, “əllibeş” və s. rəqəm adları qoyub, sonra – “tarxan satıram” – deyirdi. Hamı onun qiymətini soruşur, başçı bir rəqəmin adını çəkirdi. Həmin rəqəm adı daşıyan iştirakçı. – “Otuzbeş niyə, onbeş yaxşıdır” – deyər, başqasının “adını” çəkirdi. O isə öz növbəsində “adını” başqasına ötürürdü və s. Oyunun bir başqa variantına “saysayma oyunu” deyirdilər.

BƏBƏK – Oyun kuklası anlamında işlənən deyimlərdən biri və əsasən, kilim arasında göstərilən bir sıra oyun – kukla tamaşalarında istifadə edilən qolçaq növlü kuklanın adı. Zahirə görkəmi ilə başqa

növlərdən fərqlənən bu kukllar özünəməxsus tərzdə (xüsusən, Kilmingtonda) ələ və ayağa keçirilirdilər. Belə ki, baş barmaq istisna olaraq, hər iki əlin barmaqları arasına 15–20 sm uzunluğunda çubuq keçirir, barmaqları qoşa-qoşa bağlayırdılar. Orta çubuq-kuklanın başını, yan çubuqlar isə, onun əllərini təmsil edirdi. Dizlərə taxılan kuklların əlləri hərəkətsiz qalırdı. Belə “oyuq bədəninə” (o y n a d a n ı n qoluna) kiçik uşaqlara məxsus doğruçu don, ləbbadə və s. geyimlər keçirir, həqiqi qurşaq bağlayır, başlarına kəlağayı sarıyır, motalpapaq qoyurdular. Burada sifət cizgiləri – göz, qaş, ağız, burun təsvirindən imtina olunur. Bəzən isə kuklanın əsasını çömçə qaşığı təmsil edirdi. Bu deyim “bəbə”, “bəbəy” və “böbək” kimi də səslənmişdir.

BƏDÖV OYUNU – Yurdumuzun şimal-qərb ərazisində hoqqa oyununu anlamı qarşısında işlənən deyim. Digər tələffüzü “bədöv oyunu”dur.

BƏHMƏNGAN // BƏHMƏNCAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda, qədim təqvimin Bəhmən ayının 2-ci günü (16–21 yanvar) kütləvi şəkildə keçirilən bir bayram. Yer üzündəki faydalı heyvanların hamısı Bəhmən adlı tanrıya həsr olunan bu şənlikdə müxtəlif mərasim və ayin oyunları keçirilmiş, yasəmən bu şənliyin rəmzi gülü olmuşdur. Həmin şənlik qaynaqlarda “Bəhməncə” adı ilə də qeyd olunur.

BƏHS OYUNU – İlin fəsilləri təbiətin ayrı-ayrı hissələri və bu kimi məfhumları öz simalarında təmsil edən iki oyunçu (və ya aşıq) yaxud, iki dəstə ifaçı arasında mükəllimə, deyişmə şəklində keçirilən qədim mənşəli bir mərasim oyunu. “Dağla, aranın bəhsi”, “Göy ilə yerin bəhsi” və “Aranla, yaylağın bəhsi” oyunlarının mətni bizim günlərə kimi gəlib çatmışdır. Bu oyunun digər adı “bəsdəşmə”dir.

BƏLİ BƏLİCAN – Novruz və bu kimi şənliklərdə kiçik yaşlı uşaqlar tərəfindən icra olunan bir oyunun adı. Dairə vurub oturmuş və sağ ayaqlarını irəli uzatmış iştirakçılardan biri, ənənəvi – “iynə, iynə, ucu düymə”yə bənzər bir sanamanı oxuya-oxuya əlini növbə ilə iştirakçıların ayağına toxundururdu. Mətnin son sözünə düşən ayaq çəkilib “qurtulurdu”. Sanama təkrar-təkrar oxunduqca ayaqlar bir-bir çəkilir, ayağı axıra qalan cəzalanırdı. Oyunun digər adı “ayaqsaydı // ayaqsayma”dır.

BƏNÖVŞƏ – XIX əsrdə qeydə alınıb bu günə kimi uşaq və yeni-yetmələr tərəfindən çayır-çəməndə icra olunan sözlü-nəğməli bir oyunun adı. Bir-birindən 10–15 m aralı, əl-ələ verib, sıra ilə üz-üzə duran iki dəstə iştirakçı, növbə ilə qarşıdakı dəstəyə müraciətlə – “qıy qılnc”, o biri dəstə – “qınnan qılnc”, yenə birinci – “ox atdım”... və

bu kimi sözlərlə bir-birilə deyisir və sonunda kimin bu dəstədən o biri dəstəyə düşəcəyi soruşulurdu. Adı çəkilən qaçaraq, sinəsilə rəqib dəstə iştirakçılarını yarıb keçməyə çalışır və s. Şimal-qərb rayonlarımızda daha çox yayılmış bu oyunun digər adları – “bənövşə, bənövşə”, “qıyqılınc” və “qınqılış”dır. “Bənövşə” (Bakı), “mənöğşə” deyiliş şəkilləri də olmuşdur.

BƏRQƏNDAN – Orta əsrlərdə Azərbaycanda xüsusi geyim və maskalarla müşayiət olunan kütləvi el şənliklərinə verilən ad və vaxtilə “karnaval, maskarad” anlamında işlənən deyim.

BƏYLİK OYUNU – Orta əsrlərdə feodalların qəhrəmanlıqlarını nümayiş və vəsf edən bir oyun növü. Toy mərasimi zamanı bəy evində oynanılan oyunlarında müştərək adı belə səslənirdi.

BƏYMƏ KİZİL – (“bəymi, gizirmi?” sözündəndir). Kütləvi şənliklər zamanı aşıq və turna ilə oynanılan bir hərəkətli uşaq oyunu. Cənub-şərq rayonlarımız üçün daha səciyyəvi olan bu oyun çox ehtimal ki, turnavurdu və yaxanxan oyununun bir başqa adıdır.

BƏZİRGAN OYUNU – (“bazərgan, bazirgan” yəni, tacir sözündəndir). Azərbaycanda oynanılan bir oyunun adı. “Bəziryan oyunu”, “bəzirgən oyunu” deyiliş şəkilləri də var.

BƏZM – Vaxtilə “keyf məclisi” anlamı ilə yanaşı “şənlik, toy-bayram” mənasında işlənən deyim. İstər qadın, istər kişilər arasında, müxtəlif dairələrdə, müxtəlif tərzdə keçirilən bu şənlikdə xanəndə və rəqqas ilə yanaşı komik oyunçular da çıxış edir, ayrı-ayrı oyunlar göstərirdi.

BİC NÖKƏR – Elimiz içində geniş yayılmış və ailə həyatına həsr olunan bir məzhəkə tamaşasının adı. Qısqanc Kişi, şəhvətpərəst Arvad və Nökər kimi surətlərdən ibarət olan həmin oyun məzmununa görə, öz nökrinə gözü düşmüş yüngül əxlaqlı Arvad ərini zəhərləmək istəyir. Nökər səs-küy salıb, cinayətin üstünü açır.

BİJƏBİJƏ – (“vıcah” sözüünün təhrifidir). Qazax və ətrafdakı ərazidə axır çərşənbə mərasimlərində bəxti sınamaq məqsədilə icra olunan vəsfi-hal oyununa verilən adlardır.

BİZƏBAN OYUNU – (“sözsüz oyun” deməkdir). Orta əsrlərdə Azərbaycanda, laloyunu – pantomima tamaşası növü. Qaynaqlarda “bizəbanbazlıq”, “bizəbanbazi” və “zəban bizəban” adları ilə də qeyd olunur.

BOXÇABOXÇA – (“boğça” sözündəndir). Kütləvi şənliklərdə oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Əl-ələ verib, yerdə, dairə

şəklində oturan iştirakçılardan biri üç dəfə “a, boğça-boğça!” sözlərini təkrar edir, o birilər – “oxuyaq hamılıqca” deyirdilər. Bundan sonra aparıcı əlindəki yaylığı oturanlardan birinin çiyinə salır, o, ayağa qalxıb aparıcını tutmalı, o, isə onun yerini tutmağa çalışırdı və s.

BOYMAYOXUN – Azərbaycan ərazisinin cənub-şərqində qeydə alınan bir hərəkətli uşaq oyununun adı.

BULAQ BAŞI – Novruz ərəfəsindəki ilin son cəmlələrindən olan suçərşənbəsi şənliyi zamanı keçirilən qız-gəlin oyunlarından biri. Uzaq keçmişin suya bir müqəddəs varlıq kimi tapınma mərasiminin qalığı olan bu oyunda dəstə-dəstə, əlvan geyimli qızlar çay kənarı və ya çeşmə başına toplaşaraq, çalıb oynayır, müxtəlif mərasim oxumaları ifa edir, niyyət tutub səməni qayçılayır, axar sular üzərində hoppanır və bir-birini isladaraq əylənirdilər. Bu mərasim oyunu el-oba içində bəzən “qayçıdançıxdı” da adlanırdı.

CAĞCAĞU – Şəbih tamaşasının ərəfəsindəki əza qafiləsinin son sıralarında yeriyən bir dəstə adamın ifa etdiyi oyunun adı. Yarıçılpaq bədənlərini qara neft və ya hissə bulamış ayaqyalın ifaçılar dairə içində əllərini irəli və geri ataraq, bir ayağından o biri ayağı üstə hoppanır, oxunan mərsiyənin ahənginə müvafiq yastı daş, qəmbər və ya içi boş taxta silindrləri başı, sinəsi üzərində və baldırları ətrafında bir-birinə vurub xorla; – “İlahi amin!” çığıraraq fırlanırdılar. Məxəzlər bu oyunu “cəkcəki” və “cəğcəğə” də adlandırırlar.

CALĞA-CALĞA – (“iri-iri” deməkdir). Şəki ərazisində kütləvi şənliklər zamanı uşaq və yeniyetmələr tərəfindən oynanılan bir oyun.

CAMIŞ BAĞA GİRDİ – Bir sıra el şənliklərində oynanılan bir məzəli məişət oyunu. Laloyunu tərzində təcəssüm olunan bu oyuna Astara-Lənkəran diyarında daha tez rast gəlmək olar.

CANGÜLÜM – Novruz şənliyi ərəfəsində qız-gəlinin icra etdiyi qədim mənşəli vəsfi-hal mərasim oyunu və burada ifa olunan ənənəvi oxumanın adlarından biri.

CAN OYUNU – Müəyyən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda, “sirk” və “akrobatika” sənətinə verilən müştərək ad. Ona həmçinin “canbazi” və “canbazlıq” da deyirdilər.

CEYRANI – Mənşəcə ovçuluqla əlaqədar olan Laloyunu tərzli qədim bir oyunun adı. Məşədi Cabbar və başqa komik oyunçuların repertuarında geniş yer tutmuş bir qaravəlli də belə adlanırdı.

CƏDARƏK – XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanca qeydə alınmış bir oyunun adı. Onun “cidarək” oxunuş şəkli də olmuşdur.

CƏHRİBƏYİM – (deyim qız adı kimi izah edilsə də “xanımlara məxsus zikir” mənasındadır). Yaz mərasimi və toy şənliklərində icra edilən, qız-gəlin oyunlarından biri. Mənşəcə kütləvi dərviş oyunun adı ilə bağlı olub. Azərbaycanın cənub-şərq və Qarabağ ərazisində geniş yayılmış bu süjetli oyunun iki dəstədən ibarət ifaçıları növbə ilə bir-birilə dəyişir, sonra hamı bir yerdə ucadan – “cəhribəyim” deyirdilər və s.

CƏLALI – El şənliklərində ifa olunan yallı tipli kütləvi bir oyunun adı. Musiqisi mövcud olduğu halda, yallıqetmə tərzini araşdırılmamışdır.

CƏMAL OYUNU – Xilafət dövründə xalqımız içində şöhrət tapmış bir oyun növü. Oyun-ifaçıları libasları bir-bir dəyişib geyərək, məlum olan şəxslərin yamsılamasından ibarət olmuşdur.

CƏMLƏ – (sözaçımı “yekun”dır). Törəniş etibarilə əski tapınma ayinləri ilə bağlı olub, qədim təqvimə əsasən, Azərbaycanda Novruz şənliyi ərəfəsi, ötən ilin son dörd həftəsi ərzində (fevralın sonu martın əvvəlləri) keçirilən xüsusi mərasim şənliklərinin adı. Ayrı-ayrılıqda torpaq, atəş, su hava və bu kimi təbiət qüvvələrinə həsr edilən həmin şənliklər, sonralar islam dini donuna geydirilərək ilin son çərşənbə günlərində icra olunan “ilaxır çərşənbələri”nə çevrilmişlərsə də, lakin el oba içində indi də “boz ayın dörd çərşənbəsi”, “su çərşənbəsi”, “odlu çərşənbə”, “yeddi çərşənbə” və “torpaq çərşənbəsi” yaxud, “cəmrə”lər adları ilə yaşamağdadırlar.

CƏNGİ – Xalq tamaşalarında qəbul olunmuş bir döyüşçü əsgər amplusı. Həmçinin zorxana küştisi və cıdır yarışlarında ifa olunan kütləvi oyun və bu oyunu müşayiət edən iti sürətli bir havanın adı.

CƏNGİBAŞI – Cəngi oyununda ayrı-ayrı dəstələrə başçılıq edən şəxs.

CƏNGİXANA – Tamaşaçıları yalnız döyüşçü əsgərlərdən ibarət olan tamaşa yeri və ya çadır. Bununla yanaşı cəngi oyunu ifa olunan məkan və ümumiyyətlə, “əsgər məclisi” anlamında işlənən deyim.

CƏŞN – Xilafət dövründə yurdumuzda “el şənliyi, mərasim bayramı” mənasında işlənən deyim. “Cəşən” tələffüz şəkli də olmuşdur.

CƏŞNESƏLAH – İslama qədərki Azərbaycan ərazisində, qədim təqvimin X Dey ayının 16-26 günləri (5-15 yanvar) keçirilən bir bayramın adı. Əski inama görə, guya bu günlər yer üzündə bütün heyvanlar

yarandıdır. Ehtimal etmək olar ki, bu deyim uzaq keçmişdə eyni məqsədlə qeyd olunan “Midyarım” və “Bəhməngan” mərasim şənliklərinin sonrakı adlarından olub, S a y a ç ı el bayramının uzaq bir sələfidir.

CİDIR – Adət üzrə el şənliyi və toy mərasimləri zamanı müəyyən məsafəni daha tez qət etmək məqsədilə düzənlikdə keçirilən bir atsürmə oyunu. Əsasən yarış xarakteri daşıyıb, bəzən bir neçə manəə ilə dəf olunan bu atçapma yarışına “sürəy”, “çapış” və “çapışma” da deyirlər.

CİN GƏLDİ – Yurdumuzda təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı. Oyunun digər adı “Xortdan gəldi qaç”dır.

CİRİD // CİRİT – (“cərid” yəni, nizə sözüdüdüdür). Vaxtilə el-oba şənliklərində at üstə və ya piyada şəkildə keçirilən bir meydan oyununun adı. At üstə icra olunan bu oyunun iştirakçıları 10–12 atlıdan ibarət olub iki dəstəyə ayrılır, hər atlı (piyadalar da həmçinin) bir əlində özünəməxsus silah – “cilit”, o biri əlində qarmaq tutub, vuruşurdular. Başqa yerlərdə bu oyun–toppuz, zopa və dairəvi şəkili kiçik dəri qalxanlarla da ifa olunur, çalğı ilə müşayiət edilirdi. “Cirind” və “cırind” tələffüz şəkili də olmuşdur.

CİRİM CİRİM – Azərbaycanın şimal–qərb ərazisində kəndlərdə oynanılan bir uşaq oyununun adı.

CIRNABAZ – Uşaq oyunlarından ümumi qaydanı daima pözan, mübahisə edən iştirakçıya verilən ad. Ayrı–ayrı yerlərdə bu iştirakçı “dağal”, “dəbbəkər” və “pijel” də adlanırdı.

CIRNATMA – Oyunlarda bir dəstə və ya bir iştirakçının o birilərə acıq verməsi, hirsəndirməsi. Acıtmanın digər adı.

CIZIĞTOPU – Elliklə keçirilən şənliklərdə icra olunan bir hərə-kətli uşaq oyunu. Oyun iki dəstə, hərəsi 6–16 iştirakçıdan ibarət olub, onların sayına görə yerdə cızılmış kiçik dairələr içində, içi yunla doludurmuş topla oynanırdı.

CÖVLAN – (“dolaşma” anlamındadır). Xalq tamaşalarında oyunçunun oyun meydançasında dolaşması, hərələnmə hərə-kəti. Başqa yerdə ona “cüvrünmə” də deyirdilər. L a l o y u n u – pantomima sənətində uzaq səfəri andıran şərti bir davranış tərzində də həmin ad ilə çağırılır. “Cövəlan // cəvəlan” tələffüz formaları da vardır.

CURCUNA – Orta əsrlərdə Azərbaycanda, əsasən saraylarda maskalı təxəklərin ifa etdiyi və sərxoşların hərə-kət və davranışını xatırladan səslə-küylü bir oyunun adı. “Cürcünə” deyiliş şəkili də olmuşdur.

CÜHA – XI əsrdən sonra adı xalqımız içində və yazılı ədəbiyyatda geniş yayılmış bir sıra lətifə və xalq tamaşalarının baş surəti. Deyilənə görə sonralar, onun adı Molla Nəsrəddinin adı ilə əvəz olunmuşdur.

CÜLUD – Xilafət dövründə Azərbaycanda yeni il şənlikləri zamanı qayış (kəmər) yaxud, dəri şallaqlarla oynanılan oyunun adı. Kəsiblərin küçələrdə, varlıların isə, öz evlərində keçirdiyi bu oyun, çox ehtimal ki, sonralar elimiz içində şöhrət tapmış “turnavurdu” oyununun sələfidir.

CÜRƏBƏZM – Orta əsrlərdə ailə həyatında və ya dostlar arasında baş vermiş bir hadisə şəninə qurulan kiçik şənlik. Buradakı iştirakçılar oxuyur, çalır, məzəli oyunlarla əylənirdilər. Bəzən isə belə məclisə peşəkar oyunçu və ya çalğıçı da dəvət olunurdu. Əski ədəbiyyatda ona “bəzmicürə” də deyilir.

CÜT AYAQ – Vaxtilə yurdumuzda təsadüf olunan yallısayağı kütləvi bir oyunun adı. Onu “qoşa ayaq” da anlandırırdılar.

CÜTÇÜ BABA – Cütçü şumu mərasim tamaşasının sahibi və əsas qəhrəmanı. “İlk insanı” təmsil edən bu əfsanəvi surət qədim etiqada görə, öküzləri cütə qoşan ilk əkinçi olmuş, cüt-kotan hazırlamağı insanlara o öyrətmişdir. Mərasim tamaşasında bu “rol” kəndin ən namuslu, mərhəmətli sakini – el ağsaqqalına tapşırılırdı. Onun əynində qoyun dərisindən və xəzi dışarı çevrilmiş gödək kürk, başında iri motalpapaq olurdu. Uzaq keçmişdə onu “Gilbaba” və ya “Babagil”, “Dehqan baba”, sonralar isə, “Cütçü dedə” və “Əkinçi baba” da adlandırmışlar. “Cüccü bava” deyiliş şəkli də var.

CÜTÇÜ ŞUMU – Qədim keçmişin torpağa ilahi bir qüvvə kimi tapınma ayini ilə bağlı olub, uzun müddət elimiz içində keçirilən “torpaq çərşənbəsi” mərasimində icra olunan bir kənd tamaşası. Sonralar torpağı oyatmaq məqsədi güdən və cüt – kotan bayramı kimi qəbul olunan bu şənlik, kəndə yaxın zəmi və ya xırman yerində keçirilirdi. Burada bir cüt, yaxud kotan, iki öküz bəzədilib vəsf olunur və Cütçü baba onlarla torpaqda iki – üç rəmzi şırım açır, oraya toxum səpirdi. Sonra onun şəninə məzəli oyun, müxtəlif rəqs və kütləvi idman yarışları icra olunurdu. Şənlik ayrı-ayrı yerlərdə “Qarakotan”, “Əkintoyu” və ya “Səpintoyu” adları ilə bəllidir.

CÜT QAVAL – El arasında bəzən halaysayağı oyunlara verilən ad. Oyun iki qavalın (hər halaybaşında bir qaval) müşayiəti ilə keçirilirdi üçün belə adlanırdı.

ÇADIR – Vaxtilə Azərbaycanda, kütləvi şənliklər zamanı icra olunan bir feyerverk növü.

ÇADIR DƏSTİ – (“əl çadırı” deməkdir). El-oba arasında uşağın anadan olması münasibətilə keçirilən şənliklərdə göstərilən qolçaq tipli oyuq-kukla tamaşası. Xeymə-kəmər tamaşasının digər adı.

ÇADIR XƏYAL – Bir zamanlar Novruz bayramı və ailə şənliklərində iplikli kuklalar ilə göstərilən, Şahsəlīm kukla tamaşasının bir növü.

ÇADIR OYUNU – Nəhəng sərəpərdə içində oynanılan bir sıra özünəməxsus oyunların müştərək adı. XV əsrdə daha geniş yayılmış bu növ tamaşaların oyun meydançası, bir neçə dairə şəklində əyləşmiş tamaşaçılar arasında ortada yerləşirdi. Elə bu səbəbdən həmin tamaşaları mənbələr çox vaxt orta oyunu da adlandırırlar.

ÇAXÇAX OYUNU – Vaxtilə uşaqlar arasında geniş yayılmış sözlü-nəğməli bir gözbağlıca oyunu. Nömrələnmiş iştirakçılardan birinin gözlərini bağlayıb, onun ətrafına toplanırdılar. Başçı əlindəki iki daşı müxtəlif sayda bir-birinə vurub, gözübağlıdan; “bu kimin nömrəsidir?” soruşurdu. Nömrə sahibinin adı tapılmadıqda, gözübağlı iştirakçıların istədiyi oxuma, rəqs və s. oyunu ifa etməli idi.

ÇALAĞAN ÇARDAĞI – Naxçıvan diyarında təsadüf edilmiş sözlü-nəğməli bir uşaq oyununun adı. Kütləvi el şənliklərində icra olunan bu oyunun məzmunu düşmən qala divarlarının fəthindən bəhs etmişdir.

ÇALANƏK – Orta əsrlərdə xalq arasında oynanılan bir oyunun adı. Onun adı “cəlanəy” kimi də səslənmişdir.

ÇƏŞMİBƏND – Müəyyən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda, gözbağlı və cadugərlik sənətinə verilən adlardan. Gözbağlıca tipli uşaq oyunlarından birinin adı da bu cür səslənirdi. “Çəşmbəndəy” deyiliş tərzində olmuşdur.

ÇEVİRMƏ – Toy mərasimi zamanı oynanılan və əsasən fırlanma, hərhlənmə hərəkətlərindən ibarət olan bir halaysayağı qız-gəlin oyunu. Qaynaqlarda “çevirmə halayı” adı ilə də qeyd olunur.

ÇƏLİK ÇOMAQ – Yurdumuzda yayılmış sözlü-nəğməli uşaq oyunlarından biri. İlk çağlar yaşlılar tərəfindən oynanılıb, oxuma ilə müşayiət edilən bu oyunun iştirakçıları iki dəstə yaxud, iki nəfərdən ibarət olmuşdur. Birinci dəstə, ucları iti yonulmuş kiçik çubuq və ya taxta bir parçanı – “çəliyi” yerə qoyur, uzunluğu 80 sm olan çomaqla

onun bir ucuna vurub yuxarı qaldırır və yenidən havada vururdu. O biri dəstə həmin çəliyi tutub, onu yerə atılmış çomağın üstünə qaytarmalı idi və s. Ayrı-ayrı yerlərdə çəliyin adı “çəlük”, “çəlnik”, “pul”, çomağın isə, “çəftə”, “cənbə”, “dəstəpul” və “dəstəçəlik” kimi səslənirdi. Oyun – “çəlikçınağ”, “çilikçilik”, “kalçənbə”, “dimin”, “diminçub”, “düdalə”, “ələvəd” (C. Azərb.) “naqquli”, “maqquli” (Bakı və cənub-şərq rayonlarımız) və “qaqulla-maqulla” (Oğuz) adları ilə də tanınır.

ÇƏLİKTƏNDİR – Vaxtilə elimiz içində şöhrət tapmış və kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir oyunun adı. “Çəliyəndir” tələffüz forması da var.

ÇƏLTİK ƏKƏNLƏR – Cənub rayonlarımız və Lənkəranda kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir xalq tamaşası. “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortağ qardaş” tamaşasının bir qolu olan bu, oynada tənbelliyə qarşı nifrət oymatmaq, halal zəhməti tərənnüm etmək məqsədi güdüdü. Tamaşa “çəltikçilər” adı ilə də tanınır.

ÇƏNGİ – (“cəng” arfaya bənzər qədim çalğı alətidir). Orta əsrlərdə el şənliyi və toy məclislərində qaval çalıb oxuya-oxuya oynayan rəqqas yaxud, rəqqasə və çəng çalan çalğıçıya verilən ad. Qaraçı rəqqasələri də el arasında eyni adla çağırılırdılar. Bu ad “çingi”, “çingə” və “çingənə” kimi də səslənmişdir.

ÇƏNGİBAŞI – Çalıb-oxuyan rəqqas və rəqqasələri oyuna hazırlayan, təlim-tərbiyə verən ustad oyunçu, rəqqas.

ÇƏRDƏK – Bir zamanlar maskalı oyunçuların ifa etdiyi tamaşa yaxud, şənliyə verilən adlardan biri və ümumiyyətlə, “maskarad” anlamında işlənən söz.

ÇƏRXƏKİ // ÇƏRXTƏKİ – Kütləvi dərviş oyunu zikirdə və zorxana məşğələlərində bir fırlanma hərəkətinin adı. Ona burum da deyirlər.

ÇƏRXİ – Orta əsrlərdə kütləvi şənliklərin sonunda icra olunan atəşyaxdı mərasimi növlərindən biri və topla oynanılan bir hərəkətli oyunun adı.

ÇƏRXİÇƏMBƏR // ÇƏRXİ ÇƏNBƏRİ – Kütləvi şənliklər zamanı “topac” (fırfıra) ilə oynanılan bir uşaq oyununun adı. Həmçinin dərvişlərin ifa etdiyi dairəvi səma oyunu.

ÇƏRXİ-KƏBBADƏ – Zorxanada keçirilən kəbbadə oyununun bir növü. Bu oyunu yalnız təcrübəli bir kəbbadəgir (bəzən isə, miyandar özü) ifa edirdi. Burada o, yerində dövrə vura-vura, idman alətini

başı üstə hərledərək tədricən boynundan qurşağa qədər endirir, sonra bu yolla onu ayağı üstə çatdırır və yerə salırdı. Sonra alətin içinə keçib yenə cəld hərəkətlərlə, əvvəl beli və başına kimi onu qaldırır və nəhayət, başı üstündən çıxarırdı.

ÇƏRŞƏNBƏ TONQALI – (əslində “bayram tonqalı” deməkdir). Azər şənlikləri və Novruz qabağı axırçərşənbə mərasimləri zamanı odlandırılan ağac, çırpı və quru ot qalağı. Mənşəcə atəşətapırma ayını ilə bağlı olub, Günəşin əksi və od-alov tanrısının timsalı kimi səciyyəolənən bu yanan qalaqla Günəşi oyatmaq, onun itirdiyi qüvvəsini qaytarmaq, atəşin pakedici gücünə müraciət etmək məqsədi güdüldü. Həyət kənd meydanı və düzənliklərdə qalanıb, sayı yeddi və ya üç çatan qalaqlar – on iki yaşına çatmamış bir oğlan uşağının iki ağacı bir-birinə sürtmə yolu (sonralar, çaxmaqdaşı) ilə əldə etdiyi pak atəşlə alışıdırılır, hamı onların ətrafında müxtəlif ayin oyunları ifa edir, orada üzərlik yandıraraq bədnəzərdən qorunmaq üçün onun üzərindən tullanır, tüstüsünə tutulurdular.

ÇƏRŞƏNBƏ SURI – (sözaçımı, “çərşənbə şənliyi”dir). Cənubi Azərbaycanda, Novruz ərəfəsində keçirilən dörd axırçərşənbə mərasiminin bir başqa adı. Mənbələrdə onun adı “çərşəmbəisur” kimi də səslənir.

ÇIXMASAN – Yurdumuzun şimal-şərq ərazisində qız-gəlinin növbə ilə bir-birinin evində keçirdiyi gecə şənliyinin adı. Burada iştirakçılar müxtəlif mahnılar oxuyur, bir sıra ayin oyunları icra edirdilər.

ÇİL KƏKLİK – Azərbaycanın cənub-qərbində toy mərasimi zamanı ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. Oyun oxuma ilə müşayiət olunurdu.

ÇİLLƏ GECƏSİ – (buradakı “çillə” sözü qış fəslinin qırx günü mənasındadır). Elimiz içində ilin ən uzun gecəsi kimi qeyd edilən Çırağan // Şəbiyeldə mərasim şənliyinin bir başqa adı.

ÇİLLƏKƏSDİ // ÇİLLƏ ÇIXDI – (“çillə” burada-dərd, bəla anlamındadır). Novruz ərəfəsindəki su çərşənbəsi şənliyində qız-gəlin tərəfindən icra olunan bir mərasimin adı. Dan yeri ağarmamış, su dəyirmanı ətrafında və ya bulaq başında keçirilən mərasimdə müxtəlif oyun, mahnı və əyləncələr ilə yanaşı iştirakçılar baş barmaqlarına iplik bağlayıb axar su üzərindən və ya dəyirman novdanının altından yeddi dəfə keçərək, qayçı ilə ipliyi kəsib suya atır, bununla guya köhnə ilin dərd-qəmini suya tökürdülər. Şənliyin başqa adı “bulaq-başı” və “qayçıdançıxdı”dır.

ÇİNGƏNƏ – (əslə “çingənə” sözüdür). Bir müddət yurdu-
muzda gözbağlıca, fal və bu kimi oyunlarla ətrafına tamaşaçı toplayan
qaraçılara, sonralar isə, bu işlə məşğul olan qaraçı qadınına verilən ad.
El-oba arasında yayılmış “çingənə cərgəsi” ifadəsi bir vaxt oyunçu
dəstəsi demək idi. “Çəngənə” tələffüz şəkli də vardır.

ÇİNGƏNƏBAŞI – Qaraçı oyunçu dəstələrinə başçılıq edən şəxsə
xalqımız arasında verilən ad. Ona “çəribəşi” də deyirdilər.

ÇİNQİ ÇİNQİ – Naxçıvan diyarı və Muğanda kütləvi el şənliklə-
rində nümayiş olunan yallısayığı oyunlardan biri. Digər tələffüzü “çı-
nıqçınıq”dır.

ÇİNNİ OYUNU // ÇİN OYUNU – Mənşəcə Çin ölkəsi ilə bağlı
orta əsrlərdə Azərbaycanda fəğfur kasa və piyalələr ilə göstərilən bir
oyun növü. Buradakı ifaçı janqlıyır – kasabaz uzun çubuq başına keçir-
ilmiş piyaləni iti sürətlə hərləyib, yüksəkliyə tullayır və yenidən çu-
buğun ucu ilə tuturdu, sonra həmin çubuğu burnuna, alına qoyur və s.
hərəkətlər edirdi.

ÇİRAQAN – (“ışıq bayramı” anlamındadır). İslamdan əvvəlki
Azərbaycanda, qış gündönümü (“22 dekabr”) günü icra olunub sə-
mada yanan atəş-Günəşin təcəssümünə həsr edilən, Azəri şənliklə-
rindən biri. Məxəzlərdə Nüvədrüz adı ilə də qeyd olunan bu bayram,
orta əsrlərdən bəri Şəbiyeldə mərasimi kimi tanınır.

ÇİRAQBAN – El şənliyi və toy mərasimi zamanı oyun meydan-
çası və onun ətrafını bəzəyən çiraq və məşəllərə verilən birgə ad.
Müasir “illüminasiya” sözü qarşısında işlənən bu deyim “çilçirağ-
ban”, “çırağan” və “çərağbani” tələffüz şəkilləri də mövcuddur.

ÇİRTİ, ÇİRTİ – Sözlü-nəğməli kütləvi bir uşaq oyununun adı.
Dairəvi şəkildə durmuş iştirakçıların ortasındakı başçı gah sağdakılara,
gah soldakılara – “Çırtı, çırtı!” deyib, “can çırtı!” cavabı alır, soldakılar:
“Bizim çırtı sizin çırtıya yalan dedi” kimi sözlərlə sağdakılarla deyisir,
başçını yamsılayır və s. edirdilər. Oyunun başqa adı “tısbağatıs”dır.

ÇİTİR DAĞ – Bir zaman toy və el şənliklərində subay gənclər tə-
rəfindən tonqal ətrafında ifa olunan oyunlardan biri. Oyuna Azərbay-
canın cənub-qərbində daha çox rast gəlmək olar.

ÇOBAN AĞACI // ÇOBAN DƏYƏNƏYİ – Azərbaycanda oy-
nanılan hərəkətli uşaq oyunlarından biri. Oyun dəyənəkləri uzağa
atmaq, bir-birinə vurmaq və b. kimi yarışlardan ibarət olmuşdur.

ÇOBANI – Səyaçı mərasim şənliklərində uşaqlar tərəfindən oynan-
ılan bir hərəkətli oyun. Bir-birinin içində iki dairə cızılmış yerdə

keçirilən bu oyunda iki bərabər dəstədən biri orta dairədə durur, “çoban” adlanan dəstə başçıları isə, iki dairə arasında gəzərək öz dəstələrini qoruyurdular. Hücum edən dəstə orta dairəyə hoppanıb oradakılara əl vurmaqla onları oyundan kənar edirdi və s.

ÇOBAN OYUNU – Vaxtilə Azərbaycan ərazisinin cənub-qərbində qız-gəlinin oyun və rəqslərinə verilən ümumi ad. Həmçinin çobanları və kənd həyatını təsvir etdiyi avropalıların “pastoral oyunu” anlamı əvəzində işlənən deyim. Buna “çobanlama” da deyirdilər.

ÇOBAN YALLI – Əsasən Sayaçı mərasim şənliyində, xorun müşayiəti ilə ifa olunan qədim mənşəli, deyişmə tərzli bir oyunun adı. Oyun dramatik məziyyətlərlə zəngin olmuşdur.

ÇOLAĞI – Vaxtilə el-oba içində geniş şöhrət tapmış süjetli və məzəli yallı oyunlarından biri.

ÇOVGAN // ÇÖVGAN – Yaranma tarixi min ildən artıq olub, IX-XVII əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılmış, əsasən at üstündə qismən atsız oynanılan qədim toptop oyunu və burada istifadə olunan ucuəyri uzun dəyənəyin adı. Musiqinin müşayiəti ilə keçirilib iki, yaxud üç hissədən ibarət bu oyunda atları rəng etibarilə bir-birindən fərqli olan hər dəstədə 6-8, bəzən isə, daha çox atlı iştirak edirdi. Oyunda əsas məqsəd dəyənəklə rəqib qapısına top vurmaq olmuşdur. Əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında geniş şöhrət tapmış bəzən isə kişilərlə yanaşı, qadınların da oynadığı bu oyunun “kuyiçövkən”, “çomaq oyunu” və “çövğanbazi” adları ilə qeyd edilən başqa variantları da olmuşdur. “Çövğan, “çövğən”, “çökən”, “çöyən”, “şöüdan”, “hovğən” tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

ÇOVGANBAR // ÇÖVKANBAR – Atüstü çövkən oyununun iştirakçısı çövkən dəyənəyini oynadan atlıya verilən ad.

ÇOVGANI – Çövkən oyunu üçün təlim olunmuş xüsusi at.

ÇÖMÇƏBAŞI – El şənliklərində icra olunan gözbağlıca uşaq oyunlarından. İki dəstəyə bölünən iştirakçılardan birinin əlində başına zınqırov taxılıb bəzənmiş bir taxta qaşığı olur, o biri dəstə üzvünün isə gözləri bağlanırdı. “Çömçəli” müəyyən cızıq içində zınqırov səsləndirdikdə, gözübağlı onu axtarıb, tutmalı idi və s. Bu oyuna “çömçəbaşı bəzəmə” və “miyançı” da deyirdilər.

ÇÖMÇƏGƏLİN – Azərbaycanın qərb ərazisində bəbəkoyunu tipli xalq oyuq-kukla tamaşasına verilən adlardan.

ÇÖMÇƏXATIN – Qoduqodu mərasim oyununda gəzdirilən mü-qəvvanın, Cənubi Azərbaycanda daşdığı adı. Burada bir çömçəni müxtəlif şeylərlə bəzəyir, ona gəlin paltarını geydirib, burun düzəldir, “yanaqları”na qırmızı çəkirdilər. “Çömçə xatun” deyiliş tərzində də var.

ÇÖP-ÇÖPÜ – Bir kütləvi yallısayağı oyunun adı. Oyun müəyyən süjet xəttinə malik olub, tamaşa ünsürləri ilə zəngin olmuşdur. “Çöp-çöpi” və “çorçopu” tələffüz şəkilləri də olmuşdur. Oyunun başqa adı – “dördəyək”dir.

ÇUBİ OYUNU – (“çubuq oyunu” anlamındadır). Orta əsrlərdə nazik çubuq və dairə şəkilli dəri qalxanlarla silahlanmış oyunçuların ifa etdiyi kütləvi bir tamaşanın adı. Qılınc davasının yamsılaması kimi tanınan bu oyunun “mətrəkoyunu” adlı başqa bir variantı da var.

ÇULABASDIRMA – Azərbaycan ərazisində təsadüf olunan bir xalq oyununun adı.

ÇUMUR-ÇUMUR // ÇUMURUQ-ÇUMURUQ – Geniş yayılmış sözlü-nəğməli uşaq oyunlarından biri. Qaydaya görə, ən əvvəl dövrədə oturmış iştirakçıların hərəsinə bir heyvan adı verilir, sonra başçı; – “çumuruq, çumuruq” deyər-deyə, əlini yerə sürtür və qəflətən iştirakçıların birindən; – “Adın? Yədiyin?” – soruşurdu. Həmin iştirakçı dərhal suala cavab verməli idi, əks halda cərimə olunurdu.

DABAN HALAYI – Azərbaycan ərazisinin qərbində təsadüf olunan, əsasən, toy mərasimlərində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri.

DAĞ DİBİNDƏ BOZ QURD VAR – Naxçıvan ərazisində təsadüf edilib Qurd surəti ilə bağlı olan uşaq oyunlarından biri. Oyunda Qurddan başqa bir iştirakçı – qazı, o birisi, qaz otaranı təmsil edirdi. Çox ehtimal ki, bu ad Qazlarqazlar uşaq oyununun bir başqa adıdır.

DAĞAKÖÇDÜ – Yaz vaxtı heyvandarların, (xüsusilə qoyunçuların) dağa, yaylağa köçməsi ilə əlaqədar S a y a ç ı mərasim şənliklərindən biri, Şənliyin birinci, “quzu günü” hissəsində qonşu kəndlilər bir yerə toplanır, çobanların oxuma, rəqs, müxtəlif ayin oyunu və yarışlarına tamaşa edir. İkinci – “kəç günü” hissəsində maldarlıqla əlaqədar bir sıra qədim mərasimlər icra olunurdu. Bu şənliyə “qoyunçu günü” və “çoban günü” də deyirlər.

DANATMA – (“dan yerinin ağarması” anlamındadır). Vaxtilə kəndlərdə N o v r u z və o d l u ç ə r ş ə n b ə şənlikləri zamanı günəşin

qarşılanması ilə əlaqədar icra olunan bir mərasim tamaşası. Burada iş-tirakçılar əlaqədarlıqdan yüksəkliklərə, dağ-təpə zirvəsinə qalxır, orada qalanmış tonqallar ətrafında yerləşirdilər. İlk şüalar gördükdə tonqallar alışıdırılır, hamı günəşi salamlayıb, onun şənini təntənəli halay oyunu, oxumalar ifa edir, tonqal başına fırlanırdılar. Sonra hərə tonqaldan çıraq, məşəl və s. yandırır, kəndə qayıdır, həmin alova ocaq-təndiri yandırır və s. edirdilər. Bu tamaşaya “günəşi dəvət”, “günəşi istiqbal” da deyirdilər.

DARDAR – Yaz şənlikləri zamanı ifa olunan bir sual-cavab oyunu. İki dəstədən ibarət olan iştirakçılar bir-birini imtahan edərək, deyişmə tərzində tapmaca deyirdilər. Kim “bağlasa” o, cəza müqabilində tapmacanı “satın alırdı” və s.

DARISƏPDI – Cənubi Azərbaycanda oynanılan bir uşaq oyununun adı.

DASTAN MƏCLİSİ – Bir və ya iki ustad aşığın kənd və şəhərləri gəzərək meydanlarda, ayrı-ayrı məclis və toy şənliklərində xalq başlarına yığaraq ifa etdikləri özünəməxsus, “tək oyunçu tamaşası”. Burada ifaçılar saz çalır oxuduqdan sonra iri həcmli qəhrəmanlıq və ya aşıqanə məzmunlu bir dastanın nəqlinə başlayırdılar.

DEYBAMEHR – Azərbaycanda qədim dövrlərdən başlayaraq XI əsrə qədər icra olunan Muğkoşi mərasim şənliyinin bir başqa adı. Şənlik Səfəvilər dövrü islam dini donuna geydirilərək, “Qətli-Ömər” və ya “Ömər toyu” şəbihinə çevrilmişdir. “Dibmeh” oxunuş tərzində mövcuddur.

DEYİŞMƏ – İki oyunçu arasında gedən söhbət, mükəlimə” anlamı qarşısında işlənən deyim. Aşıq məclislərində ifaçılar arasında keçən müsabiqə – yarış da bu adla çağırılırdı. Həmin yarış ənənəvi dörd hissə – dəvət, hərəbərba, şeir texnikasının nümayişi və qıfıləndən ibarət olmuş hər aşıq bununla öz biliyi, istedadı və s. bacarığını nümayiş etdirmişdir. Əski qaynaqlar bu yarışa bəzən, “aytaşma” da adlandırırlar.

DƏRVIŞ MƏCLİSİ – Bir vaxt bazar meydanı, karvansara, çayxana və toy şənliklərində bir yaxud, iki dərvişin göstərdiyi tamaşa. Buraya müqəddəs imam və xəlifələrin həyatı və igidliyindən bəhs edən dini əfsanələrin nəqli ilə yanaşı, müxtəlif əhliləmiş heyvan və ilanlarla oyun, ovsun və gözbağlıca sənəti də daxil idi. Belə tamaşaya “dərviş mərəkəsi” və “dərviş dəsgahı” da deyirdilər.

DƏRVIŞ TOYU – Çalğıcı-sazəndələr əvəzinə dərvişlərin müşayiət etdiyi toy şənliyi.

DƏSMALALDIQAÇ – El bayramlarında dövrə vurub yerdə oturmuş iştirakçıların dəsmal ilə oynadığı bir uşaq oyunu.

DƏSMALATDI – Axırçərşənbə və Novruz şənlikləri zamanı subay gənclər tərəfindən icra olunan b a j a b a j a mərasim oyununun bir başqa adı.

DƏSTBƏND // DƏSTƏBƏND – Orta əsrlərdə yallısayağı oyunlara verilən ad və “yallı” deyimi qarşısında işlənən söz. Bu ada Nizami Gəncəvinin əsərdərində də təsadüf edilir. Şair eramızdan əvvəlki Zərdüştü məbədlərində tamaşa göstərən ağ və qırmızı geyimli gənclər dəstələrini belə adlandırır.

DƏVƏ OYUNU – Şən, oynaq ruhlu bir xalq məzhəkə tamaşası. Oyunda ikiməsxərəbaz, biri boynunda zınqırov – “dövə”görməndə, digəri, əlayağı hisli, belində süpürgə asılan “dövəçi” geyimində söz, hərəkət və him-cimlə axund, kəndxuda, qazı və başqalarını ələ salır, məsxərəyə qoyurdular. Bu ad həmçinin qədim mənşəli maraloyunu pantomima tamaşasının bir başqa adı və variantı sayılır.

DƏZGAH ŞAHSƏLİMİ – İplikli oyuqlarda göstərilən Şahsəlim oyuq-kukla tamaşasının bir növü. Bəşər kukla sənətində “avtomat kukla oyunu” kimi tanınan bu oyun növü Azərbaycanda özünəməxsus bir dəzgahda icra olunurdu. Bütövlükdə taxtadan yonulub biri-birinə keçirmə üsulu ilə yığılan həmin dəzgah dördbucaqlı dinişin üzərində qurularaq iki mərtəbə şəklində olur. Aşağıda asılan kuklaların ancaq əlləri hərəkət etdiyi halda, yuxarıda asılan oyuqlar ancaq irəli hoppanırdı. Bu zaman onların əl-qolu hərəkətsiz qalırdı. Təlxək, çayçı, şah, vəzir, əsgərlər, süfrəçi və rəqqasələr, bu tamaşanın ənənəvi surətləri olmuşlar.

DİQDƏSTƏ // DİK DƏSTƏ – Bayram şənliklərində kütləvi şəkildə ifa olunan halaysayağı bir oyun adı. Mərdlik, qəhrəmanlıq kimi məzmunla malik olan bu oyuna Astara-Lənkəran ərazisində daha çox təsadüf olunur. Ona bəzən “dik halay” da deyirdilər.

DİLSİZCƏ – Sözsüz və səssiz tamaşa növü pantomimaya elimiz içində verilən adlardan biri. “Kirimişcə” onun bir başqa adıdır.

DİLYALLISI – Əsasən, toy mərasimlərində oxuma ilə müşayiət olunan bir yallı oyunu. Çox vaxt qadınlardan ibarət olan 8-10 nəfər ifaçı, halqavari durub, əl-ələ tutaraq, rəqs edir, xorla; “gülümey, gülümey”

deyə-deyə oxuyub-oyunayrdılar. Yaz mərasim şənliklərində ifa olunan və çox vaxt gülümey adlanan həmin oyunda, kişilər də iştirak edirdilər.

DIRQOYU – Yalnız kişilər tərəfindən oynanılan bir yallısağa kütləvi oyunun adı. Oyun *s i y a q u t u* adı ilə də çağırılır.

DİŞ ÇƏKMƏK – Vaxtilə toy mərasimi və el şənlikləri zamanı maska taxmış oyunçuların ifa etdiyi bəzi məzəli laloyunu – pantomima tamaşasının adı.

DİVAN OYUNU – El ədəbiyyatı və XVI-XVII əsrlərin tarixi mənbələrində təsadüf olunan özünəməxsus bir tamaşa növü. Bu tamaşanın məzmununu həyatda baş vermiş real bir hadisə, yaxud münaqişə və onun yerli məhkəmə tərəfindən qeyri-qanuni, ədalətsiz həlli təşkil edirdi. Əhalinin toplandığı meydanların birində keçəl və ya lotu oyunçu dəstəsi həmin hadisəni tamaşa şəklində nümayiş edib, hökmün haqsız olduğunu sübuta yetirirdi. Oyunun bir başqa adı da “doan oyunu”dur.

DODAQDƏYMƏZ – Aşiq məclislərində ifa olunan özünəməxsus bir oyun. Burada məhərətini göstərmək üçün ifaçı dodaqları arasına şaquli vəziyyətdə bir iynə qoyur, dodaqlanmayan səslərdən qoşulmuş bir şəri oxumaqla məşğul olurdu.

DODU-DODU – Qarabağ və Gəncə ərazisində Qoduqudu mərasim oyununun adı. Burada iştirakçılar üzərinə qırmızı parça çəkilmiş bir dairəni – “dodu”nu qapı-qapı gəzdirərək, “dodunu gördünüzmü?” sözləri ilə başlayan bir mərasim təkərləməsi oxuyur, dairə ətrafında müxtəlif ayin oyunları icra edirdilər. Xalq arasında bu oyuna “dodu-gəzdirmə” də deyirdilər. Digər tələffüzü “dodıdodı” və “düdü-düdü”dür.

DOQQUZAYAĞ // DOKQUZAYAĞ – El-oba şənliklərində ifa olunan kütləvi oyunlardan biri. Cənub-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan bu yallısağa oyunun digər adı “doqquzlu”dur.

DOLAB – Mərasim şənliklərində uşaq və subay gənclər üçün qurulan əyləncələrdən biri. Üzərinə-araba, qayıq və başqa şəkilli oturmaqalar yerləşən və müasir karuselə bənzəyən bu dairəvi qurğu fırlandıqca, şənlik iştirakçıları nəgmə oxuyur, şənlenirdilər. Qurğunun özge adı “becərə”, “kulfan” və “dolamaçarx”dır.

DOLDURMA – (“yekun” anlamındadır). Vaxtilə yalnız toy mərasimlərində ifa olunan kütləvi bir oyunun adı. Oyun şənliyin sonunda keçirilir və bundan sonra, toy şənliyi bitmiş hesab edilirdi. Zurnaçıla-

rın müşayiəti ilə oynanılan bu oyun ifaçıları, qapalı dövrə şəklində durur, bir-birinin çəçələ barmağından tutub həmin vəziyyətdə hərəkət edirdilər.

DONUZDÖYDÜ – Muğan ərazisi üçün səciyyəvi olan uşaq oyunlarından birinin adı.

DÖNƏ YALLI – (burada “dönə” təkrar mənasındadır). İfa tərzində güclü tamaşa ünsürləri olan bir yallı oyununun adı. “Dönə”, “ay dönə” və “dönmə oyunu” onun başqa adlarıdır.

DÖRDAYAQ – Qədim mənşəli yallı tipli oyunlardan biri. İti sürətlə ifa olunan və l a l o y u n u – pantomima cizgilərilə zəngin olmuş həmin oyunun digər adı ç ö p ç ö p ü d ü r. Atçapma yarışlarında nümayiş edilən bir at yerişi növü də bu adı daşımışdır. Burada at dörd ayağını bir vaxtda yerdən üzüb atılaraq qaçırdı. Bu yerişi “dördəm”, “dördnal” da adlandırırlar.

DÖVRAN – (dolanma mənasındadır). Toy mərasimi və o r t a o y u n u n d a tamaşaçıların oyun meydançası ətrafında dövrə vurub oturması. Dərvişlərin sıraya düzülüb neyin müşayiəti ilə oxuya-oxuya bir yerdə fırlanma, dövr etməsindən ibarət bir oyunun adı. Həmçinin bir ayaq üstə fırlanma hərəkətindən ibarət z o r x a n a məşğələsinin adı. Bu məşğələ təbilin ahəngi ilə ifa olunurdu. Ona b u r u m da deyirdilər. İfaçı – a ş ı ğ ı n məclisdə dairə ətrafında gəzişib dolanması, “dövrən vurması”, “dövrən sürməsi” və ya “dövrən keçirməsi” də bu deyimlə əlaqədardır. “Dövrən qurmaq” isə, tamaşa, şənlik hazırlamaq demək idi.

DÖYMƏ – Musiqi, rəqs, söz və tamaşa ünsürləri ilə zəngin olan bir yallısayağı oyun. Şənliklərdə istifadə olunan bir məşəl növü də bu adla çağırılırdı. Ağacın başını balta ilə döyüb yumşaldır, sonra qara neftə basıb yandırırıldı.

DUVAQ QAPMA – Toy şənliyindən üç gün sonra icra olunan bir mərasimin adı. Bəzəkli bir taxtın üzərinə üzüqoylu teşt qoyub altında şam yandırır və başına qırmızı duvaq salmış təzəgəlini həmin teştin üstündə oturaraq ətrafında müxtəlif ayin oyunları ifa edirdilər. Mərasim bir uşağın duvağı qapıb, barlı bir ağacın üzərinə atması ilə bitirdi. Dastan məclisinin sonunda ifa olunub, bir-birilə qovuşmuş iki sevgilinin toyunu vəsf edən ənənəvi oxuma da bu adı daşıyırdı.

DUZLUCA – Aşıq-dastan, nağıl məclisi və xalq tamaşalarında ifa olunan kiçik həcmli məzəli hekayə, əhvalat və ya oyunun adı. Üslubca

lətifəyə oxşar bu oyunun əsas surəti Molla Nəsrəddin olmuşdur. Bu söz həmçinin “anekdot” anlamı qarşısında işlənən bir deyimdir. Bəzən ona “dodaqqaçdı” və “gülüt” də deyirlər. “Duzduca” deyiliş şəkli də var.

DÜYÜN // DÜGÜN – Yalnız bir ailə çərçivəsindən kənara çıxmayan – evlənmə, ad günü və bu kimi kiçik şənliklərə el içində verilən ad. “Düyün-bayram” sözü isə, kiçik el şənliyinin daşdığı adlardandır.

DÜZ OYUN – Azərbaycanın cənub-qərbində toy mərasimləri zamanı oynanılan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından. Xalq arasında bu oyunun “düzayaq” və “düz halay” adları da var.

EVCİY-EVCİY // EVCİK-EVCİK – Kiçik yaşlı uşaqlar arasında geniş yayılmış və qum-torpaqdan “ev” düzəldərək, yamsılama yolu ilə yaşlıların – bir-birinin evinə qonaq getmək, gəlin köçürmək, aş bişirmək, ailə tərbiyəsi və b. kimi həyat tərzini nümayiş edən bir oyun. “Öycüköycük” tələffüz şəkli də vardır.

EYD – Xilafət dövrü və orta əsrlərdə Azərbaycanda “el şənliyi” anlamında işlənən deyim.

ƏKƏNDƏ YOX, BİÇƏNDƏ YOX... – Xıdırnəbi, Axırçərşənbə və Novruz mərasim şənlikləri zamanı göstərilən bir məzəli kənd oyununun adı. Oyunda, bir Mülkədar, iki yoxsul Qardaş, bəhrəyığan, iki öküz və bir Nökər iştirak edirdi. Məzmunu görə, iki qardaş yer əkmək istəyir, işə başladıqda bir qardaş min cür bəhanə ilə işdən boyun qaçırırdı. Yeri əkib, taxılı biçib döymüş qardaşın hazır çuvallarını gören ikinci qardaş taxılı tən bölməyi tələb edirdi. Burada savaşıq olur və camaat səs-səsə verərək; – “əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş” deyirdi.

ƏL ƏL ÜSTÜNDƏ – XVIII-XIX əsrlərdə Bərdə və Şuşa ərazisində qeydə alınmış, rəqs və məzəli oyunlarla müşayiət olunan bir uşaq oyunu. Yalnız uşaqların deyil, qız-gəlinin də oynadığı bu oyunda bir iştirakçı ortada üzüqoylu uzanır, ətrafda oturanlar yumruqlarını yatanın belinə üst-üstə qoyub: “əl üstə kimin əli?” – deyirdilər. Uzanan düz cavab versə, “əl sahibi” onu əvəz edir, tapmadıqda ətrafdakılar onun belinə vurub, “götürün, vurun, yalandır” deyir, yaxud uzanan vuranların istədiyini etməli-oxumalı, məzəli oyun göstərməli idi. “Əl üstə kimin əli” adı ilə də bəlli olan bu oyun sonralar tənbehətmə üsulu kimi, başqa oyunlarda da istifadə olunurdu.

ƏLAĞA ERKƏK İSTƏYİR – Azərbaycan ərazisinin şimal-qərbində qeydə alınmış süjetli bir uşaq oyunu. Oyunda baş çoban – Sərkar, polis məmuru – Əlağa və bir Yasavul seçilirdi. O biri iştirakçılar isə, qoyunları təsvir edirdilər. Əlağa Yasavulu Sərkarın yanına göndərib ondan bir erkək istəyirdi. Çoban bu tələbi rədd etdikdə, Əlağa qoyunları zor ilə almağı tapşırır. Sərkar isə öz “sürü”sünü qoruyurdu və s. Oyunun digər variantı *Q a r a p a ş a* adı daşımışdır.

ƏRDİBEHIŞTƏGAN – Qədim Azərbaycanda, Ərdibehişt ayının 3-də (22 aprel) əski inama görə, dağlara və müqəddəs odlara nəzarət edən Ərdibehişt adlı bir tanrının şəninə keçirilən mərasim şənliyi. Məxəzlərdə bu kütləvi mərasimin adı bəzən, “Ordubehişt” və “Urdibehişt” kimi də səslənir.

ƏRƏB GÜLMƏLİSİ – Əsasən, təlxək – lotu repertuarında geniş yer tutmuş *lağ o y u n u* növü. Burada ərəblərin nitq və davranış xüsusiyyətləri mübaliğə və sataşlıqlı tərzdə yamsılanırdı. Oyun Məşədi Cabbarın yaradıcılığı üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

ƏRƏB OYUNU – Törəniş etibarilə xilafət dövrü ilə bağlı olub bir zaman yaşlılar, sonra isə uşaqların kiçik topla oynadığı hərəkətli bir kənd oyununun adı. Oyun bir-birindən 12-15 m aralı, üçbucaq şəklində yerləşən üç dairədə keçirilirdi. İştirakçılar iki dəstəyə bölünərək, bir dəstə meydanın ortasında durub dairədən-dairəyə qaçan o biri dəstə üzvlərini topla vurmağa çalışırdılar və s. Oyun “ərəbi” adı ilə də bəllidir.

ƏRXİŞTƏK – Cənubi Azərbaycan ərazisi üçün daha səciyyəvi olan bir halaysayağı qız-gəlin oyunu. Ehtimala görə, bu oyun hağışda oyununun eyni və ya özgə bir variantıdır. Mənbələrdə “ərgüştəy”, “ürquştək”, “ərxışda” və “arquştə” adları ilə də qeyd olunur.

ƏRÜSƏK – Orta əsr mətinlərində qeyd olunan bir kukla-oyuq tamaşası və kukla növü. “Ərüsəy” deyiliş təzi də var.

ƏYASƏRƏM – Qədim Azərbaycan ərazisində icra olunan altı *g a h ə m b ə r* şənliklərindən dördüncüsü. Beş gün davam edən bu kütləvi şənlik müasir təqvimin 16-20 oktyabr günlərinə təsadüf olunub, əski inama görə, üç günün ərzində yaranmış ağac və bitkilərin şəninə keçirilmişdir.

ƏYMƏCIDİL // ƏKMƏCIDİL – Əsasən, Azərbaycanın cənub-şərq ərazisində təsadüf olunub, böyük yaşlı uşaqların oynadığı bir oyunun adı.

FAL OYUNU – Qabaqcadan gələcəyi xəbər vermək məqsədilə tək ifaçının bir dəstə tamaşaçı qarşısında – him-cim, hərəkət, rəqs, oxuma, söz yaxud, ər, paxla, noxud, güzgü və s. əşyaların köməyi ilə göstərdiyi oyun. Mənşəcə qədim “ş a m a n o y u n u” ilə bağlı olub, əski zamanlar “falbini”, “falaçma” adı ilə tanınan bu oyunun məzhəkəçilər tərəfindən mübaligəli şəkildə ifası da həmin adla qeyd edilir.

FALGİR // FALÇI – F a l o y u n u n u icra edən şəxs. El içində bu falabaxanı bəzən, “görümçü” də adlandırırlar.

FANUSİ XƏYAL – (“kölgə fənəri” deməkdir). XI-XII əsrlərə aid məxəzlərdə qeyd olunan kölgə-oyuq tamaşasının ibtidai bir növü. Üzərinə kağızdan kəsilmiş fiqurlar taxılan karuselə bənzər fənərdən ibarət olmuş bu tamaşada, “karusel” qızan havanın gücü ilə ortadakı fitil ətrafında hərlənib, fiqurları hərəkətə gətirmiş və onların kölgələrini fənərin şüşəsində əks etdirmişdir.

FATMAXANIM – Toy mərasimlərində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. Burada başına uzun papaq qoymuş ifaçı-qadın, sifət və papağını iri bir örpəklə örtüb, yalnız üzərində insan sifəti çəkilmiş qarnını açıq qoyur və ətrafdakılar; “Fatmaxanım xoş gəlib...” sözləri altında məclisə daxil olub, özünəməxsus bir rəqs oynayaraq tamaşaçıları güldürürdü. Bəzən həmin rəqsin adına müvafiq oyun da “atgöbəyim” adı daşıyırdı. Fərz etmək olar ki, səmacat oyununun bir başqa variantıdır.

FƏRİŞTƏ // FİRİŞTƏ – (“mələk” deməkdir). Şəbih tamaşalarında müqəddəs ruh və mələkləri təmsil edən surətlərin adı. Əllərində yelpazə, işıldayan paltarlarda, uşaqların ifasında görünən bu surətlər tamaşada bu və ya digər surətə həlak olacağını əvvəlcədən xəbərdarlıq edir, lazım gəldikdə düşmənləri və onların qoşununu yuxuya veriridilər.

FƏRİŞTƏMÖVT – (sözaçımı “ölüm mələyi”dir). Bir ənənə olaraq şəbih tamaşalarında əsas qəhrəmanlara qabaqca ölüm xəbəri gətirən, xüsusi bir mələk surəti.

FƏRRAS – Xalq tamaşalarında oyun meydançasına döşənti salıb, meydançanı oyun üçün hazırlayan xidmətçinin bir başqa adı. Ona “məfruşatçı” da deyirdilər. Həmçinin toy şənliyində toyağasının köməkçisinə verilən ad. “Fərrac” yazılış tərzində də var.

FƏRVƏRDƏGAN // FƏRVƏRDİCAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda, ilk çağlar təqvimin Aban, sonralar isə, İsfənd ayının, başqa sözlə, ilin son on bir günü (10-21 mart) ərzində keçirilən mərasim şənliyi. Əski inama görə, guya bu günlər ata-baba ruhu öz evi,

arvad-uşağını ziyarət edir, onların yaşayışı ilə maraqlanırdı. Səhərə kimi davam edən bu mərasimdə həmin ruhlar inciməsin deyə, xalq özünü şən, qayğısız göstərməyə çalışır, yeyib-içir, şənlənirdi. Vaxtilə mərasim zamanı muğlar həlak olmuş el qəhrəmanlarının ərвахı üçün uca burclar başına ləziz yeməklər düzür, aşağıda isə, xalq təntənəli şəkildə “pəncə” adlanan bir kütləvi yallı oyunu ifa edirdi. Mərasimin birinci beş günü “Fərvərdəgan-əvvəl”, yerdə qalan günlər isə, “Fərvərdəgan-sani” adlanırdı. Sonralar bu mərasim el-oba içində Afərinəgan, Yeddiçərşənbə, Qədir gecəsi və Atababa günü adları ilə yaşamışdır. Qədim təqvimin Fərvərdin ayının 19-cu günü (8 aprel) heyvanlara həsr olunan bir bayram da, bu adla çağırılırdı. Məxəzlərdə, “fərvərdian”, “fərvərdigan” və “fərvərcan” yazılış formalarına da rast gəlmək olar.

FƏSLİMÜDHİK – Azərbaycanda İslamın yayıldığı dövrlərdə təsadüf olunan bir məzhəkə oyunu növü. Deyim “fəslimüzhik” kimi də səslənmişdir.

FİNCAN-FİNCAN – El şənlikləri zamanı subay gənclərin icra etdiyi sözlü-nəğməli oyunlardan biri. İki dəstədən ibarət olan iştirakçıların sayına görə, siniyə düzülən üzüqoylu fincanlardan birinin içində üzük gizlədir, bir dəstə o biri dəstəyə onu tapmağı təklif edirdi. Üzük tapılmadıqda iştirakçı “cərimə” olunurdu. O, ya oxumalı, ya rəqs etməli və ya da bir oyun göstərməli idi. Oyunun başqa adı “gül oyunu”, “üzüy-üzüy”, “üzüygizlətdi” dir.

FINDIQ OYUNU – Əsasən, Cənubi Azərbaycan ərazisi üçün səciyyəvi olub, uşaq doğulandan sonra yeddi gün ərzində, zahı evində findıq ilə icra olunan qız-gəlin oyunlarından biri.

FIRLANQAÇ – Elliklə keçirilən şənliklərdə icra olunan bir hərə-kətli uşaq oyunu.

GEÇƏ OYUNU – XX əsrin əvvəllərinə kimi kənd və şəhərlərimizdə kiçik ailə şənliyi və toy mərasimlərində (ilk əvvəl, xüsusi çadırdakı) kukla oynadan, çalğıçı, rəqqas, məsxərəbaz, hoqqabaz yaxud, möhrəbaz – janqlıyır tərəfindən göstərilən oyunların birgə adı. Əski qaynaqlar bu oyunları “çadır oyunu”, “şəbi oyunu”, “şəbşəbi”, “şəb-bazi”, “baziyyəmə” adları ilə də qeyd edirlər.

GEÇƏ SÖHBƏTİ – Bəzi rayonlarımızda həmyaşlı məhəllə qadınları, həmçinin, bir peşə sahiblərinin oturmaq sayacağı axşam məclisinin bir başqa adı. Məclisin digər adı “gecəgu” və “halvasöhbəti”dir.

GƏLİNCƏ // GƏLİNCİK – Ayrı-ayrı rayonlarımızda “tamaşa kuklası” anlamı əvəzində işlənən deyim.

GƏLİNATTANDI – Elimiz içində toy şənlikləri zamanı oynanılan qədim mənşəli bir mərasimin adı. Mərasim gəlin gətirməyə gedən və gəlin yola salınan zaman çalğıcıların müşayiətilə ifa olunurdu.

GƏLİN-GƏLİN – Kiçik qızların icra etdiyi oyunlardan biri. Yaşlıları yamsılama yolu ilə bir-birinin evinə qonaq getmək gəlin köçürmək və bu kimi səhnələrdən ibarət olunan bu oyunun iştirakçıları – Ana, Gəlin, Uşaq və s. surətlərdə çıxış edirdilər.

GƏMİ OYUNU – Orta əsrlərdə, saray mərasimlərində peşəkar mütrüblər tərəfindən ifa olunan özünəməxsus bir oyun. Buradakı ifaçı bərli-bəzəkli gəmiləri xatırladan bir qurğunu belinə keçirib, musiqinin müşayiəti ilə sanki qayıqda üzmək kimi yeriyirdi. Oyun Novruz bayramı vaxtı saray oyunçularının təntənəli yürüşündə də göstərilirdi.

GƏRDƏKQAÇIRDI – Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində toy şənlikləri zamanı keçirilən bir atüstü xalq oyunu. Oyunda bir dəstə atçaparlardan biri əlindəki ipək çarşab “gərdəyi” yuxarı qaldıraraq atı qız evindən oğlan evinə kimi çapırdı. Digərləri çarşabı ondan alıb oğlan evinə birinci yetirmək üçün mübarizə edirdilər. Başqa yerdə ona pərdə apardı da deyirdilər.

GƏZİ – (“gəzmək” sözündəndir). Meydan və küçələrdən keçərək hərəkətdə, yürüş-nümayiş şəklində göstərilən tamaşa növünə verilən adlardan. Digər tələffüz şəkli “gəziş”dir.

GİLƏSDƏYDİ // GİLƏSGƏLDİ – XVIII əsrdə Azərbaycanda qeydə alınmış bir şəhər bayramı. Gilas və albalının ilk məhsulunun bazara çıxarılması ilə əlaqələndirilən bu kütləvi el şənliyində hamı kəndlərdən gələn meyvə ilə yüklənmiş bərli-bəzəkli dəvə və atların qarşısına çıxır, çalğıcıların müşayiəti ilə rəqs edib şənlənir, oxuya-oxuya şəhəri gəzərək, məhsulu dükənlər arasında bölüşdürüldülər. Gənclər bir ənənə olaraq, bu şənlikdə küfədiyi oyunu keçirirdilər. Şənlik xalq arasında “Gəlgilas” və “Növbarə” da adlanırdı.

GİMGƏ // GİNGƏ – Əsasən, dağlıq yerlərdə salınmış kəndlərin ortasında və ya dəyirman qabağında yerləşən meydan və orada keçirilən yığıncağın adı. Burada kütləvi el şənlikləri, mərasim və meydan oyunları icra olunurdu. Deyim Muğan, Şirvan, Şəki və Zaqatala ərazisi üçün daha səciyyəvidir. “Gömgə” (Quba) tələffüz şəkli də vardır.

GİZLƏNPAÇ // GİZLƏNC OYUNU – (“gizlən bacı” ifadəsinin təhrifidir). İlk əvvəl müəyyən süjetə malik olub sonralar göz yumma

ilə bağlı bir hərəkətli uşaq oyunu. Burada iştirakçılardan biri gözlərini yumub, əlliyə qədər sayana kimi, o birilər gizlənir, birinci gözlərini açır və gizlənənləri axtarırdı. Tapdıqda əlini durduğu yerə vurub tapılanın adını deyirdi. Əgər gizlənən ondan əvvəl bu yerə gəlsəydi oyun uduzulurdu və s. Bu oyunun xalqımız içində müxtəlif adları mövcuddur. Onlardan “gizlinpaç // gizlənqaç”, “qaçgizlən”, “gizlilimpars” (Muğan), “gizlənparç // gizdələnpaç // gildirimpaç” (Naxçıvan), “yaşınbacı” (burada “yaşın” gizlən mənasındadır), “yeşinbac // yeşinbaba // yeşinbabaş” (Şəki), “saxlambac // saxlanbac” (şimal-qərb rayonlarımız), “çapbakal” (Oğuz) və s. adlardır.

GODU-GODU // GÜDÜ-GÜDÜ – Yağışlı günlərdə Günəş çağırmaq məqsədilə ibra olunan Qoduqodu mərasim tamaşasına şimal-qərb rayonlarımızda verilən ad. Buradakı iki iştirakçı Qodu əvəzinə əllərində qırmızı yaylığa sarınmış güzgü və çömçə gəzdirirdi.

GOPU – Yazqabağı mərasim şənliklərində oynanılan yallısayağı bir oyunun adı. Bir neçə dəstə qadın və kişi tərəfindən ifa edilən bu oyunda baharın vəsfinə mahnılar oxunur, tonqal alışıdırılır, ifaçılar bir-bir onun üzərindən hoppanır və s. edirdilər. Əsasən yurdumuzun cənub ərazisində geniş yayılmış həmin oyun el içində “baharı” adı ilə də bəllidir. Lənkəranda onu “zupa”, Şəkidə isə “zopızopı” adlandırırdılar.

GÖRK // GÖRKÜ – Bir zaman xalq tamaşalarında həm “surət, amplua”, həm “nümunə, örnək”, həm də “maska” anlamında işlənən deyim. “Oyunda görk olmaq” öz oyunu ilə başqalarına nümunə olmaq demək idi. “Görkə kəsilmək” ifadəsi isə, oyunçu ağzında daima bu və ya digər surətdə (yaxud, ampluada) çıxış etmək, bu obrazda oynayaraq ona çevrilmək, başqalaşmaq demək idi.

GÖZBAĞI OYUNU – Hoqqa oyununun xalq arasında daşdığı adlarından biri. Vaxtilə sehrkarlıq (fokusçuluq), hipnozçuluq və jonqlyorluq peşələri də bu adla tanınırdı. Uzaq keçmişdə ona “çəşməbənd”, sonralar isə “gözbağıcılıq” da demişlər.

GÖZBAĞLAYICI // GÖZBAĞÇI – El içində hoqqa oyunu nümayiş etdirən fokusçu, hipnozçu və jonqlyora verilən müştərək ad.

GÖZBAĞLICA // GÖZÜBAĞLICA – Göz bağlama ilə əlaqədar bir uşaq oyunu növü. Burada iştirakçılardan birisinin gözləri yaylıq və dəsmalla bağlanırdı. O ətrafındakıları tutmağa çalışır, onlar isə müxtəlif yollarla zınqırov, kiçik əşya və ya daşları səsləndirməklə yerlərini bildirirdilər. Tutulan iştirakçı gözübağlının əvəz edirdi Bu oyunun müxtəlif ad və icra variantları mövcuddur. Onlardan – “qaraçəpiş //

qaraqazan // qaraxarman” (Muğan), “korçəpiş // korəbə // görəbə” (“əbə” oyunu idarə edən mənasındadır), “çaxçax oyunu” çömçəbaşı, “çömçəbaşıbəzəmə”, “çəşmbəndək”, “uzuneşşək” və s.

GUŞƏQAPMA // GUŞƏQAPMACA – Bir bucaq və ya guşəni tutub, sonra qaçaraq o birisini tutmağa cəhd etməkdən ibarət bir hərə-kətli uşaq oyunu. “Guşəutmaca” deyilişi şəkli də vardır.

GÜDUL – Vaxtilə Azərbaycanın şimal-şərqində yağış çağırmaq niyyətilə keçirilən bir mərasim tamaşası. Mənşə etibarilə qədim su tanrıcısına pərəstişlə bağlı bu tamaşanın iştirakçıları bir oğlan uşağının bədəninə hər tərəfdən yaşıl ağac budaqları bağlayır, onu gül-çiçək və lentlərlə bəzəyirdilər. Sonra onunla küçələri gəzib nəğmələr oxuyur, əl çala-çala hağışda və ya yallı oyunları ifa edərək yağışın yağmasını arzulayırdılar. Bir mülahizəyə görə bu ad Xıdırnəbi mərasiminin bir başqa adıdır. Vaxtilə topla oynanılan bir uşaq oyunu da eyni adı daşımışdır.

GÜDÜ – Çubuqlu oyun kuklası növünü Azərbaycanda təmsil edən kuklanın adı. İbtidasi qədim mərasim oyunları ilə bağlı olub, boyu 120 sm-ə çatan fiqur iki çubuq və ya bambuk ağacından çarmaxabənzər şəkildə bağlanır, sonra ona baş və geyim keçirirdilər. Bu cür kuklalar bədənə əylə bilmir, əllər isə heç şey tutmağı bacarmır və nadir hallarda əl və qollara bağalanan nazik, uzun çubuqlar vasitəsilə hərəkətə gətirilirdilər. Onların hərəkətmə imkanlarının belə məhdud olması tamaşalarda nəzərə alınır və buna müvafiq mövzu seçilirdi.

GÜLAB BAYRAMI – Yazın ilk günlərində xalqımız içində keçirilən bir mərasim şənliyi. Burada hamı bir-birinə kiçik ətir şüşələrində gülab bəxş edir, müxtəlif oxuma və ayin oyunları ilə şənlənib, əylənirdilər. Məxəzlər bu bayramı “eydigülabi” də adlandırırlar.

GÜLDÜRÜ – Vaxtilə el ədəbiyyatı və xalq arasında “məzhəkə”, “komediya” mənasında işlənən söz. Həmçinin məclislərdə, toy-mağarda öz hazırcavablığı və məzəli sözləri ilə tamaşaçıları əyləndirib güldürən bir aşiq növü. Aşiq dəstəsinin üzvü olan bu sənətkar adı ağacı sinəsinə basıb, xoşagəlməz bir avazla şeir, mahnı oxuyur, qaravəlli danışır, ətrafdakıları güldürürdü.

GÜLEYNARI – Baharın gəlişi ilə bağlı mərasimlərdə icra olunan qədim mənşəli, yallısayağı bir oyunun adı.

GÜLİGƏNDÜM – (“buğda nəğməsi” anlamındadır). Cənubi Azərbaycanda, qadın məclislərində ifa olunan bir oyunun adı. Özündə

qədim ayin tamaşasının bir sıra ünsürlərini qorumuş, məzmunu taxılın səpilməsi, biçini və bu işdə çəkilən əzab əziyyətlərinə həsr olunan həmin oyunu, bir oyunçu qadın ifa edirdi. “Gəndüm, güli gəndüm” sözləri ilə başlanan tamaşanı o, ahənglə nəql edir, hər ifadə, vəziyyəti him-cim və hərəkətlə göstərirdi.

GÜLRİZAN – (“gül yağıdırma” anlamındadır). Orta əsrlərdə Azərbaycanın şimal ərəzində icra olunan, qədim mənşəli bir el şənliyi. İlk çağlar yazda, yalnız qadınlar tərəfindən keçirilən bu şənlikdə yeməli və dərman bitkiləri toplamaq məqsədi güdüldüdsə, sonrakı dövrlərdə bu bayramda kişilər də iştirak etmişdir. Burada dağlara, çəmənələrə toplanmış iştirakçı gənclər, ən əvvəl ayrı-ayrılıqda şənlənir – mahnı, deyişmə, rəqs və məzəli oyunlarla qızlar oğlanları, oğlanlar isə, qızları lağa qoyur, nəhayət, dəstələr birləşərək-atçapma, tullanma, dağaçıxma və s. yarışlar keçirirdilər. Axşam bayram kənd meydanında səhərə kimi davam edir, oğlan və qızların bir-birinə gül verməsi ilə bitirdi. Şənliyin digər adı “Gülvermə”dir. Bir çox el şənliklərində icra olunan atəşyaxdı mərasim də vaxtilə həmin adla qeyd edilirdi.

GÜLÜMEY – Bir adət olaraq toy şənliklərində qız-gəlin tərəfindən ifa olunan qədim mənşəli dilyallısı oyununun özgə adı. Naxçıvan ərəzində təsadüf edilən bu oyun əsasən xınayaxdı mərasimlərində keçirilir və “gülüməy”, “gülməyi” və “a gülüm hey” adları ilə də tanınır.

GÜLÜT – Xalq tamaşası dərviş oyunu və s. əyləncələrdə güldürmək məqsədilə işlənən məzəli söz və ya hərəkət, yaxud “hoqqa, tryuk”a oyunçu ləhcəsində verilən ad. “Gülüncə” onun bir başqa adıdır.

GÜNƏŞİ İSTİQBAL – (“günəşi salamlama” anlamındadır). No v r u z ərəfəsində günəşin doğması və alqışlaması ilə əlaqədar keçirilən Danatma mərasim tamaşasının digər adı. Ona “Günəşi dəvət”də deyirdilər.

GÜNÜ-GÜNÜ // GÜNÜLƏR – Toy şənliklərində qız-gəlinin ifa etdiyi məsxərəsayağı bir b ə h s o y u n u. İki qadının oynadığı bu məzəli oyun bir ərli iki arvadın nəzm şəklində bir-birinə söylədiyi atmaca və söyüşlərdən ibarət olmuşdur.

GÜVƏNG OYUNU – Orta əsrlərdə bir adət olaraq, toy şənliklərində komik oyunçuların ifa etdiyi bir oyunun adı. Oyun vaxtı hər oyunçu məclisin bir başında, yerdə oturub, ayaqları hərəkətsiz qalmaq şərtilə, qol və çiyinlərini hərəkətə gətirərək, him-cim ilə oyun göstərirdi.

HABUDU GETDİ, ŞAHBUDU GƏLDİ – İştirakçılarının sayı 15–20 nəfərə çatan, sözlü–nəğməli bir uşaq oyununun adı. Oyun, “habudu getdi, şahbudu gəldi” sözlərini deyə–deyə, bir arağcını diz altından iştirakçıdan iştirakçıya ötürməkdən, ayaq üstə qalmış digər iştirakçının isə, arağcını almaqdan ötrü dövrə ilə qaçmasından və s. ibarət olmuşdur.

HADƏR – (“ucu iti” anlamındadır). Ş u m a q ə d ə r oyununda iştirakçıların yerə çaldığı, ucu yonulmuş ağacın adlarından biri. Bu deyim respublikamızın cənub–şərq ərazisində daha çox işləndiyi halda, başqa yerlərdə “çaqqı”, “çiling” və “şupi” adı ilə bəlli olmuşdur.

HADİ – (“bələdçi” deməkdir). Şəbih tamaşası ərəfəsində keçirilən əza qafiləsinin rəhbəri. O, s i n ə z ə n lərdən sonra yeriyərək uca–dan Kərbəla hadisələrini nəql edirdi.

HAĞIŞDA // HAXIŞTA – Novruz və məhsul bayramları həmçinin toy şənliyi, vaxtilə isə, matəm mərasimində ifa olunan bir halay–sayağı qız–gəlin oyunu. Oyunda 8–12 ifaçı iki dəstəyə bölünərək sıra ilə qabaq–qabağa dayanır, əl–ələ tuturdular. Sonra növbə ilə sonu “haxışta” sözü ilə bitən bir bayatı oxuyur, o birilər isə, hər misradan sonra həmin sözü (matəm mərasimində isə, “şahsey–vahsey”) təkrar edərək, əl çala–çala, bir ayaq üstə atılıb–düşür, rəqs edirdilər. Bədii ədəbiyyat və el–oba içində işlənən “hağışda vurmaq”, “haxışta getmək” ifadələri həmin oyunu ifa etmək deməkdir. Ayrı–ayrı yerlərdə bu oyunu “yarxışta”, “halxışta // həlquşta // hərkuşta” da adlandırırlar.

HAILƏ // HAYİLƏ – Əski qaynaqlarda bəzən faciə, tragediya səciyyəli xalq tamaşalarına verilən adlardan biri.

HAKİ // HAKİYYƏ – Lotu və qaravəlli tamaşaları oyunçusunun uzaq sələfi kimi xilafət dövründə Azərbaycanda insan və heyvan səslərini yamsılamaqla, sonralar isə, hekayə və nağıl danışmaqla məclis keçirən bir məzhəkəçi növü.

HAQUŞQA // HAQUŞKA – (“hağışda” sözünün təhrifidir). El şənliklərində icra olunan qız oyunlarından. Əslində hağışda oyununun uşaqlara məxsus bir variantı kimi Naxçıvan ərazisi üçün səciyyəvi olan bu oyuna xalq içində “haxışka” və “haquşqa getmək” də deyirdilər.

HALAY – (“dairə” anlamındadır). Törənişcə qədim dövrlərlə bağlı olub, Azərbaycanın cənub–şərqində toy və el şənliklərində qız–gəlinin ifa etdiyi bir xalq oyunu. Burada ifaçılar ilk öncə dairəvi şəkildə düzülür, sonra iki dəstəyə bölünüb, üz–üzə durur, əl çala–çala, oynaya–oynaya növbə ilə bir–birinə doğru hərəkət edib, yerlərini də–

yişirdilər. İki qavalla müşayiət olunan bu oyuna el içində “cütqaval” da deyirlər. “Halay vurmaq” və “halaylama” ifadələri el-oba içində kütləvi şəkildə rəqs etmək, yallı oyunu ifa etmək və bu kimi anamlar qarşısında işlənən deyimlərdəndir. Onun “halay çəkmək”, “halay çevirmək”, “halay təpmək”, “halay səkmək” və “höritmək” kimi tələffüz formaları da mövcuddur.

HALAYBAŞI – Halaysayağı qız-gəlin oyunlarında ayrı-ayrı dəstələrə başçılıq edən ifaçıya verilən ad. Yaxşı oxumağı və rəqs etməyi bacaran bu qadın, oyunu əlindəki qaval ilə müşayiət edirdi.

HALQAMƏRƏKƏ – Oyun meydançası ortada, tamaşaçıların əhatəsində yerləşən xalq meydan tamaşası orta oyununun digər adı. “Həlqəmərəkə” tələffüz şəkli də vardır.

HARAY MƏMƏLİ GƏLİN – Yurdumuzun qərb ərazisində daha çox oynanılan yallsayağı oyunlardan biri. Oxuma ilə müşayiət olunan bu oyun yalnız kişilər tərəfindən ifa edilirdi.

HAŞDANPIŞDAN // HƏŞTANPIŞTAN – Naxçıvanda həmyaşlı məhəllə qadınlarının keçirdiyi oturmaq sayağı axşam məclisinin adı. Bu və ya digər ailə hadisələrinə həsr olunan və ümumiyyətlə, əylənmə məqsədi güdən belə məclislərdə müxtəlif oxuma və oyunlar ifa olunurdu.

HAYLANA-HAYLANA – Gözbəğlicə uşaq oyunlarından. İri bir dairə içinə toplanmış iştirakçılardan birinin gözlərini bağlayıb, bir neçə dəfə dolandırılırdılar. O, “haradasınız?” soruşur, ətrafındakılar; “haylana, haylana” deyərək onu səsləyir, gözübağlı onları tutmağa çalışır, tutulmanın gözləri bağlanır və oyun yenidən başlanırdı.

HEYVANATCA DANIŞIQ – Lotu-təlxək repertuarından olub ifaçı müəyyən bir heyvanın cildinə girərək, həmin heyvanın səsi və davranışının yamsılamasından ibarət bir oyun növü. Ona “heyvanat təqlidi” də deyirdilər.

HƏFTƏ SEYRİ – Novruz şənliklərindən başlayaraq bir ay və ya qırx gün ərzində, hər həftənin cümə günü təbiət qoynunda keçirilən bir gəzinti mərasimi. Həmin şənlikdə hamı çalır-oxuyur, müxtəlif tamaşa və əyləncələr icra edirdilər. Mərasim Şirvan ərazisi üçün daha səciyyəvi olduğu halda, başqa rayonlarda ona “seyran” deyirdilər.

HƏRBƏ-ZORBA – Dastan məclisində aşiq tərəfindən sazın müşayiəti ilə ifa olunan hədə-qorxu oxuması. Rəqibi qorxutmaq, onu təslim etmək məqsədilə, bu və ya digər surətin adından deyilən bu

oxuma xalq tamaşalarımızdakı yalançı pəhləvanın ifasında bir parodiya kimi səslənirdi. Ona bəzən, “qaratəpməcə” də deyirdilər. Bu deyim həmçinin zorxana güştigirinin güləşmədən əvvəl rəqibinə söylədiyi rəcəzin bir başqa adıdır.

HƏSƏNDAĞI – Azərbaycanın cənub-qərbində kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri. “Hasandağı” deyiliş tərzində var.

HİL-HİL OYUNU – Kütləvi bayramlarda icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu. Bu oyun iştirakçıların sayına müvafiq qazılmış çalalar və onların qarşısında yerləşən iri bir çalası olan meydançada, dəyənək və bir taxta parçası ilə oynanırdı.

HİLLƏQOYDU – Yaz mərasim şənliklərində uşaq və gənclər tərəfindən oynanılan kənd oyunlarından biri.

HIRPANI – (sözaçımı “cındırpaltar, üstübaşı tökülmüş”dür). Yurdumuzda kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir yallısayağı oyunun adı.

HODAQ // HODAX – (əslində, şum vaxtı öküzsürənin adıdır). Cütçü şumu kənd mərasim şənliyinin təşkilatçısı, Cütçü babanın iki köməkçisindən biri. Tərəniş etibarilə əski çağların sular tanrısı və sağlamlıq hamisi Xürdadın adı ilə bağlı olub o, mackal ilə şənlikdə həm tamaşaçıları əyləndirən mahir oyunçu, həm də gözəl səsə malik bir xanəndə olmuşdur. El – oba içində bu adın “xödək”, “hodaqçı” və hordağ” kimi tələffüz şəkilləri də var.

HODUBALA – Yurdumuzun şimal-qərb ərazisində vaxtilə oyun kuklasına verilən adlardan biri.

HODU-HODU – Günəşi çağırmaq məqsədilə keçirilən kütləvi “Qodu-qodu” mərasim tamaşasının digər adı. “Xotu-xotu”, “hotu-hotu” və “hüdü-hüdü” deyiliş şəkilləri də vardır.

HOQQA OYUNU – Özündə şaman oyununun müəyyən xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış, xalq arasında gözbağlı oyunu adı ilə şöhrət tapmış tamaşa növünün özgə adı. Əsasən, bədahətçiliyə, mübaliğəli ifa tərzinə arxalanan bu oyun başhoqqa bəzənin köməkçiləri ilə göstərdiyi müxtəlif fokuslardan ibarət olmuşdur. Burada ifaçı şeir oxuya-oxuya bir əşyanı müəyyən yerə qoyur, başqa yerdən götürür və ya külli-miqdarda pambıq udub, sonra ağzından hədsiz-hüduzsuz sap çıxarır, yaxud dilini “deşir” və ya ocaqda qızmış ərsini dilinin üstünə basır və bir sıra buna bənzər fokuslar nümayiş etdirirdi. Bu oyun dərişlərin ifasında da göstərilirdi.

HOQQABAZ – Hoqqa oyununu ifaçısı gözbağçının digər adı. Qədim şamanların xəlifələrindən biri olan bu sənətkar sehribazlıq (fokusçuluq) və ovsunla yanaşı əl çevikliyi, jonqlyorluq sənəti nümayiş etmiş, him-cimlə danışmaq, müxtəlif heyvan və quşları yamsılamaq, yüksək aktyorluq məharətinə malik olmuşdur. Sonrakı lotu və təlxəklər onun bir çox oyununu mənimsəyərək öz məclislərində ifa etmişlər. Vaxtilə “oyunbaz” deyimini ilə eyni mənəni daşımış bu sözün “hoqqəbaz” tələffüz forması da vardır.

HOVUZÜSTƏ – Taxta döşənib, palaz salınmış hovuz üzərində oynanılan bir el tamaşası növü. Cənubi Azərbaycan üçün toy şənliyi daha səciyyəvi olub. Karvansara və ayrı-ayrı həyətlərdə göstərilən və bəzən, “ruhovuzi” və ya “hovuzbaşı” adlanan bu oyun üslub və məzmun etibarilə, Qaravəlli tamaşalarının eyni olmuşdur. “Hovuzüstü” deyiliş şəkli də var.

HOYNARI // **HOYNƏRİ** – Vaxtilə Naxçıvan və Muğan ərazisində el şənlikləri zamanı ifa olunan bir yallısayağı oyunun adı. Oyun xalq arasında “hoy nar”, “hey narə” və “hopnari” adları ilə də bəllidir.

HÜCRƏ – Qapalı və açıq şəbih tamaşaları keçirilən binalarda möhtərəm şəxslərin ailələrinə məxsus “loja”ların adı. Bu lojalara bəzəyərək, onları bir-birindən kəsmiri şal və tirmələrlə ayırır, döşəmələrinə həsir və xalça salırdılar. Başqa yerdə onlar “şahnişin” də adlanırdılar.

HÜMBƏR – Xilafətə qədərki Azərbaycanda keçirilən gahəmbər kütləvi mərasim şənliklərinin bir başqa adı.

HÜRR – “Hürrün şəhadəti” şəbih tamaşasının qəhrəmanı və Yəzid xəlifənin sərkərdələrindən birini təmsil edən surət. Tamaşada o, imam Hüseyinin müddəalarına şərikin çıxıb, onun tərəfdarları sırasına keçir və Şümrülə vuruşmada həlak olurdu. Oyun zamanı onun başında lələkli dəbilqə, dizə qədər zirehli geyim, ayağında isə, uzunboğaz çəkmə olmuşdur.

HÜTÜDDƏMƏ – Oyunçu ağzında güldürmək məqsədilə oyun zamanı bir oyunçunun tez-tez, sürətlə danışaraq partnyoruna danışmaq imkanı verməmək təzi. Lotu və təlxək oyunları üçün daha səciyyəvi olan bu növ ifa tərzinə digər yerdə “hotihotilik” də deyirdilər.

HÜYDUMAQAÇ – Gəncə ərazisində təsadüf olunan hərəkətli uşaq oyunlarından biri.

HÜZUR OYUNU – Orta əsrlərdə Azərbaycanda hökmdar önündə göstərilən hər hansı bir tamaşaya verilən ad.

XAXANIZ // XƏXƏNİZ – Yurdumuzun şimal-qərb ərazisində məzhəkə və əyləncə məclisinə verilən ad. Burada məzəli lətifələr söylənir, tən bəki oyunu ifa olunurdu.

XAMƏCİK – Azərbaycanın şimal-qərb ərazisində təsadüf olunmuş kukla tamaşası fiquruna verilən ad. Digər tələffüzü “xaməciy” və “xamacük”dür.

XAN – Toy mərasimi və kütləvi bayramları idarə edən sərəncamçıya verilən adlardan biri.

XAN, BİR OĞRU TUTMUŞAM – Elliklə keçirilən kənd şənlikləri zamanı uşaqların icra etdiyi süjetli bir oyunun adı. Çox ehtimal ki, bu ad Kizir oyununun bir başqa adıdır.

XANXAN – Toy və el şənlikləri zamanı subay gənclər tərəfindən ifa olunan ənənəvi bir tamaşa. Mənşə etibarilə əski çağların yeni il mərasimlərindəki müvəqqəti saxta hökmdar seçmək adəti ilə bağlı olan bu oyunda puşkatma yolu ilə iştirakçılardan Xan (və ya, Padşah) Vəzir-Vəkil, Kosa (başqa yerdə, onun əvəzinə Yasavul, Cəllad yaxud, Fərraş) və Oğru kimi “vəzifələr” seçilir, hərə öz vəzifəsini məzəli şəkildə icra etdikdə, ortaya müxtəlif “şikayətçilər” çıxır və Xana şikayət edirdilər. Xan onları dinləyir, haqsızları: “döydürür”, istədiyi (rəqs etmək, oxumaq və s.) cəzalar verirdi. Tamaşanın digər adları “Xan oyunu”, “Xanvəzir”, “Bəyvəzir” və “Şahşahı”dır. Xalq arasında bu oyuna “xantikdi // xanetdi // xanyaratdı” da deyirlər.

XEYMƏGAH – (“düşərgə” mənasındadır). Açıq şəbih tamaşasının oyun meydançasında imam Hüseynin tərəfdarları üçün ayrılmış sahədə qurulan bir neçə çadıra verilən bircə ad. Orada imamın ailəsi yerləşir, tamaşanın sonunda, onlar əsir düşdüyü zaman, həmin çadırlar bir qayda olaraq yandırılırdı.

XEYMƏKƏMƏR – (“kəmərdə dayanmış çadır” anlamındadır). XVII əsrin birinci yarısında Şamaxıda təsadüf olunan gəzərgi kukla tamaşasının adı. Buradakı yeganə oyuqoyndan enli qadın tumanına bənzər qurğunun bir tərəfini kəməv və ya qurşağına bərkidir, o biri tərəfini başı üstə qaldıraraq qolçaq növlü kuklları onun üzərindən boylandırır oynadırdı. Tamaşanın digər adı “Çadı dəsti”dir.

XEYMƏŞƏBAZİ – (“gecə oyunu çadırı” deməkdir). Vaxtilə Şahsəlim kukla tamaşasına verilən ad. Oyun gecə vaxtı çadırdə oynanıldığı üçün belə adlanırdı.

XEYRANİSA XALA – Cənubi Azərbaycanda, toy və el şənlikləri zamanı ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. İki sürətdən ibarət

olan bu oyunun məzmunu əsasən, Xeyranisa xalanın qonşu arvadına ərinin ikinci arvad aldığından şikayətidir. Burada rəqs və oxumaya çox yer verilir.

XƏLƏFİ – Muğan ərazisi və cənub-qərb rayonlarımızda kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri.

XƏLFƏ – Toy, dastan və aşiq məclislərinə başçılıq edib, orada nizam-intizamı güdən şəxs. Bəzi yerlərdə lotubaşığıya verilən adlardan biri. Ona “xəlfəbəy” də deyirdilər.

XƏRARƏ – Orta əsrlərdə ölümə məhkum olunmuş bir canını və ya əsir alınmış düşmən başçısını ulağa mindirərək ətrafında ifa olunan bir məzhəkə oyunu. Təbil, qaval və nağaralarla yeriyən oyunçu-müt-rüblər dəstəsi müqəssirin ünvanına yaxud, onun adından ətrafdakılara deyilən məzəli, sataşılıqlı sözlərlə ulaqdakını ələ salır, təhqir və rüsvay edirdilər. Bunu “xərarə demək” də adlandırırdılar. Bu oyun mərkəzlərdə “xərgəz” və “xərnəbaz” adları ilə də qeyd olunur.

XƏRMƏNKÜBİ – (sözaçımı “taxıldöymə”dir). Cənubi Azərbaycanda, təsadüf olunan xərmənüstü kənd oyunlarından biri. Taxıl döyümünün qurtarması ilə əlaqədar olan bu şənlikdə kəndin kənarındakı xırman yerində döyümdə iştirak edənlər müxtəlif oyunlar keçirir, oxuma və rəqslər ifa edirdilər. Oyunlardan sonra hamı dövrə vurub oturur, nağılçının söylədiyi nağılları dinləyirdi.

XƏRMƏNÜSTÜ – Biçin, döyüm vaxtı və ya onun sonunda xırmanda keçirilən bir sıra məişət xarakterli kənd oyunlarının ümumi adı. Bunlarla yanaşı bu yerdən yay, payız mərasim şənlikləri və s. oyunların icrası üçün bir oyun meydançası kimi də istifadə olunurdu.

XƏRSÜVAR – (“ulaq sürən” deməkdir). Xərarə oyununda ulaq üstə gəzdirilən əsir və caniyə verilən ad. Eybəcər geyimdə olub, üzbaşına qatıq sürtülmüş bir şəxs, ulağa tərsinə, üzü heyvanın quyruğuna tərəf mindirilir, ulağın quyruğu isə, onun əlinə verilir. Bu qədim adətə eynilə “Kəvsəc”, “Kosakosa” və “Ömər toyu” mərasimlərində də rast gəlmək olar. Qaynaqlarda “xəranbar” adı ilə bəllidir.

XƏSİS – Azərbaycanda geniş yayılmış el tamaşalarından birinin adı. Oyunda dörd surət – Xəsis, Qazı, Keçəl və Keçi iştirak edirdi. Məzmun etibarilə “Kosakosa” oyunundakı “kosanın keçisi ilə həccə getməsi” epizodunun eynidir.

XƏYALFƏNƏR – (“xəyali-fənər” sözündəndir). Kölgə-oyuq tamaşası. Xəyaloyununda istifadə olunan işıq mənbəyinin adı. Başqa məxəzlər onu “sehrli fənər” də adlandırırlar.

XƏYAL OYUNU – (burada “xəyal” kölgə anlamındadır). Müxtəlif təsvir və insan fiqurlarını pərdə-ekran arxasından işıqlandıraraq, onları hərəkətə gətirib kölgələrini əks etdirməklə təcəssüm olunan bir tamaşa növü. Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində qeyd edilən bu oyun öz ibtidasını Asiyanın şərq və cənub-şərq ölkələrindən almış, XI-XII əsrlərdə isə Azərbaycanda yayılmış və zaman keçdikcə, burada müstəqil milli tamaşa növünə çevrilmişdir. Bir qayda olaraq, tamaşa qapalı binalar – çayxana, karvansara hücrələri və ayrı-ayrı evlərdə, axşam vaxtı 5-6 nəfərdən ibarət olan dəstə tərəfindən göstərilirdi. Dəstəyə fiqurları oynadan əsas ifaçı (o, həm də dəstənin başçısı idi), onun köməkçisi, rekvizitə nəzarət edən dəstə üzvü, öz oxumaları ilə oyunu müşayiət edən müğənni, iki nəfər çalğıçı və dəstənin əmlakını hər dəfə yeni tamaşa yerinə daşıyan bir xidmətçi daxil idi. “Çin kölgələri” adı ilə Avropaya bəlli olan bu tamaşa növü müəyyən tarixi dövrlərdə “xəyalbazi”, “bazixəyal”, “xəyalizil”, “lubixəyal”, “xeyməsaye gərdun” və s. adlar ilə qeyd olunur. Digər tələffüzü “xiyal oyunu”dur. Vaxtilə el içində işlənən “xəyal oynatmaq” ifadəsi kölgə tamaşası göstərmək demək idi.

XƏYALPƏRDƏ – Bir adət olaraq X ə y a l - o y u n u kölgə-oyuq tamaşasında fiqurların kölgəsini əks etdirmək üçün istifadə olunan pərdənin adlarından biri. Bəzən, “Şeyx Küştəri meydanı” adlanan bu pərdəyə el içində “göstərməliy” də deyirdilər.

XƏZAN – Qədim Azərbaycanda, əski təqvimin Şəhrivər ayının 8-ci günü (25-29 avqust) keçirilən bir mərasim şənliyi. Əsasən, payız mövsümü ilə əlaqədar bu bayramda xalq oxuma və oyunlarla bollu məhsul bəxş edəcək səxavətli torpaq və təbiəti dönə-dönə vəsf edirdi.

XIDIRXIDIR // XIDIRHAXIDIR – Xıdırnəbi şənliyində subay gənclərin axşam vaxtı damları gəzib bacalardan torba sallatmaqdan ibarət olan b a j a b a j a oyununun başqa adı və həmin şənlikdə ifa olunan bir mərasim mahnısının adı. Bu oxuma sonralar yağış arzusu ilə keçirilən mərasimlərdə də oxunurdu.

XIDIRNƏBİ // XIZIRNƏBİ – (“yazın, yaşıllığın müjdəsi” anlamındadır). Qışın ən şiddətli vaxtı (9-10 fevral, bir başqa məxəzdə isə 23 aprel) yaz fəslini çağırmaq niyyətilə yurdumuzda keçirilən qədim mərasim şənliyi. Mənşəcə “Xızır-İlyas” əsəti ilə bağlı olub, ilk çağlar yalnız qadınlar tərəfindən icra olunan bu şənlikdə yaşıllıq tanrısı Xızır (və ya Xızır) yazın carçısı kimi göstərilirdi. Sonralar bu mərasim

gənclərin şənliyinə çevrilmiş, oğlan və qızlar çay yaxud, dəniz sahilinə yollanıb orada əylənir, müxtəlif oyun və yarışlar təşkil edirdilər. Qızlar su üzərindəki körpülərə qalxaraq fala baxıb, niyyət tutur və s. ayin oyunları icra edirdilər. Bəzi qaynaqlar bu el şənliyini “Xıdırellaz”, “Xızırğünü”, “Ruzi, Xızır” və “Xıdırzində” da adlandırırlar.

XINAYAXDI – Toy şənliyi ərəfəsində qız-gəlin tərəfindən gecə səhərə kimi icra olunan bir sözlü, nəğməli mərasimin adı. Burada oğlan evinə köçməyə hazırlaşan gəlin ətrafında mahnılar oxunur, məzəli səhnəciklər ifa edilirdi. Mərasimin digər adları “xına gecəsi” və “xinə nəhan // xınanaxan”dır.

XONÇA BAYRAMI – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan məktəblərində yazın gəlməsi ilə əlaqədar keçirilən bir uşaq şənliyi. İlk dəfə Şamaxıda yerli ziyalıların səyi və təşəbbüsü ilə yaranan bu bayramda məktəbli uşaqlar müxtəlif oyun və səhnəciklər ifa edir, bahara həsr olunmuş xüsusi mahnılar oxuyurdular.

XÜMBAZ – Xümayunu nümayiş etdirən ifaçıya verilən ad.

XÜM OYUNU – Bir zamanlar Azərbaycanda, “xüm” adlanan iri saxsı küpün içində oynanılan bir kukla tamaşası. Kukla oynadan başına kimi küp içində gizlənərək, oyuqları küpün boğazından çıxarıb oynadırdı. Oyun “xumbazi” adı ilə də tanılır.

XÜRDADGAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda Xürdad ayının 6-da (25 may) keçirilən bir mərasim şənliyinin adı. Şənlik uzaq keçmişin sular tanrısı və sağlamlıq hamisi Xürdadın şənlinə keçirilmişdir.

İKİAYAQ – Vaxtilə toy və kütləvi el şənliklərində gənclər tərəfindən ifa olunan yallısağağı bir oyunun adı. Oyunun adı ifa vaxtı əsasən iki addımlı ünsürlərdən istifadə olunmasına işarə edir.

İLANÇIXARMA – İlan oynadan marəfsunun göstərdiyi oyunun adlarından biri.

İLBAŞINDA – El arasında Novruz – yeni il şənliyinə verilən ad.

İLDÖNƏNDƏ – İlin yeniləşmə əlaməti, Novruz şənliyinin başlanma anı kimi qeyd olunan, təhvil ailə-məişət mərasiminin digər adı. Ona “ildöndü” də deyirdilər.

İNCƏLƏQIZ – Kiçik yaşlı qızlar tərəfindən oynanılan sözlü-nəğməli bir oyun. İlk öncə iştirakçılardan Nənə və İncələ ifaçıları seçilir. Nənə – “İncələ qızım var mənim...” sözləri ilə başlayan bir oxuma ilə ətrafdakılardan İncələni soruşur, əvəzində isə təkrar-təkrar

“Nənəcan, görməmişik” cavabı alırdı. Nəhayət qız tapılır, Nənə mahını oxuya-oxuya onu tumarlayır və s.

İPATLAMA – Kəndiri fırladaraq üzərindən hoppanma hərəkətlərindən ibarət olan qız oyunlarından biri. El şənlikləri zamanı daha çox icra olunan bu oyunu “İPIP”, l a f ə n d o y u n u (cənub-şərq rayonlarımızda) da adlandırırlar.

İSFƏNDƏGAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda yeni il ərəfəsi, ötən ilin son ayının birinci cəmləsində (23–25 fevral) keçirilən kütləvi mərasim şənliyi. Adət ənənəyə görə, həmin şənlik həddən çox toy mərasimlərilə, qadınlara həsr olunan Mərdkiran tamaşası, kəndlərdə isə, torpaq bayramı kimi qeyd olunurdu. Buradakı C ü t ç ü ş u m u mərasim tamaşasında müxtəlif ayin oyunları, idman yarışları və s. keçirilirdi. Şənliyin sonrakı adı t o r p a q ç ə r ş ə n b ə s i d i r.

İSMARIŞ // İSMARLAMA – (“sifariş” sözünün təhrifidir). Bu və ya digər tamaşaçı yaxud, tamaşaçılar dəstəsi tərəfindən sifariş olunub, tapşırıqla oynanılan oyun və ya tamaşaya verilən ad. “Buyurma” və “tapşırma” onun başqa adlarıdır. “İsmaric” (Qazax) deyiliş şəkli də var.

İSTİ SU, SOYUQ SU – Kütləvi şənliklərdə icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu. İki dəstədən ibarət olan iştirakçılar iki tərəfdə durmuş başçıların verdiyi “isti suya” və ya “soyuq suya” əmrlərinə müvafiq bu başa, o başa qaçırdılar və s.

İŞARƏT – Vaxtilə qərb rayonlarımızda əl-qol, him-cim, bədən hərəkəti və s. ifadə vasitələri ilə göstərilən səssiz və sözsüz l a l o y u n u – pantomima tamaşasına verilən ad. Tamaşa “işadə” adı ilə də bəllidir.

İTKUSDU – Yurdumuzun cənub-qərb ərəzində uşaqlar arasında geniş yayılmış, hərəkətli oyunlardan biri.

İYDƏLİ GƏLİN – Azərbaycan ərəzisinin cənub-qərbində toy mərasimi zamanı oynanılan qız-gəlin oyunlarından. Oyun oxuma ilə müşayiət edilirdi.

KAFTARKUSİ // KAFTARKÜS – (“ölünün dirilməsi, xortlama” aqlamındadır). Şimal-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan çox qədim mənşəli xalq l a l o y u n u – pantomima tamaşası. Bu tamaşada bir oyunçu ağ kəfənə bürünmüş Ölüni o birisi, iki çömçədən ibarət ağız və çölpişiyinə bənzər maskası olan qara örtüklü Kaftarı təsvir edirdi. Oyun, yerə sərilmiş “ölü” ətrafında oynanılır, meydançaya daxil olan

“kaftar” ölünü görüb sevinir, rəqs edir, ona yaxınlaşıb kəfəni açmaq istəyirdi. Bu vaxt meyit dirilir, kaftar qorxub qaçırdı.

KEÇDİ-KEÇDİ – Elliklə keçirilən şənliklərdə yarış xarakteri daşıyan at üstü cıdır oyunlarından.

KEÇƏKƏNARI – Bir zaman Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində toy mərasimlərində subay gənclər tərəfindən ifa olunan, bir oyunun adı.

KEÇƏL – Törəniş etibarilə islamdan əvvəlki çağlarla, muğ sənəti ilə bağlı olub sonralar elimizin saysız-hesabsız məzhəkə, qaravəlli və oyuq – kukla tamaşalarında iştirak edən ən əsas surətlərdən biri. Haqsızlığa dözməyən, hazırcavab, diribaş, ilk nəzərdə özünü sadələvh aparən bu surət əslində, hər çətinlikdən çıxmağı bacaran, hər şeyi görən, hər sirrə agah olan, təmizqəlblı bir insan, məzlum xalqın nümayəndəsi kimi təcəssüm edilirdi. Tamaşalarda o, min cür hiylə və şirin sözlərlə din və dövlət xadimlərini ələ salıb lağa qoyur, iç üzlərini açıq və axırda onlara qalib gələrək, dövrün bir çox ciddi, həyati və əxlaqi məsələlərini həll edirdi. Bu surəti ifa edən oyunçu adət üzrə, kiçikboy, sadə geyimdə olub, başına qoyun qarnı və ya ağ keçədən papaq keçirir. Yaxud sadəcə çit parça bağlayır, unlanmış sifətinə uzun qara biğ yapışdırır, boynuna kiçik bir balqabaq asıb əlində balaca təbil tuturdu. Xalqımız bu surəti Kosa ilə yanaşı oyunçu peşəsinin banilərindən biri sanıb, el-oba içində məzəli oyun göstərən hər bir oyunçunu həmin adla çağırmış, uzun müddət bu deyəmi “aktyor” anlamı qarşısında işlətməmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatımızdan bizə bəlli olan “keçəl Abbasqulu”, “keçəl Sərvətəli” və “keçəl Haqqulu” adları ola bilsin ki, vaxtilə xalq içində yaşamış real oyunçuların adlarıdır. Bu surət qərb rayonlarımızda “Kələoqlan” adı ilə də tanılır.

KEÇƏL İNAYƏT // KƏL İNAYƏT – (“kəl” keçəl, “inayət” isə, kömək deməkdir). XVII əsrdə – Səfəvilər dövründə Azərbaycanda Şah Abbasın sarayında təlxəklik etmiş tarixi bir şəxsin adı. Onun məclis qızıışdırmaq məharəti və hazırcavablığı haqda elimiz içində bir çox rəvayətlər yayılmışdır. Ədəbiyyatda həmin adın “Kəlniyət” və “Kalniyət” yazılmış formaları da var.

KEÇƏL OYUNU – El tamaşaları arasında ən çox yayılmış bir oyunun adı. Burada iki Keçəl qardaş, Ana, Lotu və Qazı surətləri iştirak edir. Məzmunu görə, bir qazıya nökr verilmiş Keçəl qardaşların haqqını Qazı vermir, iş məhkəməyə düşür, Qazı gülünc vəziyyətdə qalır və oyun meydançasından qaçıb çıxırdı. Oyunun digər adı “Yetim Vəli”dir.

KEÇƏ PAPAQ – (“keçi papaq” sözünün təhrifidir). **Kəndirbaz** oyununda əsas ifaçı kəndirbazın hərəkət və tryuklarını aşağıda, məzəli tərzdə təqlid edən təlxəyin adlarından biri. Bununla yanaşı, oyun zamanı o, hoppanıb-düşür, heyvan və quşların səsinə yamsılayır, qısa qaravəlli, duzluca, him-cim və gülməli hərəkətlər ilə ətrafdakıları əyləndirirdi. Onun əynində inək və ya at quyruğu ilə qurşaqlanan tərsinə çevrilmiş qoyun kürkü olur, sifəti hisli, qap-qara başında isə, təpəsinə keçədən buynuzlar tikilmiş keçə papaq yaxud, sifətində dəridən kəsilmiş keçi maskası olur, boynu və qollarından zinqirovlar, arxasından eşşək quyruğu sallanırdı.

KEÇİ – Mərasim və xalq oyunlarımızda bahar fəslinin rəmzi kimi çıxış edən bir surət. Əski çağlarda Azərbaycanda günəş tanrısının yerdəki totemi sayılan bu obraz sonralar, real heyvan şəklində təsvir olunur, həmin surətdə çıxış edən oyunçu keçi dərisinə bürünür, uzun saqqallı keçi maskası taxır, maskanın saqqal hissəsindən torba asaraq, keçinin hərəkət və səsinə yamsılayırdı. Bu surət qaynaqlarda “Təkə” adı ilə də qeyd olunur.

KEÇİ GİRDİ BOSTANA – Azərbaycanın cənub-qərbində kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir uşaq oyununun adı.

KEÇİSOYDU/ KEÇİSOYMA – Şəki ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı.

KƏKƏ // KƏKOV – Xalq tamaşalarında gülüş doğurmaq üçün ətrafdakıları əyləndirən ənənəvi bir pəltək təlxək növü. Onun digər adları “kəfkək” və “kəkkildək”dir.

KƏNDİRBAZ – Kəndirbaz oyununda kəndir üzərində hünərli oyun, təhlükəli tryuklar nümayiş etdirən idmançının adı. O, oyun vaxtı əlinə lən gər alır (bəzən isə, onsuz da keçinirdi), başında araqcın, əynində-arkası və sinəsi cürbəcür gözmuncuğu, üçbucaq şəkilli həmayıl və dualarla tikilmiş, qollarına rəngli parçalar bağlamış ipək və ya atlas arxalığ, qısa məxmər şalvar, ayaqyalın olurdu. Bu idman növü ilə bəzən qadınlar da məşğul olurdular. “Kəndirbaz” və “kəndirvaz” tələffüz şəkilləri də vardır.

KƏNDİRBAZ OYUNU – Azərbaycanda əsrimizin əvvəllərinə kimi, xalq içində ən çox yayılmış tamaşa növü. Mənşəcə qədim Zərdüştü əsatir tamaşaları ilə bağlı olub, sonralar toy və el şənliklərində açıq meydanda, xüsusi qurğuda göstərilən bu oyun kəndirbazın kəndir üzərində ifa etdiyi müxtəlif tryuk və rəqslərindən və onu aşağı

ğıda məzəli tərzdə təqlid edən keçəpapağın oyunundan ibarət olmuş, oyunu zurnaçılar dəstəsi müşayiət etmişdir.

KƏPƏNƏK – Kütləvi şənliklər zamanı qız-gəlin tərəfindən ifa olunan oyunlardan biri. Əsasən oxuma ilə müşayiət olunan bu oyun tamaşa ünsürlərilə zəngin olmuşdur.

KƏŞKÜL – (sözəçimi “çiyindən asılan”dır). Bir adət olaraq dərviş oyunlarında istifadə olunub, hind qozu və ya adi qoz ağacı qabığından hazırlanan, kasaya oxşar, içərisi gen, ağzı dar bir çanta. Bu özünəməxsus qaba pul və ya başqa nəzir-sədəqə də toplayırdılar. Xalq arasında ona “kəçkül”, “dəxil” də deyirdilər.

KƏVSƏC – Azərgan el şənliyində icra olunan bir mərasim tamaşası. Qışı qorxutmaq, ona qarşı hazır olmaq məqsədilə keçirilən bu mərasimdə qışın “düşməni”ni təmsil edən bir təlxəyi cır-cındır geyimdə qatıra mindirib kəndi gəzdirirdilər. O bir əlində tükü yolunmuş qarğa tutur, o biri əlinə yelpik alıb yellədir, istidən şikayət edirdi. İştirakçılar hər tərəfdən onun üzərinə su, qar tökur, ətrafında məzəli oyun və əyləncələr ifa edirdilər. Məxəzlər bu tamaşanı Kosabarnəşin də adlandıırırlar. Bu deyim “kovsəc”, “kövsəc” kimi də səslənmişdir.

KİLİMARASI – Azərbaycanın qərb və şimal-qərb ərazisində təsadüf olunan və bəşər kukla sənətinin ən qədim, ibtidai formalarından sayılan bəbəkoynunu sayağı, nadir biçimli, oxşarsız bir oyuq-kukla tamaşasının adı. Kilim növlü xalça arasında göstərilən bu tamaşada kukla oynadan xalçanın ortasında uzanır, iki nəfər köməkçi kilimin kənarlarını qaldırır, bir növ “şirma” qururdular. İfaçı əl və dizlərinə fiqur taxaraq, dörd kuklanı təkbaşına və bir vaxtda idarə edirdi.

KİRİT OYUNU – Qocalardan toplanmış məlumatlara görə, bəzi rayonlarımızda laloyunu – pantomima tamaşasının adı.

KİZİR // GİZİR – (əslində onbaşı yaxud, kəndxuda köməkçisinin adıdır). Şimal-qərb rayonlarımızda Xanxan oyununu xatırladan bir uşaq oyununun adı. Yaz, yay və payız mövsümü şənlikləri zamanı, icra olunan bu oyunun əvvəlində aşığın köməyiylə – Şah (və ya Xan), Kizir və Oğru kimi vəzifələr təyin edilir və sonra, Kizir: – “Şah sağ olsun, bir oğru tutmuşam” deyər, oyuna başlayırdılar. Şah oğrunu bir az uzaqda yerləşən guşəyə göndərir, onun əmrini yerinə yetirən Kizir əlində şallaq oğrunun ardınca düşüb, onu şallaqlayırdı və s. Oyun “Xan bir oğru tutmuşam” adı ilə də bəllidir.

KORDÖYÜŞÜ // KORTUTUŞU – Xalq laloyunu – pantomima sənətində geniş yayılmış bir oyunun adı. Burada gözləri açıq iki

oyunçu korlara məxsus hərəkətlərlə bir-birini axtarıb döyməyə çalışır, gülməli vəziyyətlərə düşərək tamaşaçıları əyləndirirdilər. Oyunun başqa adı “korcül”dir.

KOROĞLUXAN – Yalnız “Koroğlu” qəhrəmanlıq dastanını nəql və təbliğ edən dastançı aşiq və ya nəqqala verilən ad. Qaynaqlarda bu şəxsi bəzən, “Koroğlugu” və “Koroğlixan” da adlandırırlar.

KOSA – Bir ənənə olaraq Kəvsəc, Novruz, Kosakosa mərasim şənlikləri və bir sıra el tamaşalarında iştirak edən baş surətin adı. Qədim şaman-qam sənəti və əski çağların inanları ilə bağlı olub qocalmış günəş tanrısının yer üzündəki əvəzini təmsil edən bu surət sonralar, mərasim tamaşalarında köhnə il və qış fəslinin şikəst və çirkin bir obrazında təcəssüm olunurdu. Bu rolda çıxış edən hər bir oyunçu özünü bu surətin varisi sayır, bu işi nəsil-dən-nəslə ötürürdü. Onun görkəmində şaman geyiminin rəmzi əlamətləri güclü olmuş; O, sifətinə yaş yumşaq ağac qabığı və ya keçədən hazırlanmış keçisaqqallı maska taxıb, başına-uzun şiş təsküləh qoymuş və əyninə yoluğ ağ ləbbadə geymiş bu surətin qurşağına və boynuna kiçik zınqırovlar düzülür, belinə-çömçə, süpürgə və sümük asılırdı. Xalqımız onu Keçəl ilə yanaşı oyunçu peşəsi banilərindən biri sanıb, üzünə maska taxıb oyun göstərən hər bir təlxəyi onun adıyla çağırmış və ümumiyyətlə, bu söz el-oba içində “maskalı aktyor” anlamında işlənən bir deyim olmuşdur. Bir sıra qərb rayonlarımızda xalq oyunları və tamaşa təşkil edən sənətkar da bu adla çağırılmışdır. Rusların “koşsey” sözü bilavasitə bu deyimlə bağlıdır. Deyim bəzi qaynaqlarda, “kousəc”, “küsə”, “kösə” kimi də səslənir.

KOSA İLƏ GƏLİN – Toy bir sıra el şənliklərində icra olunan kənd oyunlarından biri. Bu qaravəlli sayağı tamaşa üç surət; Kosa, Gəlin və Oynaşdan ibarət olub, ailə-məişət məsələlərindən bəhs edirdi. Oyunun müxtəlif variantları mövcuddur.

KOSA OYUNU – Xalq arasında “maska oyunu” anlamı əvəzində işlənən deyimlərdən və maskalı oyunçu, kosaların iştirakı ilə oynanılan hər bir tamaşaya verilən ad. Belə tamaşalarda bir oyunçu iştirak edirsə oyun “təkkosa”, iki oyunçusu olan oyun isə, “cüt-kosa oyunu” adlanırdı. Azərbaycanda ən çox yayılmış bir üzlük oyunudur da bu adla tanılır. Beş kosadan ibarət olan bu oyunda birinci oyunçu – türkcəərə həkimi, ikinci və üçüncü – diş həkimləri, dördüncü – ağır danışan bir şəxs, beşinci oyunçu isə, tamahkar bir arvad surətində çıxış edirdi.

KOSABARNEŞİN – (“murdarlanmış kosa” deməkdir). Atəşə tapınma ilə əlaqədar keçirilən **Azərbaycan** şənliyində icra olunan **Kəvsəç** mərasiminin digər adı.

KOSABAŞI – Bir zamanlar bəzi rayonlarımızda oyunçu dəstəsinə başçılıq edən təcrübəli oyunçuya verilən ad. Həmçinin, kosa oyunu maska tamaşasını hazırlayan, onu idarə edən və dəstənin baş oyunçusu olan el sənətkarı.

KOSAGƏLİN – (sözaçımı – “oyun kuklası”dır). Cənubi Azərbaycan quraqlıq vaxtı yağış çağırmaq niyyətilə keçirilən mərasim oyunu zamanı küçə, ev və ya alaçıqları gəzərək dəstə başında üzünə maska taxıb, əyninə gülünc paltar geymiş təlxəyə verilən ad. O, yol boyu hoppanıb-düşür, Çığırır, el-oba sahibləri ona şirni verir, başına isə bir kasa soyuq su tökürdülər. “Küsəgəlin” deyiliş tərzində mövcuddur. Bu deyim həmçinin, Şahsəlim oyuq-kukla tamaşasında istifadə olunan “marionet” növü asma, ipikli fiqrlara verilən adlardandır.

KOSA-KOSA – Tərəniş etibarilə ən qədim zamanlarla bağlı olub, XX əsrin ortalarına kimi, yazqabağı şənliklər ərəfəsində uşaq və subay gənclər tərəfindən icra olunan bir mərasim tamaşasının adı. Əsasən ələ salmaq, təhqir edib, alçaltmaq məqsədilə icra olunan bu **laloynun** növü, ilk çağlar, ölümə məhkum edilmiş bir canı, orta əsrlərdə – ulağa mindirilmiş, eybəcər görkəmli, əsir alınmış düşmən başçısı, sonralar isə, xalq arasında tanınmış, bu və ya digər şəxsin müqəvvası yaxud onun zahiri görkəmini təqlid edən bir **lağbaz** oyunçu ətrafında, küçə bazarında nümayiş şəklində və ya məclislərdə keçirilmiş, canı, əsir yaxud, tanınmış şəxsin ünvanına istehza və kinayədən ibarət oxuma, təkərləmələr söylənmiş nəhayət, oyun açıq meydanda tamamlanmışdır. Əsrimizin astanasında bu oyun Novruz şənliklərindəki **saya gəzisi** və bu kimi mərasim tamaşalarına qovuşub, onlarla eynilənmişdir. Buradakı baş surət və əsas tənqid hədəfi artıq qışı təmsil edən **Kosa** olmuşdur. Oyun iştirakçıları onunla birlikdə dəf çala-çala, evbəev, qapı-qapı gəzib əylənmiş, ətrafdakıları yazın gəlişi münasibətilə təbrik etmişlər. Həmin el oyunu 1917-ci ildə Bakıda ilk dəfə teatr səhnəsində oynanılmışdır. Onun digər adları “Koskosa”, “Kosamürd” (yəni, Kosaöldü) və “Kosagəzdirmə”dir. Vaxtilə Bakıda icra olunan **Qodu-qodu** oyunu da bu adı daşımışdır.

KOSKOSA – (burada, “nəhəng” anlamındadır). Vaxtilə xalqımız arasında **təlxək**, **məsxərəbaz** anlamında işlənən deyimlərdən biri.

Bu həmçinin, bir sıra mərasim şənliyi və K o s a k o s a oyununda əldə gəzdirilən iri, uca boylu (120-150sm) müqəvvanın adlarından biridir.

KÖÇƏRİ – El şənliklərində kişili-arvadlı icra olunan, yallısayağı, cəngavər ruhlu süjetli bir oyunun adı. “Köççəri”, “qoççəri // qüççəri” və “qoçəri” oyunun bir başqa adlarıdır.

KÖÇKÖÇÜ – Şimal-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan kütləvi uşaq oyunlarından biri.

KÜŞKÜBALABAN // KÜŞKİBALABAN – (“hündür köşk, qəsr” anlamındadır). Əsrimizin əvvəllərinə kimi Naxçıvan və Cənubi Azərbaycanda oynanılan bir tamaşanın adı. İki dəstəyə ayrılan ifaçılar əllərini bir-birinin çiyinə qoyub, dairə şəklində durur, ikinci dəstə birincilərin çiyinə qalxır, qol-qola verib, bütövlükdə “bürcü” xatırlardan bir canlı qurğuya çevrilirdilər. Qurğu gah sağa, gah sola hərəkət edir, biri dövrənin ortasında durub, vətən həsrətilə dolu, qəmli-kədərli bayatılar deyir, hamı ona xorla cavab verirdi. Bu oyun sonralar vətənpərvərlik ideyalarını tərənnüm edən bir tamaşa növünə çevrilmiş və həmin adla da çağırılmışdır.

KULİ – (“qaraçı” anlamındadır). Orta əsrlərdə Azərbaycanı gəzib-dolaşaraq, meymun və ya ilanlarla müxtəlif oyunlar göstərən, ilan ov-sunçusu-hindlilərə verilən ad. Deyim “koli” kimi də səslənmişdir.

KUYİÇÖVKƏN – Xalqımız arasında geniş yayılmış ç ö v k ə n oyununun bir başqa adı və ya variantı. Bu ad bəzən “guyo-çovqan”, “quyuşaudan” kimi də səslənmişdir.

KÜFDİBİ // KÜFYELLİ – (“küf” yoğun ağac budağından kəndirlə asılan yelləncəyin adıdır). N o v r u z şənliyi və məhsul bayramı zamanı bulaq başı yaxud kəndin ən geniş meydanında qurulmuş y e l l ə n c ə k ətrafında gənclərin icra etdiyi bir mərasim oyunu. Oyunun ifaçıları bir-bir, iki-iki yelləncəklərə qalxıb yellənir, yerdəkilər isə onların ətrafında h a l a y və y a l l ı sayağı oyunlar ifa edir, yellənənlərin oxumalarına bayatı və deyişmə şəklində səs verib şənləndirilərlər. Xalq arasında işlənən “küf” və ya “küflan getmək” ifadəsi, həmin mərasimdə yelləncəyə minib yellənmək deməkdir.

KÜLƏQUYLAMA – Cənubi-Azərbaycanda təsadüf olunan bir xalq oyununun adı.

KÜŞTİ // KÜŞTÜ – (“güclü” sözüdəndir). Zorxana idman oyunlarından güləşmə yarışının ən qədim ənənəvi adı. Tamaşa ünsürləri ilə zəngin olan bu yarış müxtəlif el şənliyi, bayram və toy məclislərində

keçirilirdi. Z o r x a n a adı isə, icra olunan həmin yarış hər bir pəhləvan üçün böyük sınaq və əsas örnək yeri olmuşdur. El içindəki “qurşaq yapışmağ”, “qurşaq tutmaq”, “gürş tutmağ”, “küşt tutmağ” və “küştüyə girmək” ifadələri “güləsmək” anlamında işlənən ifadələrdir.

KÜŞTİGİR – Küşti yarışlarında iştirak edən güləşçi-pəhləvana verilən ad. Adət üzrə həmin pəhləvanlar çəki dərəcələrindən asılı olmayaraq kiçik – “beçə küştigir”lərə, orta “miyana pəhləvan”lara və ən tanınmış, iqtidarlı–”ustad pəhləvan”lara ayrılırdılar. Azərbaycanın şimal ərazisində (Şəki, Zakatala, Quba) ona “quştuqur” deyirdilər.

QAÇAQ, QAÇAQ – Azərbaycanın bir sıra rayonlarında təsadüf edilən bir hərəkətli uşaq oyunu. İştirakçılar iki “qaçaq dəstəsinə” bölünür, hər dəstədə bir başçı və bir “molla” olurdu. Buradakı molla, kəşfiyyatçı vəzifəsini ifa edir, başqa dəstənin gizləndiyi yeri xəbər verirdi. Bəzən bu oyuna “Kərəm oyunu” da deyirdilər. “Qaçax, qaçax” tələffüz şəkli də var.

QAÇ, AYBALA – (“qaç, ay bala” mənasındadır). Kütləvi el şənliklərində kişili-arvadlı ifa olunan bir oyunun adı. Komik xarakter daşıyan və oxuma ilə müşayiət edilən həmin oyun bir mülahizəyə görə, vaxtilə xalq arasında şöhrət qazanmış Qaçay adlı bir mütribin şərəfinə oynanılmış. Oyun arabilir “Ceyranbala” və “Xalabacı” adları da daşımışdı.

QAÇDI-TUTDU // QAÇ, TUTDUM – Uşaqlar arasında geniş yayılmış hərəkətli bir oyun. Oyunda iştirakçılardan biri o biriləri qovub tutmalı, tutulan onu əvəz etməli idi. Ayrı-ayrı yerlərdə oyunun – “qovmalaca” (qərb rayonlarımız), “gəldimqaç” (Naxçıvan), “təmə-təmə” (Gəncə), “dovşan oyunu”, “qoşmaca” və s. adları bəllidir.

QALADAN QALAYA – Baharın gəlişi ilə bağlı mərasimlərdə (əsasən Şərur rayonunda) ifa olunan bir süjetli y a l l ı oyunu.

QALXANQILINC – Bir vaxt kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan və doğrucu vuruşun yamsılamasından ibarət olan bir oyun növü. Oyun təkbətək şəkildə, yaxud iki dəstə arasında keçirilirdi. Ç u b i oyununun bir variantı kimi, bu oyun xalq içində – “qılincqalxan”, “qalxanoyunu” və “qılıc oyunu” adları ilə də tanınır.

QAPIUSDU – N o v r u z ərəfəsindəki axırçərşənbə mərasimlərində qız-gəlinin bəxti sınamaq məqsədi ilə keçirdiyi bir f a l o y u n u. Mahnı və məzəli oyunun müşayiəti ilə hər iştirakçı ürəyində bir niyyət tutub, əlində güzgü yoldaşları ilə birgə qonşuya və ya küçə qapısına

yollanır, ayağı altına açar qoyub qapı dalında dururdu. İnama görə, əgər bu vaxt qapı arxasından pis söz eşidilsə, niyyət yerinə yetirilməyəcək və əksinə. Oyun el-oba içində “qulaqfalı // qulaqfaliya çıxdı”, “dəkdinlədi”, “dintutma” (Qarabağ) və s. adları ilə də bəllidir.

QARACÖR – (“qaratikan” mənasındadır, lakin “qaraşeytan” kimi də izah olunur). Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində təsadüf olunan qədim bir kukla tamaşasının adı.

QARAGÖZ – (“xalqın gözü” anlamındadır). Yurdumuzda fəaliyyət göstərən x ə y a l o y u n u kölgə-oyuq tamaşasına elimiz içində verilən adlardan biri. Bəzi yerlərdə isə, ümumiyyətlə, kukla-oyun tamaşası və kloun tərzli t ə l x ə k anlamında işlənən bir deyim. Dilimizdə mövcud olan “qaragözlük etmək” ifadəsi, məzəli oyun çıxarmaq, təlxəklik, məsxərəçilik etmək deməkdir. “Qaröüz” deyiliş şəkli də olmuşdur.

QARAPAŞA – Sayaçı tipli mərasim şənliklərində icra olunan süjetli bir uşaq oyunu. İştirakçılardan – Çoban, İt və Yalançı seçilir, başqaları isə qoyun sürüsünü təmsil edirdilər. Yalançı əlində çomaq və tütək tutan Çoban ağası Qarapaşa üçün bir toğlu tələb edir və “sürü”dən bir “qoyun” götürüb, qaçırdı. İt hürə-hürə Çobanı və Yalançını təqib edir, qoyunu geri qaytarmağa çalışırdı və s.

QARAVƏLLİ // QƏRƏVƏLLİ – (“qaraevli” türk oğuz qəbiləsi adının təhrifidir). Orta əsrlərdə toy şənliyi və nağıl-dastan məclisləri arasında v a r s a ğ ı n, sonralar isə bir və ya iki aşiq köməkçisinin söyləyib oynadığı yüngül təbiətli məzəli oyun növü və xalq içində bəzən “oyun”, “oyunçu” anlamı qarşısında işlənən bir deyim. Məzmun etibarilə lətifə və qaravəlli ilə qidalanan bu oyunda yorulmuş tamaşaçılarda dastandakı faciəli hadisələrin ağır təsirini yüngülləşdirmək, onların könlünü açmaq və yenidən əsas əsərə qulaq asmaq həvəsi doğurmaq kimi bir məqsəd güdüürdü. Get-gedə bu oyun növü aşiq, nağıl məclislərindən ayrılmış və bir neçə peşəkar oyunçu tərəfindən oynanılan müstəqil m ə z h ə k ə tamaşasına çevrilmişdir. Kənd meydanı, karvansara və çayxanalarda həmin adla çağırılıb oynanılan tamaşanın tərkibinə sonralar gözbağlıca, canbaz və hoqqa oyunları da əlavə olundu, oyunu ustad bir aşiq öz çalğıları ilə müşayiət etməyə başladı

QAŞIQ OYUNU – Vaxtilə taxta qaşıqlarla ifa olunan bir oyun növü. “Qaşıqlı oyun” onun bir başqa adıdır.

QAŞIQZƏN – Orta əsrlərdə taxta qaşıqlarla oynanılan qaşiq oyunu ifaçısına verilən ad.

QAYNANA-GƏLİN – Əsasən toy mərasimlərində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından. Gəlin ilə Qaynananın məzəli deyişməsindən ibarət olan bu oyunun ədəbiyyatda “Gəlin ilə qaynananın deyişməsi” adına da rast gəlmək olar.

QAYNAR QAZAN – Vaxtilə xalqımız içində oynanılan kütləvi oyunlardan birinin adı.

QAZ-QAZI – El şənliklərində ifa olunan yallısayağı, mürəkkəb süjetli bir oyun. Ən əvvəl, musiqinin müşayiəti, Qazı, Əsilzadə, Gənc və şahidlərin iştirakı ilə bir laloyunu göstərilir, sonra rəqsə başlayaraq hamı Qazının hərəkətlərini təkrar edirdi. Nəhayət ifaçılar bir-birinin çiyinə qalxıb yerə sərilmiş Qazı ətrafında bir neçə dövrə vurub, iki mərtəbəli bir rəqs ifa edirdilər. Bu oyun ilə Köşkübalaban və Arazi oyunu arasında bir yaxınlıq, oxşarlıq vardır.

QAZLAR-QAZLAR – Xalq bayramlarında oynanılan süjetli bir uşaq oyunu. İştirakçılardan – Çaqqal (başqa yerdə Qurd) və Sahib seçilir, başqaları isə, qaz sürüsünü təmsil edirdilər. Qazları otaran Sahib “məşədən çıxan” Çaqqalı görüb, quşları çağırır, Çaqqal isə Sahibə tərəf qaçan qazları tutmağa çalışırdı və s. Digər tələffüzü “qazdarqazdar” və “qazzarqazzar”dır (Bakı).

QAZYALLI – Yalnız kişilərin iştirakı ilə ifa olunan yallısayağı kütləvi bir kənd oyununun adı. XIV əsrdə yaşayan tarixi şəxs olan Qazı xanın adı ilə bağlı olan bu oyunda 20-30 ifaçı düzənliyə çıxır, əl-ələ verib dairə şəklində dururdu. Bir əlinə qamçı və ya çubuq almış yallıbaşlı oyun zamanı cibindən növbə ilə dəsmal, zər, daraq, corab, bıçaq, kəmər və s. əşyalar çıxarır. O biri iştirakçılar isə, bu vaxt onu yamsılamalı idilər. Kim bunu etməsəydi, cəzalanırdı. Uşaqların ifa etdiyi həmin məzmunlu oyuna “yallı oyunu” deyilirdi.

QƏDİR GECƏSİ – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda keçirilən Fərvərdəgan mərasimini sonrakı adlarından. Mərasim zamanı hamı səhərə kimi yatmır, tonqal üstündən hoppanır, nağıl-yanıltmac söyləyir və bu kimi müxtəlif oyunlar icra edirdilər. Mərasim əski məxəzlərdə, “leylətül-qədr”, xalq içində isə, “əhyə gecəsi”, “şəbiəhyə” (yəni, dirilmə, ayıqlıq gecəsi) və yeddiciərşənbə adları ilə də bəllidir.

QƏLƏNDAR // QƏLƏNDƏR – (sözaçımı, “xalis qızıl”dır). Uşaqlar arasında geniş yayılmış sözlü-nəğməli bir oyun. Oyunun aparıcısı söz, əl hərəkəti və him-cim ilə bir quşun ayrı-ayrı nişanələrini sadalayır, o biriləri isə bir yerdə – “qələndar a, qələndar a!” (və ya – “a

həngələ, həngələ”) deyirdilər. Nişanələr deyildikdən sonra aparıcı əlindəki kəməər və ya qurşağı iştirakçılardan birinə uzadıb, ondan təsvir etdiyi quşun adını soruşurdu və s. Ayrı-ayrı yerlərdə bu oyunun; “quşumquşum”, “səməndərsəməndər”, “durnadurna”, “yalanpalan”, “bir quşum var bu boyda”, “bir quşum var buxartana” (və ya, “bir-bələ”), “leyqələh // leygələ // lovgələ” və “ahəngələ // yəngələ” kimi adları bəllidir.

QƏNADƏ – XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanda təsadüf edilən bir oyunun adı. “Qınadə // qünadə” tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

QƏNİMO – Vaxtilə cənub-qərb rayonlarımızda oynanılan yallısayağı oyunlardan birinin adı.

QƏPƏQ OYUNU – Səfəvilər dövrü Azərbaycanda geniş yayılmış atüstü meydan oyunlarından. Meydanın düz ortasında hündür dirək qurulur, başına içi qızıl pulla dolu bardaq və ya qızıl bir cam-piyalə qoyulurdu. 6-8 iştirakçı atlarını çaparaq bu hədəfə ox atmalı, bardağı vurub onun sahibi olmalı idilər. Altunqabağ oyununun bir variantı kimi bu oyunu yazılar, “qırıq oyunu” və “piyaləox” da adlandırırlar.

QƏTL – (“qırğın” anlamındandır). Aşura bəsatının doqquzuncu və ya onuncu gecəsi göstərilən qanlı-qaytanlı bir şəbih tamaşasının adı. Bu tamaşada imam Hüseyin öz yetmiş iki tərəfdarı ilə həlak olur, sağ qalanlar əsir edilir, çadırlar isə yandırılırdı. Tamaşanın digər adı “Həzrət imam Hüseyinin şəhadəti” və “Eydiqətl”dir.

QƏZMƏDAŞ // QƏCƏMƏDAŞ – Bir çox el şənliklərində icra olunan qız-gəlin oyunlarından. Oyunda hər iştirakçı bir əlilə yuxarı daş atıb, ovcundakı beş kiçik daşı (yaxud yumru qəmbəri) yerə töküdü. Sonra həmin daşı yenə yuxarı atıb bir-bir yerdəki daşları yığmalıyırdı və s. Bu yolla oyun get-gedə mürəkkəbləşir, hərəkətləri qüsursuz oynayan iştirakçı qalib hesab edilirdi. El-oba içində bu oyuna “beşdaş”, “qıcmadaş”, “itit” (Naxçıvan) və “dənləmədaş” (Şəki) də deyirdilər.

QIÇİMSİNDİ – Tanınmış el sənətkarı və məzhəkə ustası Məşədi Cabbarın xalq arasında böyük şöhrət tapmış bir oyununun adı. Əsasən, toy məclislərində ifa olunan bu oyun vaxtilə vala da yazılmışdır.

QIRQOVULU – Muğanda toy və el şənlikləri zamanı icra olunan yallısayağı bir oyunun adı. Oyunun adından fərz etmək olar ki, onun icrasında qırqovul quşunun davranışını xatırladan hərəkətlər olmuşdur.

QITQILADA // QITQILIDA – Toy şənliklərində qız-gəlin tərəfindən tək, qoşa yaxud dəstə ilə ifa olunan süjetli, məzəli bir oyun.

Oyunda utancaq Gəlin, deyingən Qayınana, yaxud, bir küpəgirən Qarı yamsılanırdı.

QODI // QODU – Q o d ı q o d ı mərasim tamaşasında qadın fiqurunu xatırladan bir kukla-müqəvvanın adı. Uzaq keçmişdə günəş tanrısını təmsil edən bu fiqur, zaman keçdikcə ayrı-ayrı yerlərdə, müxtəlif şəkillərdə təcəssüm olunmuş; bir yerdə o, ağaca sarınmış yun və əsgir parçalarından ibarət olub, o biri yerdə gəlincik kimi qırmızı lentlər ilə bəzədilmiş adi bir çömçə idi. Bir məxəzdə o, büsbütöv kəhrəba muncuqlar ilə bəzənmiş günəş taclı yaxud, alnına işıq timsalı-güzgü parçası bağlanmış, kukla-gəlincik şəklində təsvir olduğu halda, o birisində üzərinə qırmızı parça çəkilmiş bir dairədir. Bu müxtəlif quruluşlu müqəvvalara “dodu”, “godu”, “hodu”, “çömçəxatın” və s. deyirdilər.

QODIQODI // QODUQODU – Azərbaycanda vaxtsiz və uzun müddət yağan leysan yağışına son qoymaq, günəşi çağırmaq məqsədilə icra olunan müxtəlif tamaşalarından. Günəş tanrısına həsr olunub, vaxtilə yaşlılar tərəfindən göstərilən bu əsatiri tamaşa, get-gedə ilkin əhəmiyyətini itirmiş və XX əsrin əvvəllərində subay gənclər və uşaqlar tərəfindən oynanılan hərəkətli, sözlü-nəğməli bir oyuna çevrilmişdir. Oyun iştirakçıları müqəvəva Q o d u n u qarşı-qarşı gəzdirib, onun şənini təriflər deyir, məzəli səhnələrdə kuklanı çomaqla vurub “öldürür”, sonra yenidən dirildir, oynadıb, atıb tutur, çalır, oxuyur, şənlənirdilər. Bəzi yerlərdə isə, günəşin çıxmasını arzulayanlar qırmızı ilə bəzədilmiş gəlin-kuklanı qucaqlarından asırdılar. El-oba arasındakı “qodu gəzdirmək” yaxud “qodu gəzmək” ifadələri Q o d ı q o d ı tamaşası göstərmək mənasını daşıyan ifadələrindəndir. “Godugodu” və “Güdü-güdü” tələffüz şəkilləri də mövcuddur.

QOLÇAQ-QOLÇAQ – Xalq arasında “oyuq-kukla tamaşası” anlamı əvəzində işlənən deyim. Bu ad K e ç ə l p ə h l ə v a n oyuq tamaşası və g ə l i n g ə l i n uşaq oyununun digər adıdır. Hər ikisi Şəki ərazisi üçün əlamətlidir.

QONQALLAĞ – Azərbaycanın şimal ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyunu.

QOŞARBƏND – İki dəstə iştirakçı tərəfindən diametri 8-10m olan bir dairə içində oynanılan hərəkətli uşaq oyunu. Bir dəstənin üzvləri iki-iki ayrılıb, üz-üzə dayanaraq, əl-ələ verib “qoşalaşırdılar” Elə bu vəziyyətdə, dairədən çıxmadan o biri dəstə üzvlərini təqib edir, onları əlləri arasına salıb dairədən çıxarırdılar və s. Naxçıvanda bu oyun “qoşalbəndi” adı ilə tanınır.

QOVƏND // QÖVƏNT – (“güvənmək, etibar etmək” sözündəndir) Yallı oyununun ən kütləvi bir növü. Burada ifaçılar yan-yana durub üzlerini yeridikləri dairə içinə çevirir və bir-birinin əlindən tutaraq qırılmaz bir sıra təşkil edirdilər. Zurnaçıların müşayiəti ilə ifa olunan bu oyunun “qovəndi”, “güvənd” tələffüz şəkilləri də vardır.

QOVƏNDBAŞI – Elimiz içində y a l l ı b a ş ı ya verilən adlardan. Bu ad bəzən, “göndəbaşı” kimi də səslənmişdir.

QULİYABANİ // QULYABANI – (“səhra şeytani” deməkdir). Cənubi Azərbaycan ərazisi üçün daha səciyyəvi olan özünəməxsus bir küçə-meydan oyunçu dəstəsinin adı. Qorxunç görünüşlü dəstə üzvlərindən biri qoyun dərisi geyir, o birilər təbil çala-çala – “mən quliyabanıyam”... sözləri ilə başlayan bir şəri oxuyub oynayır, küçələri gəzirdilər. “Quleybani” deyiliş şəkli də var.

QUNDAQ-QUNDAQ – Qurşaqla sərini yumurlanmış çuxa və ya yorğanla oynanılan hərəkətli bir uşaq oyunu. Oyun – dövrədə durmuş 15-20 iştirakçının həmin “topu” bir-birinə ötürməsindən və s. ibarət olmuşdur.

QURD OYUNU – XV-XVII əsrlərdə Təbrizdəki Qurd meydanında təlim almış canavarların göstərdiyi oyunun adı. Musiqi və oxuma ilə müşayiət olunan bu oyunda heyvanlar mürəkkəb hərəkətlər ilə tamaşaçıları cəlb edirdilər. Bu həmçinin, “qurd”, “qoyun” və “itlər” dəstəsindən ibarət olan bir hərəkətli uşaq oyununun adıdır. Oyunda əvvəl “qurdlar” qaçır, itlər onları təqib edirdi, bir qədər uzaqlaşandan sonra “qurd”lar dönüb, qoyunların üstünə düşürdü və s.

QURŞAQATDI – Axır çərşənbə və Novruz şənliklərində subay gənclər tərəfindən icra olunan b a j a b a j a mərasim oyununun bir başqa növü və adı.

QUZA-QUZA – Quba ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı.

LAĞBAZ – Məzhəkə növü olan l a ğ o y u n u n u n ifaçısı. Məsxərəbaz sayığı oyunçulardan olan bu sənətkar öz oyununda yüngül təqlid, şarj çərçivəsindən kənara çıxmayan zarafat və bəzən boş, bayağı laqçırtı ilə tamaşaçıları əyləndirirdi. Uzaq keçmişdə “həzlku” adlanan bu sənətkarı sonralar, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində: “lağlağı”, “lağ-lağacı”, “laco // ləco”, “beşəncərə” (Şirvan), “laqo”, “lağçı” (Qarabağ), “lağma”, “lağvaçıl” (şimal rayonlarımız), “şəbədəbaz”, “alayçı”, “sarağçı” (qərb rayonlarımız), parçaçı, “adamoynadən” və s. adlandır

mışlar. Bu söz həmçinin müasir “parodiyacı aktyor” anlamı qarşısında işlənən bir deyimdir.

LALĞ OYUNU – (“lağ” zarafat, gülməçə deməkdir). Məsxərə oyununu sayaqı bir kənd məzhəkəsi növü. Bu tamaşada el-oba içində tanınmış bir şəxsın görkəmi və ayrı-ayrı xüsusiyyətləri komik oyunçu tərəfindən yamsılama yolu ilə gülünc və bir qədər eybəcər şəkildə təsvir edilirdi. Xalq içində bu oyuna bəzən, “lağbazlıq”, “lağloğaz”, “lağaqoydu”, “lağlağı oyunu”, “ağızəydi”də deyirlər.

LALDİN MƏZ – Əsas şərti iştirakçıların uzun müddət və qəsdən danışmamağından ibarət olan bir uşaq oyunu. Başçı saraya düzölmüş iştirakçıları danışdırıb güldürmək üçün məzəli hərəkətlər edir, mayallaq aşır, üz-gözünü büzürdü. Danışan yaxud, gülən uduzub cəzalanırdı. Oyunun başqa adı “hoptutdu” və “samutoyunu”dur.

LEYLƏK OYUNU – (əslində “ləklək oyunu”dur). Vaxtilə meydan və bazarlarda, canbaz leyləkbazın ətrafına tamaşaçı toplayıb hündür ağaclar üstündə göstərdiyi canbaz və hoqqa oyunu.

LEYLİXANİ – (əslində “Leyli xanım”dır). Yazqabağı mərasimlərdə həm gənclər, həm yaşlılar tərəfindən ifa olunan yallısayağı oyunlardan. Oxuma ilə müşayiət olunan bu oyunu ifaçılar bir sırada, bir-birindən bir qədər aralı, bir-birinin çeçələ barmaqlarından tutaraq oynayırdılar. Oxumanın mətni, Leyli adlı bir qıza vurulmuş gəncin adından deyilən sözlərdən ibarət olmuşdur.

LİNGİ-LİNGİ – İştirakçıları bir ayaq üstə duraraq bir-birini itələyib vurmaqdan və s. hərəkətlərdən ibarət olan bir uşaq oyunu. Əsasən Lənkəran ərazisində bir çox el şənliklərində oynanmışdır.

LOBƏTBAZ // LÖBƏTBAZ – (“lobət” kukla deməkdir). Müəyyən tarix dövründə kukla-oyuq tamaşası və kukla oynadan oyunçuya verilən adlardan.

LOLO – (əcinə adlarının qalığıdır). Lənkəran və Astara ərazisində el şənlikləri zamanı qız-gəlin tərəfindən ifa edilən halaysayağı oyunlardan biri. Oyunda ortada durmuş ifaçının sözlərinə qarşı hamı müxtəlif hərəkətlər edərək, bir yerdə – “lo-lo-lo-lo, ha-lo-lo” deyərək yeriyirdilər.

LOPUĞ – (“kiçik tuluğ” mənasındadır). Bizim uşaq oyunlarında cəza tədbiri kimi; uduzmuş iştirakçının şişirdilmiş ovurduna vurulan zərbə və ya əllərinə çəkilən şillə. “Lopağ” tələffüz şəkli də vardır.

LOPUĞ-LOPUĞ – Azərbaycanca təsadüf olunan uşaq oyunlarından birinin adı.

MAĞAR – Xalqımız arasında toy şənliyini keçirmək üçün hazırlanan müvəqqəti qurğunun adı. “Toyxana” adı ilə də çağırılan bu qurğu torpağa basdırılmış dirəklərdən ibarət olub, yan tərəfləri və üstü örtülür, divar və yerliyi (xüsusən baş tərəf) xalça və bu kimi döşənti və bəzəklərlə bəzədilirdi. Ümumiyyətlə, bu adla hər hansı bir kütləvi el şənliyi də adlana bilərdi.

MAHTABİ – (“ayın aydınlığında” anlamındadır). Vaxtilə elimiz içində geniş yayılmış və mənşə etibarilə atəşə pərəstişlə bağlı olan bir mərasim oyununun adı. Əsasən Azər şənliklərində icra olunan bu oyunun ifaçıları iki dəstəyə bölünür, öz aralarındakı məsafədə “benqal oduna” bənzər bir od – məşəl səddi yandırır və ifaçıların atdığı fişənglərin tüstüsü altında hər dəstə həmin od səddinə sahib olmağa çalışır və s.

MARAL OYUNU – Çox qədim mənşəli, süjetli bir lalə oyunu tamaşasının adı. Burada iri əlvan kəlağayı, oraq və iki çömçə ilə maralı təmsil edən bir oyunçu sazın müşayiəti ilə heyvanın hərəkətlərini yamsılayırdə və s. Əsasən, şimal-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan bu oyunu başqa yerlərdə “keyik oyunu” və dəvə oyunu adlandırırlar.

MEHRİGAN // MEHRİCAN – Qədim Azərbaycanda Novruz bayramı səviyyəsində geniş yayılmış kütləvi el şənliyi. Günəş tanrısı şənlinə icra olunub payız gecə-gündüz bərabərliyi günü (21-23 sentyabr), əski təqvimin Mehr ayının 16 günündən 22 gününə kimi keçirilən bu bayram əvvəllər günəşin son dəfə yer üzünə qalxması və qədim inama görə, həmin gün guya, bütün göyərən və boy atan canlıların öz son artım nöqtəsinə çatıb, bundan sonra quruması ilə əlaqələndirilirdi. Sonralar el-oba içində payız fəslinin ilk günü və məhsul bayramı kimi qeyd olunub, altı gün davam edən bu şənlikdə müxtəlif ayin oyunu və mərasim tamaşaları göstərilirdi. Mərasimin “Ali Mehriqan” adlanan altıncı günü böyük bayrama çevrilir, orada, zorxana və atüstü oyunları, oxatma və idman yarışları keçirilirdi. Kəklik quşu bu şənliyin rəmzidir, burada meyvələrdən – nar bar-bərəkət rəmzi kimi qəbul edilmişdi. İslam dininin təsiri altında tədricən unudulmuş bu şənliyin adı mənbələrdə “Mehriqan” kimi də səslənmişdir.

MƏCLİS – Xalq tamaşası növlərindən olub, aşıq, nəqqal, dərviş və bu kimi sənətkarların çayxana, karvansara və ayrı-ayrı evlərdə bu və ya digər əlamətdar hadisə münasibətilə, yaxud müəyyən bir məqsədlə keçirdikləri qapalı yığıncağın adı. “Məclis bağlamaq” ifadəsi oyunçu, dərviş, aşıq və s. sənətkarların dilində “tamaşa göstər-

mək, məclis keçirmək” mənasında işlənmişdir. “Məncilis” (Qazax) deyiliş şəkli də var.

MƏCLİSAĞASI – Aş ı q, n ə q q a l və bu kimi sənətkarların məclisini keçirmək üçün təşəbbüs göstərən və onu idarə edən şəxsə verilən ad. Məclis sahibi də bu adı daşıyırdı.

MƏQAM – (“söhbət, nəql” anlamındadır). Xilafət dövrü Azərbaycanda nağıl və dastan məclisinə verilən ad. Sonralar adamların söhbət və əyləncə üçün toplandığı hər bir məclis də bu adı daşımışdır.

MƏN ÇOBANAM VERMƏRƏM – Sayaçı tipli mərasim şənliklərində icra olunan süjetli, sözlü, nəğməli uşaq oyunlarından biri. İştirakçılardan biri Qurd olub sıra ilə bir-birinin əlindən tutmuş dəstə və oyun başcısı Çobana; – “mən qurdam bütün qış heç bir şey yeməmişəm, mənə qoyun ver”! deyir. Başçı – “sən qurd isən, al görüm, mən çobanam vermərəm” – cavab verir və dəstəni Qurddan qoruyurdu. Qurdun əli dəymiş iştirakçı oyundan çıxır və s. Oyun “Ana məni qurda vermə” adı ilə çağırılır.

MƏN DƏ, MƏN DƏ – Bir çox el şənliklərində icra olunan sözlü-nəğməli kütləvi bir uşaq oyunu. Bu oyunda bir iştirakçı: “Gəlin, gedək bağa” deyir, o, birisi: – “Mən də, mən də”... deyirdi. Sonra o, yenə: – “Çıxaq budağa” deyir və buna müvafiq – “Mən də, mən də” və ya “Sən də, sən də” cavabı verilirdi və i.a.

MƏNGƏLƏ – Cənubi Azərbaycan ərazisində qeydə alınmış bir oyun-tamaşa növü. Onun “müngələ” oxunuş şəkli də olmuşdur.

MƏRDGİRAN – (“kişilər üzərində hökmranlıq” deməkdir). Qədim İsfəndəgan şənliyində qız-gəlin tərəfindən icra olunan, bir ayin tamaşası. Ayin zamanı el-obanın qızı-gəlini bir yerə toplanıb aralarından özlərinə “şah” seçir, onun iştirakı ilə müxtəlif oyun və rəqs-lər ifa edirdilər. Xalq arasında bu tamaşa – “muzdqıran”, “muzdgıran” və “müjdgıran” adları ilə də qeyd olunur.

MƏRƏKƏ // MƏRİKƏ – (“müarəkə” və ya “məarikə” yəni, küçə-meydan oyunu sözündəndir). Orta əsrlərdə şəhər və kənd meydanı, bazar və karvansaralarda tək və ya cüt oyunbazın göstərdiyi oyun. Bu “tək oyunçu tamaşaları”, adətən, üç növə bölünür; birinci – söz, nəğlətmə növü, yəni n ə q q a l, d ə r v i ş və bu kimi sənətkarların məclisləri, ikinci – güc-qüvvət nümayiş edən c a n b a z və k ə n d i r b a z l a r ı n idmansayağı oyunları və nəhayət, l o t u, m ə s x ə r ə b a z və s. komik oyunçuların yaradıcılığı. Oyunlar çalğı və rəqs ilə müşayiət

olunur, orada təlim almış heyvanlardan istifadə edilirdi. Xalq içində və klassik ədəbiyyatda işlənən “mərəkə açmaq”, “mərəkə qurmaq”, “mərəkə qoparmaq” ifadələri, əsasən, dərvişlərin, sonra isə, aşıqların d a s - t a n m ə c l i s i təşkil edib, uğurla çıxış etməsi anlamlarını daşımışdır.

MƏRƏKÖÇDÜ // MƏRƏTUTDU – (“mərə” çala deməkdir). İki və ya dörd iştirakçıdan ibarət sözlü-nəğməli, bir uşaq oyunu. İyirmi bir xırda daşı olan hər iştirakçıya dairə şəklində düzülmüş mərələrdən üç mərə düşür, hər mərəyə yeddi daş atılırdı. Oyuna başlayan – “tay cütün, taylar cütüm, alaca mətək, dalınca kötək” – deyər, mərələrin birində bir daş saxlayıb, yerdə qalanları o biri çalalara paylayırdı. Daşlar mərədə cütləşirsə, onlar udulmuş sayılırdı. Şirvanda qoz ilə oynanılan bu oyuna “qozqoz”, “mərəmərə”, “kütüküt”, “kütürüş”, qərb rayonlarımızda – “yalaxyalax”, “yalaxqoz”, cənub-şərq rayonlarımızda qoyun qığı ilə oynanılan bu oyuna – “qığıqığı”, “qığımət”, “qığmə”, Naxçıvanda – “qığəbə”, Bakıda isə – “qığpulası” və “pulapula” deyirdilər.

MƏSGƏRƏ OYUNU – Mənsəcə qədim saray tamaşaları ilə bağlı olan bir məzhəkə oyunu növü. Sonralar həm meydan tamaşası kimi fəaliyyət göstərən, həm də ev məclisi, karvansara və çayxanalarda ifa olunan bu oyunda, ayrı-ayrı peşə sahibləri və müxtəlif millətlərdən olan surətlərin nitqi, davranışı və görkəmi mübaligəli şəkildə, istehza və sataşlıqlı tərzdə təsvir edilirdi. Müəyyən vaxtlar bu oyun – “məsxərəbəzi” və ya “məsxərəbazlıq”, kəndlərdə isə, l a ğ o y u n u adlandırılmışdır.

MƏTRƏK OYUNU – Çubi oyununun bir başqa variantı. Burada çubuq əvəzinə taxta qılınç, dəri qalxan yerinə isə, dairəvi bir yastıqdan istifadə olunurdu. Orta əsrlərdə şöhrət tapmış bu oyun, çox ehtimal ki, təlimxana oyunlarından biri olmuşdur.

MƏZƏ – (“məzəh” yəni, oyun sözünün təhrifidir). El içində “tamaşa”, “məzəli oyun” mənasında işlənən deyimlərdən. Deyim Şəki-Zaqatala ərazisi üçün daha səciyyəvidir.

MƏZƏKÜN – Vaxtilə Naxçıvanda öz incə zarafat və duzlucaları ilə tamaşaçıları güldürən məzhəkəçiyə verilən adlardan.

MƏZHƏK // MÜZHİK – Orta əsrlərdə meydan tamaşalarında çıxış edən peşəkar komik, təlxəyin adı. Xalq arasında bu deyim “mizahçı” forması da mövcuddur.

MƏZHƏK ŞƏBİH – Şəbih tamaşalarının bir növü. Əsasən, təziyə matəm şəbihlərinin parodiyası şəklində, dəf və zurnanın müşayiətilə

icra olunan bu tamaşa faciə məzmunlu tamaşaların bütün quruluş və oyun xüsusiyyətlərinə sadıq qalmışdır. Deyim “müzhik şəbih” kimi də tələffüz olunur.

MƏZHƏKƏ – El arasında “komediya, fars” anlamı qarşısında işlənən deyim və xalq tamaşası növü. İmprovizə oyun tərzinə arxalanan lotu və məsxərəbaz repertuarının əsasını təşkil edən bu tamaşa növündə qaravəlli oyunlarından fərqli olaraq, şit və kobud zarafatlara daha çox yer verilir, son dərəcə məhrəm səhnələr üstünlük təşkil edirdi. Bu tamaşa növünün adı vaxtilə “müzhikə” və “müthikə” kimi də səslənmişdir.

MƏZHƏKƏÇİ – Məzhəkə oyununda iştirak edən oyunçu. Muasir sözlə desək, komediya aktyoru”. Bu ad “müzhikəçi” kimi də səslənmişdir.

MİDYUZƏRƏM – Zərdüştiliklə bağlı məxəzlərdə qeyd edilən ən qədim (eramızdan əvvəlki dövrlər) şənliklərindən birincisi. 1-5 may günlərinə təsadüf olunan bu kütləvi şənlik guya, qırx beş gün müddətində xəlv olunmuş göylərin vəsfinə həsr edilmişdir. Bayramın icra tərzinə gəldikdə, fərz etmək olar ki, burada əsas mövzu ilə bağlı əsətiri tamaşa və müxtəlif ayin oyunlarına geniş yer verilmişdir.

MİL OYUNU – Mil idman aləti ilə oynanılan ənənəvi doqquz zorxana oyunundan biri. Oyunda ifaçı milbazlar ayaq üstə durub, milləri iki əlinə alır, təbilin ahənginə uyğun sağ əlindəkiləri yuxarı qaldırır, sol əlindəkiləri aşağı salırdılar. Yaxud hər iki mili başı üstə tutub hərlədir və ya bir mili tək əlilə yuxarı atır, yerə endikdə, yenə dəstəyindən tuturdular. Oyun, əsas etibarilə, qapalı zorxanada, el şənlikləri zamanı açıq meydanlarda, toy mərasimlərində isə, qafilə önündə nümayiş etdirilirdi.

MİNİCİLİK – Atla müxtəlif hərəkət və oyunlar göstərən, ayrı-ayrı yerişlərlə sürmək məharəti nümayiş edən atoynatma sənətinin digər adı.

MİRBAZİ // MİRİBAZİ – (“əmir oyunu” deməkdir). Qədim mirnovruzı kənd oyununun xəlifələrindən olub, vaxtilə Cənubi Azərbaycanda, əsasən, toy şənliklərində icra olunan Xanxan oyununun digər adı.

MİRNOVRUZİ – (“əmiri-novruzı” yəni, Novruzun sahibi sözüdəndir). Bir zaman xalq arasında geniş yayılmış, hal-hazırda Cənubi Azərbaycanda icra olunan kənd oyunlarından biri. Adətə görə, burada

saxta “şah” seçilir, başına tac qoyub, taxta əyləşdirilirdi. O, külli-ixtiyar sahibi olub, hökmdarları yamsılayaraq bu və ya digər əyanın əmlakını müsadirə etmək və ya bir varlığını cəzalandırmaq barədə “əmr verir” və s. tədbirlər görürdü. Şübhəsiz, bu tamaşa xanxan oyununun uzaq sələflərindən biri olmuşdur.

MOLLA – Bir sıra uşaq oyunlarında dəstə başçısına verilən ad. Həmçinin komik oyunçuların lətifə, qaravəlli və bu kimi məzhəkələrdə ifa etdiyi ənənəvi surətlərdən biri.

MOLLA NƏSRƏDDİN – XX əsrin əvvəllərinə kimi meydan oyunçularının repertuarına daxil olan bir sıra lətifə və məzhəkə tamaşalarının qəhrəmanı. Xalqının dərdinə qalan, hər şeyə göz qoyub, hər hərəkətdən nəticə çıxaran, sakit, lakin inadkar və müdrik bir qoca kimi təqdim olunan bu surət sonralar, öz duzlu və hikmətli sözləri ilə nəinki elimiz içində, hətta bütün dünyada belə şöhrətlənmişdir. Bir mülahizəyə görə bu ad Teymurləngin Azərbaycanı istila etdiyi dövrdə yaşamış tarixi şəxsiyyətin, adibəlli bir məsxərəbazın adı ilə əlaqədardır.

MOLLA-MOLLA // MOLLA OYUNU – Əski mollaxana həyatını yamsılayan bir uşaq oyununun adı. Beş-altı iştirakçısı olan bu oyunda, bir nəfər “molla”-nı, o birilər isə mollaxana şagirdlərini “soxta” və ya, “suxta”-ları təmsil edirdilər. Bu oyuna bəzən, “molla-bazlıq” da deyirdilər.

MUĞANƏ // MUĞANİ – (“muğ” oyunu anlamındadır). İslama qədərki dövrlərdə atəşpərəstlərdə “ibadət və mərasim şənliyi” anlamı əvəzində işlənən deyim. XX əsrdə kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan bir yallısayağı oyunun adı da belə səslənmişdir.

MUĞKOŞI // MÜĞKÜŞİ – (“muğ öldürdü” deməkdir). Qədim Azərbaycan ərazisində Dey ayının 15-ci günü (31 yanvar) keçirilən bir mərasim şənliyinin adı. Muğların bayramı sayılan və XI əsrə kimi Deybamehr adı ilə də icra olunan bu şənliyin iştirakçıları, xatirəsini yad etmək istədiyi ölənlərin xəmir və ya gildən yapılmış fiqurlarını yol üstə düzür (və ya, taxtda oturdur), onlara bir müddət ehtiram və təzim etdikdən sonra, mərasimin sonunda yandırırıldı. Sonrakı əsrlərdə öz ilkin mahiyyətini itirmiş bu mərasim, “Ömər toyu” şəbih tamaşasına çevrilmişdir.

MÜCƏSSƏMƏ – (əslində “heykəl, abidə” deməkdir). Lənkəran ərazisində təsadüf olunan bir xalq laloyunu – pantomima tamaşası. Muzdur və Mülkədar surətindən ibarət olan bu oyunda Muzdur hərə-

kət və him-cim ilə Mülkəardan aldığı borcun müddətini uzatmağı xahiş edirdi. Mülkədar bunu etinasızlıqla qarşılayır, üstəlik Muzdura əl qaldırır və hər ikisi bir an yerlərində donub qalırdı. Təkrarən müraciət edən Muzdur yenə rədd cavabı alır və Mülkədarın boğazından yapışıb, onu yıxırdı və s.

MÜTRÜB OYUNU – Yalnız mütrüblərin oyunu və rəqslərindən ibarət olan məclis və ya tamaşa. Böyük bayram və toy şənliyi zamanı, meydan və çayxanalarda keçirilən həmin məclisi komik oyunçu – lotu idarə edir, rəqslər arasında tamaşaçıları əyləndirirdi. “Mütrüpyunu” deyiliş şəkli də var.

NADƏRA – Novruz a əlli gün qalmış keçirilən Azər şənliklərindən Səddənin bir başqa adı. Şənlik quru üzüm tənəklərindən qalanmış tonqalın yandırılması, oraya barıtlı dolu küplərin atılması, qədim ayin və oxumalarının icrasından ibarət olmuşdur.

NAĞİL MƏCLİSİ – El-oba içində “tək oyunçu tamaşası” kimi şöhrət tapmış bir xalq tamaşası növü. Bu özünəməxsus tamaşa peşəkar el sənətkarı nəqqal, məddah və ya dərvişlərin toy-büsatı və el şənlikləri zamanı yaxud, adi günlər çayxana, karvansara və bu kimi binalarda keçirilən (əsasən, qış gecələri) məclislərdə nağıl, lətifə və dastanların nəqlindən ibarət olmuşdur. Aşıqların keçirdiyi dastan məclisi də çox vaxt xalq içində bu ad ilə çağırılırdı.

NAĞİLBAŞI – Nağıl və dastan məclislərində nəql etmədən əvvəl söylənən yüngül məzmunlu bir lətifə. Vaxtilə mənası olduğu halda, sonralar nağılın məzmununu ilə heç bir əlaqəsi olmayan bir söz oyununa çevrilmiş bu ənənəvi başlanğıcla ifaçı dinləyiciləri güldürmək, onların diqqətini özünə cəlb etmək məqsədi güdüdü. Əski yazılarda bu başlanğıc, “pişrov”, “pişröv qaravəlli” də adlanır.

NEYRƏNG OYUNU – (“ovsun, sehr oyunu” anlamındadır). Orta əsrlərdə fokusçu – hoqqabaz, hipnozçu və jonqlyorun tamaşaçıları önündə him-cim, hərəkət, rəqs və s. ifadə vasitələri ilə icra etdiyi gözbağçı oyununun adlarından biri. Bu oyunda ilan, əqrəb kimi həşəratdan da istifadə olunurdu.

NƏDİM – Orta əsrlərdə saray şənliklərində gülməli söz, lətifə məzəli hərəkətlərlə hökmdar və onun məziyyətini əyləndirən saray təlxəyi, oradakı “nüdəma” adı ilə fəaliyyət göstərən rəqqas, çalğıçı və təlxəklər dəstəsinin bir üzvü. Bu deyim bir zaman “tərəfi-müqabil, partnyor” anlamında işlənən sözlərdən olmuşdur.

NƏQQAL – Azərbaycanda nağıl, lətifə və dastanlar söyləyən nağıl məclisi ifaçısı. Bir əlində yoğun əsa, o biri əlində kiçik dəsmal, önündə batmankitab yerləşən bu nağılçı-sənətkar ifa zamanı gah səsini ucaldır, gah astadan danışır, lazım gələrsə, oxuyub-oyunayır, nəqlin canlı çıxmasına çalışaraq, əl-qol atır, nitqini zəngin him-cimlə müşayiət edirdi. Qadınlar arasında bu işlə yalnız qocalar məşğul olurdular. Bir zaman l a l o y u n u – pantomima ifaçısı da bu adı daşımışdır. “Nəqal” tələffüz şəkli də var.

NƏQQALBAŞI – Vaxtilə saraylarda hökmdar və əyanlar qarşısında çıxış etmək hüququ qazanmış ustad nəqqalaya verilən ad. Deyim “nəqalbaş” kimi də səslənmişdir.

NƏMÇİLƏR – Gəlinciklərlə oynanılan sözlü-nəğməli qız oyunlarından biri. Burada kiçik yaşlı qızlar “cehiz dəstgahı ilə” gəlin köçürür, mahnı oxuyur, rəqs edir, şənələnirdilər. Gəlingəlin bu oyunun bir başqa variantıdır.

NƏNƏ QƏMBƏR – Cənubi Azərbaycanda gəzərgi oyunçu dəstələrinin göstərdiyi adibəlli bir məzhəkə tamaşasının adı. Məşədi Xudadad, mamaça – Qəmbər nənə, Xan, Hacıəli və onun arvadı kimi surətlərdən ibarət olan bu tamaşada, qadın rollarını kişilər ifa edirdilər.

NƏNƏCAN – Toy şənliklərində ifa edilən qız-gəlin oyunlarından biri. İki dəstə ifaçıdan ibarət olan bu oyunda birinci dəstə – “qız tərəfi”, o birisi “oğlan tərəfi”ni təmsil edərək, mahnı oxuyub oynayırdılar.

NİLUFƏR – (suzanbağı gülünün adlarından biridir). Zərdüştü dövrü Azərbaycanda Mürdad ayının 17-ci günü (4 avqust) keçirilən bir mərasim şənliyinin adı.

NİNNİGETDİ – (“ninni” sözsüz mahnı anlamındadır). N o v r u z ərəfəsində icra olunan bəbəbə mərasim oyununun adlarından biri. Oyunda bacadan torba sallatmış bir iştirakçı barmağını burnuna vurub “nün-nü-nü” səsi çıxarırdı. Abşeron üçün daha əlamətli olan bu oyun xalq içində “nününügəzmə” adı ilə də bəllidir.

NİŞİMƏN – Azərbaycan ərazisinin cənubunda təsadüf olunan oturaq sayaqı axşam məclisi. Həmin məclisdə müxtəlif oyunlar, məzəli əyləncələr və oxumalar səslənirdi.

NİYYƏTÇİ – Başına tamaşaçı toplayıb, quş və ya heyvanın köməyi ilə qutudan üzərində gələcək aqibəti yazılan “niyyət” adlı

vərəqləri çıxararaq, özünəməxsus bir oyun göstərən şəxs. Ona “niyyət çəkən” də deyirdilər.

NİYYƏTTUTDU – Axırçərşənbə və Novruz şənliyi gecəsi qız-gəlinin keçirdiyi vəsfi-hal, falaçma oyununun adlarından biri.

NİZAMİXAN – Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si, onun süjet və motivləri əsasında yaranmış əfsanə, dastan və s. əsərləri xalq arasında yayan və nəql edən el sənətkarı nəqqal, dərviş və ya dastançı aşığın adı.

NİZƏDƏSMAL – Məhsul yığımı şənliklərində ifa olunan qədim mənşəli bir laloyunu – pantomima tamaşasının adı. Oyunda bir oğlan ilə qız rəqs edir, oğlan nizə ilə qızın əlində tutduğu və üzərinə dairə çəkilmiş dəsmalı nişan almalı, qız isə dəsmal ilə özünü qorumalı idi. Dəsmaldakı dairə nizələnersə, oğlan qalib gəlir, əks halda meydana başqa oğlan daxil olur və oyun yenidən təkrar edilirdi.

NOVRUZ – (“yeni gün” deməkdir). Yurdumuzda keçirilən ən qədim və ən geniş yayılmış kütləvi mərasim şənliyi. Yaz gecə-gündüz bərabərliyi günü. Əski təqvimin Fərvərdin ayının birinci günündən başlayaraq 6-cı gününə (21-26 mart) kimi davam edən bu bayram vaxtilə hədsiz təntənə və şadanalığa səbəb olmuşdur. Qışın bitməsi, yazın gəlməsi, əsasən əkinçiliyin təntənəsi və yeni ilin (qədim günəş təqviminə görə) qarşılınması ilə əlaqələndirilən bu şənliyin istər ərəfəsi, istər bayram günlərini, xalq müxtəlif mərasim və ayin oyunları ilə qarşılayırdı. İlin təhvilə yaylım atəşi, musiqi ilə qeyd olunur, süfrələr açılır, tonqallar yandırılır, hamı kiçikdən tutmuş ağsaqqal-ağbirçəklərə kimi tonqal ətrafındakı tamaşalarda iştirak edir, zorxana, atüstü və s. oyunlar keçirirdilər. Şənlik xalq arasında – “Nevruz”, “Noyruz” (Qazax), “Narvız” (Naxçıvan), “Bahar açdı”, “Saznovruz”, “İlbaşı” və ya “İlbaşında” adları ilə də tanınır.

NOVRUZXAN – Novruz şənlikləri zamanı çıxış edən xüsusi müğənni. Onun ifa etdiyi oxumaların məzmunu bayram ilə sıx əlaqədar olub, onun vəsfinə həsr edilirdi.

NÜMAYIŞ – Müəyyən tarixi dövrlərdə el-oba içində icra olunan, xalq tamaşa və oyunlarına verilən ümumi ad. Küçə və meydanlardan gedə-gedə, yürüş şəklində və hərəkətdə göstərilən oyunlar da, bu adla çağırılır. Cənubi Azərbaycan üçün indi də səciyyəvi olan bu sözün “nəmayəş” və “gəzi” variantları da bəllidir.

NÜMAYİŞGAH – Orta əsr məxəzlərində “oyun meydançası-səhnə” deyimini qarşısında istifadə edilən söz.

NÜMAYİŞNAMƏ – Bir vaxtlar tamaşanın ədəbi mətni, müasir “pyes” anlamı əvəzində işlənən deyim. Cənubi Azərbaycan üçün daha əlamətlidir. Sonralar ona “oyunkitabı” da deyirdilər.

NÜVƏDRUZ – (“doxsan gün” deməkdir). Qədim Dey ayının birinci günü (21 dekabr) Novruz şənliklərinə doxsan gün qalması münasibətilə keçirilən Çıraqan kütləvi xalq bayramının başqa adı. Orta əsrlərdə ilin ən uzun gecəsi kimi qeyd edilən Şəbiyeldə mərasiminin İslamda əvvəlki adlarından biri olaraq, əski mənbələrdə bu bayram “Xürrəmruz” adı ilə də bəllidir. Digər tələffüzü “Nəvədruz”dur.

OCAQ-OCAQ – Yazılı mənbələrdə təsadüf olunub, Azərbaycan ərazisində oynanılan uşaq oyunlarından biri.

ODLU ÇƏRŞƏNBƏ – İlk çağlar atəşə pərəstişlə bağlı olub, sonralar Azərbaycanda Novruz ərəfəsində keçirilən üsküçərşənbə şənliyinin digər adı. “Odlu çərşənbə” deyiliş şəkli də var.

ODUNÇULAR – Xalqımız arasında oynanılan kütləvi oyunlardan birinin adı. Oyun, əsasən, laloyunu – pantomima xarakteri daşmışdır.

OĞLAĞ OYUNU – Azərbaycanda kütləvi el şənliyi və toy mərasimlərində icra olunan atüstü meydan oyunlarından biri. Oyunda bir dəstə atçapar yarışa girib bir keçiyə sahib olmaq üçün mübarizə edirdilər.

OĞRUBAŞI – Bir çox lətifə, qaravəlli və xalq tamaşalarında iştirak edən ənənəvi sürət.

OĞRU-OĞRU – Məzmunu yaşlıların həyatından alınmış hərəkətli bir uşaq oyunu. İştirakçılar öz aralarında birini “xan” seçir, o isə onları iki dəstəyə – “oğru” və “yasavul” lara bölürdü. Oğrular qaçıb gizlənir, yasavullar isə, onları axtarırdı və s. Yurdumuzun şimal-qərbində isə, “xan” əvəzinə çoban seçilir, dəstələr “oğru” və “itlərə” bölünürdülər. Çoban, “itlər”in papaqlarını yerə səpələyir (onlar qoyun sürüsünü təmsil edirdilər), oğrular “sürü”dən qoyun oğurlamağa çalışır, “itlər” hürə-hürə onları izləyirdilər və s. “Oğru-oğru” (Bakı, Muğan), “oğru-oğru” (Naxçıvan) deyiliş şəkilləri də var.

OĞUZLU OYNAMASI – Ulu babalarımızın oyun və rəqslərinin əski xüsusiyyətlərini özündə qoruyub saxlamış və yalnız kişilərin ifa etdiyi qədim mənşəli yallısaşağı bir oyunun adı. Digər adı “oğuz yallısı”dır.

OXŞATMA – Xalq oyunlarında bu və ya digər məlum şəxsi yamsılama, təqlidmə işi və məzəli bir oyun növünə verilən adlardan biri. Parodiya anlamında işlənən söz. Başqa yerdə ona “oxşağ”, “bənzək” də deyirdilər.

ONBAŞI OYUNU – Azərbaycanın qərb ərazisində təsadüf olunan oyunlardan biri.

ORTALAMA – Vaxtilə elimiz içində bəlli olan, bir oyunun adı. Ona “ortadakı” da deyirmişlər. Bu ad həmçinin Zorxana yarışlarında güləşən pəhləvanın rəqibin belindən tutması fəndinin adıdır.

ORTA OYUNU – Oyun meydançası ortada, tamaşaçıların əhatəsində yerləşən el tamaşalarına qərb rayonlarımızda verilən müştərək ad. Bununla əlaqədar xalqımız içində “orta oyunu orta yerdə oynanar” bir atalar sözü də yaşamaqdadır. Mənbələr bu oyunu “ortalıq oyunu”, “həlqə oyunu”, “ovsət oyunu”, “çevrə oyunu” və “çadır oyunu” adları ilə də qeyd edirlər. Bu deyim ara oyunu deyimi ilə yanaşı vaxtilə “meydan tamaşası” anlamı qarşısında işlənən bir söz olmuşdur.

OTLAMA – Yurdumuzda kütləvi şənliklər zamanı icra olunan bir oyunun adı. Laloyunu – pantomima üsürləri ilə zəngin olan bu yallısayağı oyunu yalnız kişilər oynayırlar.

OTURAQ // OTURĞA – Əski çağlarda Azərbaycanda icra olunan bir mərasimin dəyişmiş forması kimi, son zamanlara qədər qış vaxtı, axşam çağı qız-gəlinin yaxud, həmyaşlı (əsasən, orta yaşlı) məhəllə qadınlarının bir evə toplanıb keçirdiyi əyləncə məclisinin adı. Buraya gələnlər çalıb-oynayır, nağıl dinləyir, müxtəlif oxuma və məzəli oyunlar ifa edib əylənirdilər. Bu deyim Tovuz-Qazax ərazisi üçün daha səciyyəvidir. “Oturma”, “otırış” deyiliş şəkilləri də var.

OVCULAR – Yaşlıların ov mərasimini yamsılama yolu ilə təsvir edən bir hərəkətli uşaq oyununun adı.

OVSUNÇU – (“əfsunçu” sözüdür). Him-cim, hərəkət, rəqs, söz və s. ifadə vasitələri ilə göstərilən hipnoz və gözbağlı oyununun icraçısı. Qədim mənşəli bu sənətin ifaçılarına yurdumuzun qərb ərazisində “büyücü”, başqa yerlərdə isə, “oxuyucu” və “tilsimçi” də deyirlər. Çox vaxt ilan oynadan dərviş və ya başqa bir oyunbaz da bu adı daşımışdır. “Ovsınçı” deyiliş şəkli də var.

OYMAQ HALAYI – (burada “oymaq” tayfa, qəbilə anlamındadır). Yaranma tarixi uzaq keçmişlə bağlı olub, yurdumuzun bəzi yerlərində kənd şənlikləri zamanı ifa olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri.

OYNAŞ – (əslində “oyun yoldaşı” sözündəndir). Vaxtilə oyunçu ağzında “tərəfi-müqabil”, “partnyor” anlamında işlənən deyimlərdən biri. Bir sıra qaravəlli və məzhəkə tamaşalarında özgə arvadı ilə yaşayan bir şəhvət düşkünü də bu adı daşımışdır. Bu surətə el arasında Aşna da deyirlər.

OYUĞ – Bəzi rayonlarımızda “oyunçu” sözü müqabilində işlənən deyim. Bu söz məhəlli xarakter daşımış və çox yayılmışdır.

OYUQ – Uşaq oyuncağı gəlincikdən fərqli olaraq el-oba içində tamaşa kuklasına verilən ad. Bu deyim əvvəllər ağacdan oyulmuş oyma fiqurlara aid idisə, sonralar bişirilmiş gildən, dəridən və ya pəp-yeməşədən hazırlanan kuklalara da şamil olundu. Zahirî görkəmi, idarəetmə və təqdim etmə üsullarına görə, üç əsas növə bölünür. Birinci – ələ qolçaq kimi taxılan əlcək kuklası növüdür ki, ondan “Keçəl pəhləvan” kukla tamaşalarında istifadə olunurdu. İkinci-uzun çubuğa və ya əsaya keçirilən iri boylu kukla və üçüncü, saplarla idarə edilən marionet tipli asma “Kosagəlin” kukla növüdür ki, onları Şahsəlim tamaşaları təmsil edirdi. Bu el deyimi ilk dəfə prof. Ə.Sultanlının elmi yazılarında işlənmişdir. Xalq arasında onun “oyığ” tələffüz şəkli də var.

OYUN – Xalqımız arasında uşaq əyləncəsi, aktyor yaradıcılığı, tamaşa, rəqs, idman və pantomima kimi sənətləri əhatə edib birləşdirən müştərək bir anlayış və deyim. Bu məfhumun ibtidası barədə müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Birində, bu deyim qədim şamanın başqa bir adı ilə, ikincisində – “ayın” sözünün bizə gəlib çatmış dəyişilmiş forması ilə, üçüncüsündə – insanın rəqsetmə qabiliyyəti, davranışı və s. hərəkətlərinin bədən oynaqları ilə bağlı olduğuna görə bu deyim bilavasitə “oynağ” sözü ilə əlaqələndirilir. El-oba içində gəzib dolaşan “oyun çıxarmaq”, “oyun durğuzmaq” ifadələri canbaz, hoqqa və bu kimi oyunların ifasına aid edilmiş, kiminsə başına “oyun tutmaq” deyimi, məlum bir şəxsi rüsvay etmək məqsədilə göstərilən oyunun icrası mənasında işlənmişdi. “Oyun bağlamaq” oyunçu ağzında tamaşa, oyun hazırlamaq işi, “oyunağzi” tamaşanın ilk anları, ilk söz, ilk hərəkət, “oyunkitabı” tamaşanın yazılı nüsxəsi, “oyunun sürəyi” isə, oyunun uzanışı, tamaşanın göstərmə müddəti kimi anlaşılır, “Oyon”, “oyın” və “oyun” tələffüz şəkilləri də vardır.

OYUNAĞASI – Qaravəlli və başqa el tamaşalarımızın əsas iş-tirəkçisi və təşkilatçısı. Bu şəxs müasir dildə desək, tamaşanın rejissoru olmaqla bərabər oyunda bir oyunçu kimi də iştirak edir, oyunun

bütövlükdə uğurlu oynanılmasına səy göstərirdi. Adət üzrə, oyunçu dəstəsi toplayıb, tamaşa hazırlayan həmin təcrübəli, sənətkarı xalq çox vaxt “oyunbabası”, “oyunbağlayan”, “oyunbaşı // oyunçubaşı” da adlandırmışdır.

OYUNBAZ – (əslində, “oyun-oyun” deməkdir). El içində öz oyunu ilə ətrafdakılara həzz verən, onları məşğul edib əyləndirən ifaçıya verilən ad. G ö z b a ğ ı oyunu göstərən, heyvan və quşları yamsılayan, öz işində rəqs və canbazlıq sənətini birləşdirən bu el sənətkarı, sözün o qədər də əhəmiyyəti olmayan, improvizə və əyləncə xarakteri daşıyan oyunların ifaçısı kimi səciyyələndirilir. “Oyınbaz” tələffüz şəkli də var.

OYUNBƏYİ – Xalq tamaşalarında daima baş qəhrəman surətlərində çıxış edən, oyunçuya verilən ad.

OYUNÇU – Oyunbazdan fərqli olaraq, əvvəlcədən düşünülmüş və tərtib edilmiş, müəyyən fikirləri üzə çıxarmaq məqsədi güdən, dialoq, söyləmə və s. üsürlərlə zəngin olan iri həcmli tamaşanın ifaçısı. Onun oynadığı oyun meydançası – çöl, düzənlik, bazar deyil, xüsusi quruluşlu səhnə olmuşdur. Həmçinin xalq arasında rəqqas və çalğıcıya verilən ad. “Oynayıcı”, “oyunçı” tələffüz şəkilləri də vardır.

OYUNDAŞ – Vaxtilə oynaş deyimi ilə yanaşı, “tərəfi-müqabil”, “partnyor” anlamı qarşısında işlənən sözlərdən.

OZAN – (sözaçımı “irəlindəki, öndə gedən”dir). Qədim dövrlərdən tutmuş XVI əsrə qədər şair, müğənni, bəstəkar, çalğıcı, rəqqas və dastançı aşıq kimi sənətləri özündə birləşdirən el sənətkarı. Sonrakı a ş ı q və n ə q q a l ı n sələflərindən olan bu sənətkar sülh zamanı çiyində pələng dərisi, belində qılnc dağları, kəndləri gəzərək kütləvi xalq şənlikləri və toy mərasimlərində əfsanəvi rəvayət, qəhrəmanlıq dastanları nəql edir, vuruş günləri isə, əlindəki qopuz və ya çukur adlı saz ilə orduların önündə, ölkədən-ölkəyə adımlayaraq, əski el qəhrəmanlarını vəsf edir, igidləri döyüşə ruhlandırır, onlarla yanaşı vuruşurdu. Xalq arasında vaxtilə ona “ozançı”, “uzan” və “qopuzçu” da demişlər.

ÖLƏNG – Orta əsrlərdə Azərbaycanda, toy şənliklərində keçirilən kütləvi şeirqoşma və oxuma oyunu. Uzaq keçmişdə nikah və ailə tanrıçası şəninə ifa olunan bu oyun yurdumuzun Masallı, Füzuli və s. rayonlarında indi də toy mərasimlərində qızlar və oğlanlar tərəfindən həmin adla çağırılır.

ÖMƏR TOYU – El arasında islamı və işğalçı ərəbləri təmsil edən Ömər xəlifənin ölümü günü icra olunan bir məzəli şəbihin adı. XI əsrə kimi Deybameh // Muğkoşi adları ilə Zərdüştü mərasimi kimi qeyd olunan bu bayram sonralar öz ilkin mahiyyətini itirərək İslam dini və tarixi ilə əlaqələndirilmişdir. Burada gülməli tərzdə geyinib xəlifəni təsvir edən bir təlxəyi zurna-balaban və hoydu-hoyduyla küçələri gəzdirdikdən sonra, müəyyən meydan və ya həyətdə, üzərində təxt döşənmiş hovuz üstə bir tamaşa oynanırdı. Ömər dəstəsi ilə orada bir “keyf məclisi” qurur və s. gülməli hərəkətlərlə tamaşaçıları əyləndirirdi. Tamaşa təxtin yarılməsi və bütün ifaçıların su ilə dolu hovuzda yuvarlanması ilə bitirdi. Bəzən xəlifəni burada samandan hazırlanıb, içi barıt və tez alışan şeylərlə dolu, ulaq üstə mindirilmiş bir insan müqəvvası da təmsil edirdi. Oyunun sonunda onu su kənarına gətirir, yandırır suya atırdılar. Məxəzlərdə tamaşanın “Ömər bayramı”, “Ömərgüşan”, “Ömər küşt”, “Ömərsuzan”, “Qətli-Ömər”, “Tərs toy” kimi adlarına da rast gəlmək olar.

ÖYMƏ – Deyişmə-duet tərzli, qədim mənşəli kütləvi mərasim oyunlarından. Xorun müşayiətilə ifa olunan bu oyun dramatik məziyyətlərlə zəngin olmuşdur.

ÖZÜNDƏNBƏY // ÖZÜNƏBƏY – Toy mərasimi və el şənliyini idarə edən əsas sərəncamçı toy-ağasının adlarından biri. “Özünənbəy” deyiliş şəklində də var.

PAÇABIŞDİ – Yurdumuzun qərb ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı. “Paçapişti” deyiliş şəklində də olmuşdur.

PADŞAH – Kütləvi bayram və ya toy mərasimini idarə edən sərəncamçının daşdığı adlardan biri. “Padcah” (Qazax) deyiliş şəklində də var.

PADŞAH-VƏZİR – Toy və el şənlikləri zamanı ifa olunan ənənəvi Xanxan oyununun bir başqa adı. Həmin oyun “Mirüvəzir” yəni, əmir ilə vəzir adı ilə də bəllidir.

PAPAQ OYUNU – Qədim mənşəli atüstü xalq meydan oyunlarından biri. Oyunda hər atçı başındakı papağını qorumalı, üstəlik başqa atçıların başından iki papaq çıxarmalı idi. 8-12 iştirakçıdan ibarət olan bu oyunda bir qız da iştirak edir, özü toxunulmaz olduğu halda, kişilərin papağını çıxarmağa çalışırdı. Papağı götürülmüş atçı oyundan çıxmış hesab olunurdu. Qaynaqlarda “oyunpapaq” adı ilə də qeyd edilir.

PAPAQALDIQAÇ // PAPAĞGÖTDÜQAÇ – El şənlikləri zamanı papaqla oynanan bir hərəkətli uşaq oyunu. Oyunun başqa adı “börkqapan // börkqapdı”dır.

PAPURİ // PAPURRİ – (“papura” iki öküzə qoşulan iri arabanın adıdır). Vaxtilə toy mərasimi və el şənliklərində kişili-arvadlı ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. Mənşə etibarilə qədim dövrlərlə bağlı olan bu oyun ifaçıların ayaqlarını zərblə yerə vurmaq, əl çalmaqları ilə fərqlənir, “papurri, can papurri!” sözləri ilə müşayiət olunurdu. Oyun Naxçıvan və Goranboy ərazisində daha çox təsadüf olunur. “Papiri // popiri” və “paporı” bu adın digər tələffüz şəkilləridir.

PƏRDƏAPARDI – Vaxtilə toy şənliklərində icra olunan gərdək qaçırdı atüstü oyunu və at yarışına Abşeronda verilən ad. Ona “pərdəbağrapardı” da deyirdilər.

PƏRDƏBAZ // PƏRDƏÇİ – Pərdə oyununun əsas ifaçısı. Ətrafına tamaşaçı toplayıb, əsasən, dərviş olan bu oyunbaz kətan üzərindəki təsfiyə bütövlüklə bir parça meşin ilə örtərək, nəql boyu tədricən açıq və açılan hər bir surəti ətraflı şəkildə təqdim edərək, onunla əlaqədar kiçik rəvayətlər söyləyirdi. Xalq arasında ona “pərdəzən” və “həzrətabbasi” də deyirdilər.

PƏRDƏ OYUNU – Adı VII əsrin mənbələrində çəkilən və XIX əsrin sonuna kimi, Azərbaycanda təsadüf olunan özünəməxsus bir oyun növü. Bu oyun iri kətan pərdə üzərində “merac”ın təsvirindən başlanmış, Kərbəla qırğını, cənnəti, cəhənnəmi və müqəddəs imamların həyatını təsvir edən rəsmlərdən bir yaxud, iki ifaçının bu rəsmləri oyunçu məharətilə, bədii şəkildə şərh və təqdimindən ibarət olmuşdur. Şəhrifirəng oyununa bənzəyən bu oyunu “pərdəbazlıq” da adlandırırdılar.

PİŞBƏND ŞAHSƏLİMİ – Şahsəlim el kukla tamaşasının bir növü. Bu tamaşanın saplarla idarə edilən kuklaları tamaşaçıya “pişbənd” adlı iri, dördbucaqlı bir çadırın aşağıdakı açıq dəriçəsindən göstərilirdi. Oyuqlarla çadır içində sağird və çadırönündə oturmuş kukla sahibi məşğul olurdular. Oyunçunu təbilçi, kamançalan və ya aşiq müşayiət edirdi. Məxəzlər bu tamaşanı “pişbəndoyunu” və “baziye pişbənd” də adlandırırdılar.

PİŞİY-PİŞİY // PİŞİK-PİŞİK – Sual-cavab şəklində qurulan sözlü-nəğməli qız oyunlarından birinin adı. Oyunda üç-dörd qız əl-ələ

verib birisini dövrəyə alır, “miyo-miyo nə pişiyisən?” soruşur, “xan pişiyi” cavabını alırdılar və s. Bu oyun “Xanpişiyi” də adlanırdı.

PİTİŞƏHİM – Qədim Azərbaycan ərazisində icra olunan üçüncü g a h ə m b ə r. Müasir təqvimin 16-20 sentyabr günlərinə təsadüf olunan bu kütləvi bayram əski Zərdüştü məxəzlərinə görə, yetmiş beş gün ərzində xəlvə olunmuş torpaqlarla bağlı bir inamla əlaqələndirilmişdir.

PÜLƏMBƏRİ // PÜLƏNVƏRİ – (“əmbər və ya nur körpüsü” deməkdir). Novruz ərəfəsində odlu çərşənbə şənliyində icra edilən bir mərasim tamaşası. Musiqi, oxuma və ayin oyunları ilə müşayiət olunan bu tamaşa ümumi tonqal və ya bir neçə tonqal ətrafında keçirilir, hər kənd, hər mahal öz tonqalını olduqca nəhəng qurmağa çalışır, tonqal sönməyə yaxın orada üzərlik yandırılır, sonra ətrafdakılar köhnə ilin murdarlığını təmizləməkdən ötrü tonqal üzərindən yeddi dəfə hoppanıb ənənəvi bir mahnı oxuyurdular.

PÜSKÜRÜM – Kütləvi şənliklərin sonunda qaranlıq səmada icra olunan, a t ə ş y a x d ı mərasiminə elimiz içində verilən adlardan biri və ümumiyyətlə, “feyerverk” anlamında işlənən deyim. Bəzən “püskürtmə” kimi də səslənmişdir.

PÜŞK // PÜŞKATMA – Yarış xarakteri daşıyan oyunlarda və uşaq oyunlarında növbə ardıcılığı təyin etmək üçün iştirakçılar arasında atılan zər, çöp və ya bükülü kağızların gizlədib açılması işi. Bəzi yerlərdə bu əməliyyata “qurra atma”, “adçəkmə”, “cirbi”, “çöpatma” və s. deyirlər.

RAVİ – III-VII əsrlərdə qədim Azərbaycanda tarixi hadisə və rəvayətlərin nəqli ilə məşğul olan bədii söz ustası. N ə q q a l, q i s s ə x a n, m ə d d a h və d a s t a n ç ı aşığın uzaq sələflərindən olan sənətkar adətən, gözəl dastanlar bilən, dövrün yazıçı və alimlərinin əsərlərini oxuyan istedadlı bir ədib olmuşdur. Vaxtilə hökmdar saraylarında bu işlə məşğul olan xüsusi bir sənətkar da bu adı daşımışdır. Məxəzlər onu bəzən, “raviqissə” də adlandırırlar.

RƏQS – Xilafət dövrü yurdumuzda “oyun, tamaşa” anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən. Onun “rəqis” və “rəks” tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

RİCƏTİ ÜSƏRA – (“əsirlərin qayıtması” mənasındadır). Vaxtilə geniş yayılmış bir şəbih tamaşasının adı. Aşura günlərindən sonra göstərilən bu tamaşanın məzmunu, imam Hüseynin əsir düşmüş ailə

üzləri ilə qohumlarının azad olunması və Dəməşqdən Kərbəla səhrasına qayıtmasından bəhs edirdi.

RUBƏND // RÜBƏND – (“üz örtüyü” deməkdir). Bir çox el tamaşalarında qadın surətində çıxış edən kişi oyunçunun sifətini gizlədən niqabın başqa adı. Həmçinin vaxtilə “maska” anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən biri. El arasında “ürbənd” tələffüz şəkli də var.

RUHOVUZİ – Toy şənlikləri, çayxana və karvansara həyətinə göstərilən hovuzüstə el tamaşasına Cənubi Azərbaycanda verilən adlardan. Məxəzlər onu “nümayişi ruhovuzi” adı ilə də qeyd edirlər.

RUHÜLQÜDS // RUHÜLQÜDÜS – (“müqəddəs ruh” deməkdir). Əski əqidəyə görə Allahın sözlərini Məhəmməd peyğəmbərə yetirən Cəbrayıl mələyin ləqəbi və onu şəbih tamaşalarında təmsil edən bir surətin adı. Tamaşa zamanı yüksək bir yerdə (məs; damda, uca ağac başında və s.) yerləşən həmin surət, bu və ya digər qəhrəmanın yaxın gələcəkdə məhv olacağını xəbər verirdi. Ağ kəşmiri əbada olan bu surət həmçinin bir qrup mələk və ruhların başçısı kimi də çıxış edirdi.

RUSTOPU – Mərasim şənlikləri zamanı kiçik topla oynanılan topaldı qaç uşaq oyununun digər adı. İcra tərzini “lapta” oyunu ilə eyni olduğu və oyunun adı göstərir ki, bu oyunun mənşəyi Rusiya ilə bağlıdır.

RÜMBALƏ OYUNU – Keçmişin luğət və araşdırmalarında deyildiyi kimi, top ilə oynanılan bir hərəkətli oyunun adı.

SAÇBAĞI – Vaxtilə kütləvi şənliklər zamanı oynanılıb oxuma ilə müşayiət olunan qız-gəlin oyunlarından biri.

SALAMƏLEYK – Toy şənliklərində ifa olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri. Oyuna daha çox Zaqatala ərazisində təsadüf olunur.

SAMİT OYUNU – Yurdumuzun cənub-qərb ərazisində təsadüf olunan bir laloyunu – pantomima növü. Oyunun “samut” və ya “sum-oyunu” adı da vardır.

SANDIQAİB – (“sənduqələcaib” yəni, möcüzələr sandığı sözüdür). Vaxtilə xalqımız arasında şöhrət tapmış Şəhrifirəng oyununun bir başqa variantı. Burada işıq mane olmasın deyər, qutunun şüşəsinə baxan bir tamaşaçının başına qara örtük salırdılar.

SARI GƏLİN – (“sara” sözünün təhrifidir). Azərbaycanda təsadüf olunan yallı tipli kütləvi bir oyunun adı.

SAYA – (sözaçımı “pir, yol göstərən”dir). Qədim görüşlərlə bağlı olub şaman, varsaq, ozan və bugünkü aşıqların ən ulu babası, el

nəğməkarı və ağsaqqalına verilən adlardan biri. Bədahətən söz deyən, tamaşa göstərən və məclis aparən bu ustad vaxtilə ev heyvanlarının himayədarı, çobanların piri kimi tanınmış və çox ehtimal ki, onun adı **Sayaçı** mərasimindəki **obabaşının** ilkin adlarından biri olmuşdur. Adət üzrə o, ağ yapıncıda, boz papaqda, qırmızı arxalıqda, əlində çomaq və qopuz sazı ilə zənn edilir. **Sayaçı** şənliyində ifa olunan bir qədim mərasim oxuması da bu adı daşımışdır. Tuluğzurnası və ya tütəyin müşayiətilə oxunan həmin hifzətmə nəğməsində ev heyvanları tərif edilir, onların məziyyətləri və zahiri görkəmləri vəsf olunurdu. **Saya gəzisi**ndə gəzdirilən müqəvvə kukla da bəzən bu adla qeyd edilir.

SAYA GƏZİSİ – Yurdumuzun şimal-qərbində yaz şənliyi ərəfəsində axşam çağı uşaq və subay gənclər tərəfindən icra olunan bir mərasim tamaşası. Qoduqodu oyununun eyni olan bu tamaşada əcaib geyimli iştirakçılar dəf çala-çala, əllərində bir, yaxud iki müqəvvə-kukla evbəev, qapı-qapı gəzir, mərasim təkərləməsi, bajabaja oyunu və müxtəlif məzəli rəqslərlə ev sakinlərini qışın bitməsi münasibətilə təbrik edirdilər. Bəzən müqəvvəni iştirakçılardan biri təsvir edirdi. Bu mərasimi Bakı və Lənkəranda – “Kosakosa”, Muğanda “Sayagəzmə”, “Kosagəzdirdi” də adlandırırdılar.

SAYAÇI // SAYAÇI KOSA – Əsatiri mənşəyi ilə fərqlənib hər il yaylağa köçmə, qoyun qırxımı, heyvanların döl və quzulama vaxtı qoyunçu maldarlar tərəfindən keçirilən kənd mərasim şənliyi və orada çıxış edən çoban yaxud, oyunçunun adı. Əyninə, çiyinə qoyun-keçi dərisi keçirilmiş, başlarına züllə və ya motalpapağı qoyub, maska taxmış həmin oyunçular ən əvvəl, böyük izdiham əhatəsində qapı-qapı gəzir, qucaqlarında tutduğu qoyun-quzuya saya oxuyub, rəqs edirdilər. Sonra çəmənlərin birində maldarlıqla əlaqədar bir sıra qədim ayin oyunu və oxumalar ifa edir, heyvanların səsi ilə danışib mələyir, gül-məli hərəkətlər göstərir, qaravəlli söyləyirdilər. **Saya gəzisi** iştirakçıları və **xəyaloyunu** göstərən sənətkarlar da bəzən el içində bu adla çağırılırdılar. “**Sayaçı**” tələffüz şəkli də var.

SAYAÇI SÖZÜ – **Sayaçı** mərasimində ev heyvanlarının tərifi və xeyir duası məqsədilə ifa olunan **saya oxumasının** bir başqa adı. Çobanlar haqqında yaranan nəğmələrin bir qismi də buraya daxildir.

SAYƏDAR // SAYƏÇİ – **Xəyaloyunu** kölgə-oyuq tamaşasında fiqur oynadanın bir başqa adı. Digər adı **sayaçıdır**.

SEYİRCİ // SEYRÇİ – Bir çox rayonlarımızda xalq arasında “tamaşaçı” anlamında işlənən söz.

SEYRAN // SEYRANGAH – Əski qaynaqlarda bəzən, “əyləncə, tamaşa yeri” əvəzində qeyd olunan söz. Bu deyim daha çox açıq havada icra edilən həftəseyri mərasimi və orada oynanılan oyun və tamaşalara aiddir. “Seyirgah” və “sirgah” adı ilə də bəllidir.

SEZDƏBEDƏR // SİZDƏBEDƏR – (sözəçimi bayramla vidalaşmadır). N o v r u z şənliklərinin on üçüncü günü keçirilən Tir günü mərasiminin bir başqa adı.

SƏBHEYİ SƏDDANƏ – Dərviş oyunları və nağıl məclislərində ifaçıların istifadə etdiyi ənənəvi təsbehin adı. Adətə görə, hər bir dərviş özü ilə Allahın ləqəblərinin sayına müvafiq 33, 66 yaxud 99 danəli təsbeh gəzdirməli və onları çevirərək həmin ləqəbləri bir-bir sadalamalı idi. “Səddanə” deyiliş şəkli də var.

SƏDDƏ – Qədim Azərbaycanda təqvimin Bəhmən ayının 5 və 10-cu günü (24-29 yanvar) keçirilən Azər şənliklərindən biri. Bu şənlik hər şeyi yandıraraq pak edən şimşək alovuna həsr olunur və həddən artıq od-alov, atəşbazlıq ilə fərqlənmişdir. Bir-birindən beş gün arası olan iki bayramın birincisi – “novsədə”də və ikinci, əsl bayram gecəsi açıq səma altında, zəmilərdə, uca tərpedə, bürclər başında odlanan nəhəng tonqallar, məşəllər və quyruğunda əski parçaları yanan heyvan və quşların tonqallar içindən qovulması və s. tədbirlər bu bayram üçün səciyyəvi olmuşdur. Adət üzrə, burada göstərilən bir maska tamaşası şənliyin mərkəzini təşkil etmişdir. Əski mənbələr bu bayramı “sədəh”, “sədəq”, şəbisədə”, “cəşnisədə” və “sədəsuzi” də adlandırırlar.

SƏKSƏN HÖRÜK – Azərbaycan ərazisinin cənub-qərbində vaxtilə şöhrət tapmış halay-sayağı, qız-gəlin oyunlarından biri.

SƏLA – (sözəçimi “çağırış, dəvət”dir). Zorxana küştisində pəhləvanları gülşə dəvət etmə mərasimi. El arasında işlənən “səla çağırmaq” ifadəsi, gülşə çağırmaq, “meydan oxumaq” deməkdir.

SƏMA \ SƏMAH – Neylə ifa olunan özünəməxsus kütləvi dərviş oyunlarından z i k i r oyununun bir başqa adı. Bu ad bəzən “sima” kimi də səslənmişdir.

SƏMACAT – Xilafət dövründə Azərbaycanda qeydə alınmış bir maska oyunu növü. Məzhəkə xarakteri daşıyaraq, əsasən N o v r u z şənliklərində icra olunan bu oyunda ifaçılar başlarına iri səbət keçirir, açıq qarınlarında insan sifətləri təsvir edərək “ayaqları başlarında bitən” bir məxluqa çevrilirdilər.

SƏMƏNİ – Yazın, yaşıllığın rəmzi kimi N o v r u z şənliyi üçün müxtəlif nimçə, boşqab, güzə və sinilərdə göyerdilən buğda, arpa və

s. toxumlar. Uzaq Zərdüşti çağlarında iri boşqablarda, dairə boyu yeddi zolaq, yeddi cür toxum əkilir və üzə gələn ildə məhsulun keyfiyyəti qabaqcadan onların cücərməsindən təyin edilirdi. Sonralar bu yaşıl ot ilk dəfə bayram süfrəsinə qoyulur, təhvil saati bütün ailə üzvləri onu biçə-bičə mərasim oxuması ifa edir, şənlənirdilər. Ona “göy səməni” də deyirdilər.

SƏMƏNİ TOYU – Novruz bayramı ilə bağlı olub, təbiətin canlanması kimi qeyd edilən ənənəvi bir mərasim şənliyi. Mənşəcə sular tanrıçası ilə əlaqədar olmuş bu mərasim, bir qayda olaraq qadınlar tərəfindən müştərək şəkildə keçirilirdi. Açıq bir meydan və ya təmiz bir çəmənlikdə iri mis qazanlara göyərdilmiş buğda şirəsi töküb qaynadır, “müqəddəs bir içki” hazırlayırdılar. Gecə vaxtı keçirilən bu mərasimə kəndin bütün sakinləri yığışır, qazanlar ətrafında səhərə kimi çalib-oyunayır, məzəli oyunlara tamaşa edir, öylənirdilər. Şirə bişənə yaxın qız-gəlin və uşaqlar qazanlar ətrafına dolanaraq, qədim bir mərasim mahnısı oxuyurdular. Əski ədəbiyyatda bu səməni bişirmə şənliyinin “sumanağ toyu” və “səməndər oyunu” adlarına da rast gəlmək olar.

SƏNƏM – (“gözəl qız” anlamındadır). Cənubi Azərbaycanda kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir uşaq oyununun adı.

SƏNGQALDIRMA – Səngisino idman aləti ilə oynanılan bir zorxana oyunu. Oyun idman daşlarını yuxarı atıb, sonra onları iki əl ilə tutmadan və s. ibarət olmuşdur. Bu oyunu bəzən, “daşoyunu” da adlandırırdılar.

SƏRXƏTT – Ayrı-ayrı dövrlərdə yallısayağı oyunlardakı yallıbaşıya və ümumiyyətlə, oyunçu dəstəsi başçısına verilən adlardan biri. Ona “sərhələçə” də deyirdilər.

SƏVALƏC // SƏVALCƏ – Xilafət dövründə və orta əsrlərdə Azərbaycanda, çökən atüstü oyunları üçün çökənbar hazırlayıb, oyun keçirən özünəməxsus klublara verilən ad. Həmin klublar tarixə “səvalcət” adı ilə də bəllidirlər.

SƏVLƏCAN – Çovkan atüstü meydan oyununda istifadə olunan ucuəyri uzun çomağın bir başqa adı.

SİÇAN-PIŞİK – Bir hərəkətli uşaq oyununun adı. Oyun iştirakçıları dairəvi şəkildə durub əl-ələ tuturdular. Onlardan biri “pişik”, biri isə, “siçan” adlandırılır, pişik siçanı qovur, siçan dairə ətrafında qaçaraq içəri girməyə çalışır, o biri iştirakçılar onu dairə içinə buraxmırdı-

lar və s. Naxçıvan ərazisində daha çox oynanılan bu oyun Şəkiddə “kə-səyənpişiy” adlanır.

SİLƏ – Bir sıra şimal rayonlarımızda həmyaşlı kişilərin keçirdiyi s i r ə n gecə məclisinin bir başqa adı. Məxəzlər, qadınların q a r a q o y - d u məclisi müqabilində bəzən, bu məclisi “siləqoydu” da adlandırırlar.

SİMƏC – (sözaçımı “maska, sürət”dir). Vaxtilə üzüm yığımından sonra icra olunan bir maska tamaşası. İştirakçılar həqiqi və əfsanəvi heyvanları təsvir edən maskalarda rəqs edir, müxtəlif oyunlar ifa edirdilər. Bu tamaşa elimizin qərb və cənubi-qərb ərazisi üçün daha səciyyəvidir.

SINDİRİN QIZLAR – Bir adət olaraq qız-gəlin şənliklərində ifa olunan kütləvi oyunlardan biri.

SİNİR – At üstə və ya piyada şəkildə keçirilən c i r i d oyunu meydanında iki dəstə iştirakçı arasında çəkilən sədd, sərhəd.

SİNO OYUNU – Zorxana məşğələ oyunlarından biri. Mürşü - d ü n oxuması və təbilçinin müşayiəti ilə keçirilən bu oyunun iştirakçıları yerdən bir qarış yuxarı, üzüqoylu uzanıb əlləri ilə s i n o a ğ a c ı - l a r a arxalanırdılar. Sonra qolları büküb açmaqla gövdələrini gah sağ, gah sol tərəfə qaldırıb, endirirdilər. Bəzi mahir pəhləvanlar arxalarına ağır daş qoyur, yaxud bir balaca oğlan uşağı oturdurdular. Say aparmaqla keçirilən bu məşğələyə bəzən “sinov oyunu”, “sinovgetmə // sinogetdi”, q u l u n c s i n d i r d ı da deyirdilər.

SİRABAŞI – Qız-gəlin, uşaq və yallısayağı kütləvi oyunlarda əlində yaylıq tutan dəstəbaşı yaxud, y a l l ı b a ş ı y a verilən adlardan biri. Bu ad qərb ərazimiz üçün daha xarakterikdir.

SİRƏMƏNƏ – Keçən əsrdə təsadüf olunan bir hərəkətli uşaq oyununun adı. Oyun, iştirakçıların üfükü vəziyyətdə qurulmuş bir taxta tir üstündən hoppanmalarından və s. ibarət olmuşdur.

SİRƏN // SÜRƏN – Bir sıra rayonlarda təsərrüfat işləri qurtaran vaxt həmyaşlı kişilərin hər axşam birinin evində keçirdiyi əyləncə məclisinin adlarından biri. Törəniş etibarilə qədim bir ayinin dəyişilmiş forması olan bu məclisdə yeyib-içməklə yanaşı, müxtəlif oyun və nağıl söyləmələri təşkil edirdilər.

SİRƏNÇİ – S i r ə n məclisinin sahibi və orada iştirak edən hər bir şəxsin adı.

SİRSƏVA // SİRSİVA – (“sarımsağın himayəsində” anlamındadır). Qədim təqvimin Dey ayının 14-cü günü (8-13 yanvar) Azərbaycanda keçirilən özünəməxsus bir mərasim. Şənlik günü hamı yağlı-piyli ye-

məklərdən imtina edərək, “şərdən qorunmaq” üçün sarımsağın özünü, yaxud onun müxtəlif göyörti ilə bişmişini yeyir, sonra – “yedim sarımsaq, canım oldu sappasağ...” sözləri ilə başlanan bir oxuma ifa edir, çalib-oyunayır şənlonirdilər. Xalq içində bu şənliyə “sirsur” və “sarımsaq bayramı” da deyirmişlər.

SİTARƏ – (“ulduz deməkdir”). Orta əsrlərdə kütləvi şənliklərin sonunda qaranlıq səmada icra olunan feyerverk növlərindən biri. Bu deyim Cənubi Azərbaycan üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

SİYAQUTU – “siyah qutu” yəni, qara qutu sözündəndir). Naxçıvan ərazisində kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan qəhrəman ruhlu yallı-sayağı oyunlardan. Bir mülahizəyə görə, deyim həmin ərazidə yerləşən Siyaqut kəndinin adı ilə bağlıdır. Oyunun ifasında gənclik, çeviklik kimi xüsusiyyətlər tərənnüm edilirmiş. Arabir onu dırqoyu da adlandırırlar.

SOFU – Cənub-qərb rayonlarımızda başına tamaşaçı toplayıb, ilan və əqrəb oynatmaqla məşğul olan dərvişin adı. Oyun zamanı o, qutu və ya torbadan ilan çıxarıb “ovsunlayır”, sonra onu şərf kimi boynuna, biləklərinə, belinə sarıyır, yaxud ilanlardan birini burnuna keçirib ağzından çıxarırdı və s. Xalq arasında ona “i l a n ç ı”, “marəfsun” da deyirmişlər.

SOYUQ QUYU – Xalqımız arasında kütləvi şənlik və toy mərasimlərində ifa olunan, yallısayağı oyunlardan biri.

SÖHBƏT – Yurdumuzun bəzi yerlərində həmyaşlı məhəllə qadınlarının, həmçinin, bir peşə sahibi sənətkarının oturmaq sayağı axşam məclisinə verilən ad. Digər adı “qıtır-söhbət”, “söhpət” (Qazax), “söybət” (Muğan) və “sovbət”dir.

SU OYUNU – Yaranma çağı III-V yüzillərlə bağlı olub, XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanda bərpa edilib yenidən şöhrət tapmış, su ilə dolu nəhəng hovuzda nümayiş olunan oyun və əyləncələrin ümumi adı. Buradakı üzən salları üstündə vurulmuş və ya güləşmə yarışı, suda vəhşi heyvanlar ilə əlbəyaxa səhnələri vaxtilə tamaşaçıların böyük marağına səbəb olmuş, onları əyləndirmişdir.

SUCƏDDİM – (sözaçımı “su əcdadım”dır).Törəniş etibarilə qədim Zərdüşti dövrü, suya tapınma ilə əlaqədar olan bir mərasim şənliyinin adı. Sonralar bu bayram İslam dini donuna geydirilərək Ömər toyu // B a b a S ü c a ə d d i n şəbihi ilə birləşmişdir.

SUCƏRŞƏNBƏSİ – Azərbaycanda N o v r u z bayramı ərəfəsində keçirilən ilaxır şənliklərində ifa edilən mərasim. Dörd cəmlə, yaxud axırçərşənbə mərasimlərindən biri olan bu şənlikdə hamı sübh çağı çay, dəniz, bulaq başı və ya su dəyirmanı ətrafına toplanaraq axar sular üzərindən hoppanır, qədim mərasim oxumaları ifa edir, bir-birinin üzərinə su çiləyir, isladırtdılar. Əski el inamına görə, guya bununla onlar su ilə bir an ünsiyyətdə olur, ona qovuşurdular. Sonra qızlar və oğlanlar ayrı-ayrılıqda bir yerə toplaşib müxtəlif ayin oyunları icra edir, səhərə kimi şənlenirdilər. Xalq, adətən, bu şənliyi “sular Novruzı” da adlandırır. “Suçərşənbəsi” deyiliş tərzı də var.

SÜDLÜSÜMÜY // SÜTDİSÜLÜK – Kəndlərdə yazın gəlişi ilə bağlı kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir hərəketli uşaq oyununun adı. İki – dörd nəfərdən az olmayan dəstə iştirakçılarını sığınacaq yeri “əvən”də durub gözlərini yumur, biri iri heyvan ələngəsi və ya əski top şüləyi uzağa tullayırdı. Hamı onu axtarır, tapmış dəstə qaçır, o birilər bu zaman sümüyü onlardan almağa çalışırdılar və s. Əsasən gecə, ay işığında oynanılan bu oyunu “sümüyatma”, “sütməçülüy” (Muğan), “sütməsülük” (Göyçay və Qazax) adlandırırtdılar.

SÜRƏY // SÜRƏK – Azərbaycan ərəzisinin şimal-qərbində el şənliyi və toy mərasimlərində keçirilən atüstü cıdır oyununa verilən adlardan biri.

SÜRPAQAQ – (“atı papaq olan yerə sür” anlamındandır). Kənd şənliyi və toy mərasimlərində içi samanla doldurulmuş bir papaq ilə icra olunan atüstü meydan oyunlarından biri. Oyun iki dəstə atlının həmin papağı ələ keçirmək üçün apardığı mübarizədən ibarət olmuşdur.

ŞAHBƏZƏMƏ – N o v r u z şənlikləri zamanı qız-gəlin tərəfinə icra olunan bir mərasim tamaşası. Üç gün davam edən bu tamaşada “Xanxan” və “Mirbazi” oyunlarında olduğı kimi, qadınlar öz aralarından Şah, Vəzir, Vəkil, və bir neçə xidmətçi – Çavuş seçib, Şahi taxtda oturdurdular. Sonra Şahın əmri ilə məclisə ayrı-ayrı şəxslər gətirilib cəzalandırılır, küsülülər bərişdirilir və s. tədbirlər görülür, maska taxmış qadın oyunçularının iştirakı ilə bir Kosa oyunu göstərirdi. Gecəyarı bütün iştirakçılar axar sular kənarına yollanıb, orada müəyyən ayin oyunları icra edirdilər. Mənbələr bu tamaşanı “şah oyunu” və ya “şahşahi” da adlandırırtdılar.

ŞAHNAMƏXAN // ŞAHNAMƏÇİ – Bū və ya digər hökmdarın tərcümeyi-halı və şahlıq tarixini nəql edən nəqqlal. Həmçinin Firdovsinin “Şahnamə” əsərini oxuyan və ya danışan nağılçı – dərvişə verilən ad. Nəql mənzum şəkildə təqdim olunurdu.

ŞAHSEVƏN OYUNU – Toy mərasimlərində icra olunan ənənəvi oyunlardan biri. Adət üzrə, mərasimin sonunda oynanılan bu qəribə oyunda əlində turna tutmuş bir şəxs, şallağın ucunu məclisdəkilərin birinə uzadaraq, onu otraya çəkirdi. Ortaya çıxan yerə əyləşib əlini açır, “turnalı” turnanı onun əlinə vurub, turnanı ona verirdi. O da öz növbəsində turnanın ucunu başqasına uzadırdı və i.a. Keçmiş Bakı toyları üçün daha səciyyəvi olmuş bu oyuna “şasevəni” də deyirdilər. Naxçıvan diyarında oxuma ilə müşayiət olunan bir yallısayağı oyun da, bu adı daşıyırdı.

ŞALSALLAMA // ŞALSALLATDI – Novruz və Axırçərşənbə şənliklərində subay gənclər tərəfindən keçirilən bəbəbə mərasim oyununun bir başqa növü.

ŞUMAQƏDƏR – Əsasən, Cütçü şumu mərasim şənliyində icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu və orada istifadə edilən ağacın adı. Mənşəcə yaşlıların torpağı oyatmaq məqsədilə keçirdiyi qədim ayinlə bağlı olub, sonralar uşaq əyləncəsinə çevrilən bu oyunda əlində üç ədəd, ucu yonulmuş və 20–30 sm uzunluqda ağac, nazik çubuq və ya dəmir olan hər iştirakçı, qazılıb tapdalanmış yerə bir ağac “yortmalıydı”. O biri iştirakçılar ağaclarını həmin yerə elə zərblə sancmalıydılar ki, yerdəki ağaclar yerindən çıxsınlar və s. Bu oyunun bizə məlum olan başqa adları bunlardır; “şişməqədər” (Naxçıvan), “kilingağac”, “çilingağacı // çilingi”, “şapbaşıpba”, “şupışupi” (Muğan və cənub-şərq rayonlarımız), “çaqqıçaqqı” və s.

ŞAMAN // ŞAMANÇI – Aşıq-ozan sənətinin ən qədim sələflərindən biri olub “şamanoyunu”nda iştirak edən el sənətkarı. Cadugərlik, dua oxumaqla bərabər o, şeir qoşmaq, nağıl söyləmək, məclis keçirmək, ağı demək, saz-qopuz çalmaq və cilddən-cildə girməyi bacaran, bir əlində zıncırovlu qaval, o birisində qam adlanan əsa olan ifaçı olmuşdur. Bir mülahizəyə görə, ilkin adı “oyun” olmuş bu sənətkarın peşəsi sonralar yaradıcılıqda gedən təsnifləşmə nəticəsində sıradan çıxıb, ayrı-ayrı növlərə parçalansa da dərviş oyunlarında olduqca dərin iz buraxmışdır. Tarixi mənbələr onu qam da adlandırırlar.

ŞAMANDAĞ – Uzaq keçmişimizdə, əsasən, gecə vaxtı keçirilib atəşbazlıqla müşayiət olunan təntənəli şamanoyunun xalq tərə-

findən verilən ad. Sonralar el içində geniş yayılmış kütləvi bir oxuma oyunu da bu adı daşımışdır.

ŞAMAN OYUNU – İslama qədərki dövrlərdən başlayaraq orta əsrlərə kimi xalqımız arasında müxtəlif adlarla müalicə, sehr-ovsun və falaçma məqsədilə keçirilən bir mərasim oyunu. Çalib oxumaq, rəqs etmək, bəlağətli dillə danışmaq və söz sayləmək bu qədim oyunun səciyyəvi cəhətlərindəndir.

ŞAMARTI – Toy şənliyi ərəfəsində oğlan evində subay gənclərin əyləncə gecəsi. Buraya toplaşanlar müxtəlif oyun, məzəli rəqs və s. ifa edir, mahnı oxuyur, əylənirdilər. Şənlik Azərbaycanın şimal-qərb ərəzisi (Borçalı, Tovuz) üçün daha səciyyəvidir.

ŞAMÜQƏRİBAN – (“qəriblər, əsirlər gecəsi” və ya, Şam qəribləri deməkdir). Aşuranın onuncu gecəsi şəbih tamaşası zamanı icra olunan bir mərasimin adı. Orada söhbət imam Hüseynin əsir düşmüş qohum-əqrəbasının Dəməşqdə – Şamda çəkdiyi əzab-əziyyətindən getdiyi zaman işıqlar keçirilir, rövzəxanın “münacat” duası tam qaralıqda dinlənir və dua bitdikdə çıraqlar yenidən yandırılırdı. Xalq ağzında bu mərasimə “şamsöndü”də deyirdilər.

ŞAREYİ // ŞƏRƏYİ – (“şare” sərəncamçı anlamındandır). El şənliyi və toy mərasimlərində kişili-arvadlı ifa olunan yallısayağı bir oyun. İki dəstədən ibarət olan ifaçıların dəstə başçıları və arxada duran iştirakçılar əllərində çomaq tutub, dəstələr ilə birlikdə düşməni üstünə yeriyan qoşun kimi müxtəlif taktiki hərəkətlər və s. edirdilər. Oyunu qoşa zurna və nağara müşayiət edirdi. Onun digər adı “şərani” və “şərrəney”dir.

ŞAŞIRMA OYUNU – Bəzi məxəzlərdə və el ədəbiyyatımızda fokusçuluq, hoqqə və gözbağlı oyunu anlamı qarşısında işlənən deyim. Onun digər adı “şaşırdıcı oyun”dur.

ŞATIR – (“şən” mənasındadır). Bəzi rayonlarımızda “təlxək” və “məzhəkçi” anlamında işlənən deyimlərdən biri. “Şatır” deyiliş şəkli də var.

ŞATIR OYUNU – Təlxək şatırın oynadığı hər hansı bir oyun və el içində geniş yayılmış bir məzəli lələyünü – pantomima tamaşasının adı. Tamaşada bir oyunçu çörəkçi – “şatır”, o biri – “təndiri” təsvir edirdi. Çörəkçi təndir ətrafında rəqs edib oxuyur, sonra təndirdə “çörək yapmağa” başlayırdı. O, təndiri təsvir edən oyunçunun qarına, sinəsi və qoltuğu altına guya, çörək yapıb çıxarır, bu da gülüş doğururdu.

ŞEYDALI – Cənub-şərq rayonlarımızda toy şənlikləri zamanı qız-gəlinin ifa etdiyi ənənəvi bir oyunun adı. Oxuma ilə müşayiət olunan bu halayvari oyunda şənliyə gələn qonaqlar salamlanır, onlara yer göstərilirdi.

ŞƏBBAZ – (“gecə oyunçusu” anlamındadır). Gecə oyununu iştirakçısı, Şahsəlim və Xəyaloyunu kölgə-oyuq tamaşasını nümayiş etdirən sənətkarın adlarından.

ŞƏBBAZI – (“gecə oyunu” deməkdir). Gecə vaxtı göstərilən gözbağlı oyunu, tamaşa və rəqslərə verilən müştərək ad və kölgə-oyuq tamaşasının bir növü. Oyun saplarla idarə edilən yastı kuklaların ekran qarşısında gəzişmələrindən ibarət olmuşdur. Vaxtilə bu növ tamaşaya “baziyepişbənd”(yəni, “pişbənd oyunu”) da deyilirdi. Sonralar Şahsəlim oyuq-kukla tamaşası da bu adla çağırılmışdır.

ŞƏBƏDƏ OYUNU – Lağoyununun xatırladan bir tamaşa növünün adı. Bu oyunun ifası üçün istehza, təhqir kinayəli yamsılama daha səciyyəvi olmuşdur. “şəbəzə” və “şəvədəoyunu” tələffüz şəkilləri də vardır.

ŞƏBİ OYUNU – (əslində “gecə oyunu” deməkdir). Bir zaman meydanlarda axşamçağı isə, evlərdə göstərilən məzəli el tamaşalarımızdan birinin adı. Ata və tənbel oğul kimi iki iştirakçısı olan bu tamaşanın məzmunu atanın tənbel oğluna verdiyi nəsihətlər, övladın isə, min cür bəhanə ilə evdə oturmadığından ibarət olmuşdur. Cana gələn ata övladını söyüb döyür, oğul isə ədəbsiz hərəkətlər edirdi və s.

ŞƏBİH – (“surət, oxşar” anlamındadır). Bəzi müəlliflərə görə, şəbih tamaşasında iştirak edən personaj obraz anlamında işlənən deyim.

ŞƏBİHGƏRDAN // ŞƏBİHGƏRDUN – Şəbih tamaşasının bədii rəhbərinə verilən ad. O, tamaşa boyu oyun meydançasında, tamaşaçıların gözü önündə rejissorluq etməklə yanaşı, müasir suflyor, rejissor müavini, paltarçı, butaforçu, aparıcı və şərhçi vəzifələrini öz simasında birləşdirirdi. Başında əmmamə, əynində uzun əba, o biri əlində çubuq, o birində şəbih nüsxəsini tutaraq, meydançada ora-bura gəzir oyunçuları izləyirdi. O, həm də oyunçu dəstəsinin rəisi kimi tanınırdı. Bəzən bu vəzifəni iki nəfər ifa edirdi. Mənbələr onu “muinilbökə” və “gərdun” da adlandırırlar.

ŞƏBİYELDA // ŞƏBİYƏLDA – (“ən uzun gecə” anlamındadır). Orta əsrlərdən bəri Azərbaycanda payızın sonu, qışın başlanması münasibətilə 21 dekabr günü, ilin ən uzun, on dörd saat davam edən ən

uzun qış gecəsində icra olunan Ç ı r a q a n mərasiminin sonrakı adı. Bu gecə hər yerdə saysız-hesabsız tonqallar yandırılır, hamı evlərdə altında manqal yerləşən alçaq kürsü ətrafına toplaşib gecə boyu müxtəlif əfsanə, dastan və nağıllar dinləyir, məzəli oyunlar ifa edirdilər. Mərasim “yelda gecəsi” və “şəbiçillə” adı ilə də tanınır.

ŞƏBNİŞİNİ // ŞƏBNİŞT – Cənubi Azərbaycanda təsadüf olunan oturaq sayağı axşam məclisi. Ayrı-ayrılıqda kişi və qadınların toplandığı bu məclislərdə bəzən, şairlər, çalğıcılar da iştirak edir, şeir oxuyur, musiqi çalırdılar.

ŞƏHRİFİRƏNG – (“Avropa şəhəri” anlamındadır). Vaxtilə xalqımız arasında geniş şöhrət tapmış bir oyun növü. Ön divarında üç böyüdücü şüşə, arxa divarında isə, ox üstündə hərlənən iki valı olan dəmir bir sandığı oyunçu qapı-qapı, kəndbəkənd gəzdirib, ətrafına adam toplayaraq oyun göstərirdi. Bu oyuna eyni vaxtda üç adam baxa bilir, sandıq sahibi dəstəyi fırladaraq vala bükülmüş rəsmləri bir valdan o biri vala sarıyır və oyunçu məharətilə rəsmlərin məzmununu nəql edirdi. Burada tamaşaçının gözü önündən bir-birinin ardınca Avropa mənzərələri və Avropa həyat tərzini təsvirləri, yerli rəssamların Kərbəla qırğını mövzusunda çəkdiyi rəsmlər gəlib keçirdi. Bu oyunun bir başqa növünə s a n d ı q c a i b deyirdilər.

ŞƏHRİVAZ – Zorxana küştisininə mənsub olan iki növdən birinin adı. “Qəbz” onun digər adıdır.

ŞƏHRİVƏR // ŞƏHRİVƏRGAN – Qədim Azərbaycanda, XI əsrə kimi qış vaxtı Şəhrivər ayının 4-cü günü (21-25 dekabr) sonralar isə, yayda (21-25 avqust) keçirilən. A z ə r şənliklərindən biri. Şənlik, əsasən, ev-eşikdə, ocaqlarda yanan alovun bayramı olub, atəş tanrısının ağac gövdəsində yatan halına həsr edilirdi. Təntənələrin bir qismi ayrı-ayrı ailələrdə ocaq başında keçirilirdisə, digəri, şəhər və kəndlərin açıq meydanlarında nəhəng tonqallar ətrafında icra olunurdu. Reyhan gulu bu şənliyin rəmzi olmuşdur.

ŞƏNGƏLA – Elimiz içində oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Dairəvi oturmuş oyun iştirakçıları əl çalıb, “şəng, şəng, şəngələ...” deyərək, əlində çubuq olan başçının hərəkətlərini yamsılamalı idilər. Yamsılaya bilməyən iştirakçı cəzalanırdı və s.

ŞƏNGÜL – Cənubi Azərbaycanın şərqudə məzəli oyun göstərən peşəkar komikə verilən ad. Digər tələffüzü “şəngil”dir.

ŞƏPPASİ – (“gecə qaravulu” anlamındadır). Vaxtilə yurdumuzun cənub-şərqudə zahı qarşısında icra olunan ailə-məişət şənliyi. Bir

məxəzə görə, uşağın anadan olduğu gündən başlayaraq bir həftə davam edən bu “gecə şənliyində” h o q q a o y u n u ilə yanaşı müxtəlif qız-gəlin oyunları da icra olunurdu. “Şəbpassı” tələffüz şəkli də vardır. Bakı ərazisində ona “şəpbəxeyir” deyirdilər.

ŞƏRURİ – Naxçıvan diyarı, Şərur və bu ətrafdakı ərazidə el şənlikləri zamanı oynanılan yallısayağı bir kütləvi oyun. Müəyyən bir məzmunla malik olan bu oyun, tamaşa ünsürləri ilə zəngin olmuşdur. Digər tələffüzü “şərili”dir.

ŞİLƏN // ŞÜLƏN – Qədim folklor ədəbiyyatımızda “el bayramı kütləvi şənlik, böyük ziyafət” və müasir “festival” anlamı qarşısında işlənən deyim. Törənəş etibarilə bu deyim uzaq keçmişin qəbilə totemini təmsil edən heyvanı ildə bir dəfə kəsib yemək adəti və bu münasibətlə icra olunan mərasim şənliyi ilə bağlıdır. Xalq arasında “şülən çəkmək” ifadəsi elə indi də məclis keçirmək anlamında işlənərkəndir. “Şülən-şilan” və “şölen” tələffüz şəkli də mövcuddur.

ŞİRGƏ // ŞİRGƏ – (“bəzək, naxış” deməkdir). Nağıl və dastan məclislərində nəqli şirinləşdirmək, tamaşaçını ayılmaq məqsədilə ifaçının əsas mətnə əlavə etdiyi haşiyə, ənənəvi “təkərləmə” və ya başqa bir söz oyunu.

ŞİRVANİ – Elimiz içində kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir yallısayağı oyunun adı.

ŞİVƏDAR – Müəyyən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda “oyunçu-aktyor, sənətkar-ustad” anlamında işlənən deyim. Sonralar elimizin ayrı-ayrı dialekt və ləhcəsini parodik tərzdə, ələsalma yolu ilə tamaşaçılara təqdim edən peşəkar oyunçu l a ğ b a z da bu adı daşımışdır. Onun digər adı “şivəbaz”dır.

ŞÖBƏDƏ – (“əl çevikliyi” deməkdir). Vaxtilə Azərbaycanda jonqlyorluq və g ö z b a ğ ı o y u n u n u n bir başqa adı. Ona “şübədə-bazlıq” da deyirdilər.

ŞÖLƏ OYUNU – Bir vaxt el-oba içində şöhrət tapmış k i l i m a r a s ı oyuq-kukla tamaşalarından biri.

TABTAB // TABTABA – X-XI əsrlərdə yurdumuzda təsadüf olunan ç ö v k ə n ə bənzər atüstü meydan oyunlarından biri və həmin oyunda istifadə olunan özünəməxsus raketkanın adı.

TAĞI GÜLAH, NAĞI SƏR – (“Tağının papağı, Nağının başı” anlamındadır). Papaqla oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Dövrə vurub əyləşən və başında papaq yaxud, araqçın olan 15–20 iş-

tirakçının ortasında dayanan papaqsız başçı” – “Tağı külah, Nağı sər, yağış yağır, yel əsər” (başqa yerdə – “Tağı-tağı, tağba-tağı”) deyir və hamı əl çala-çala bir ağızdan onu təkrar edirdi. Bir neçə təkrardan sonra başçı yanındakı iştirakçının papağını qapıb başına qoyur, papaqsız qalan isə öz yanındakının papağını götürürdü və s. Başı açıq qalan iştirakçı tənbeh edilirdi. Bu oyuna “Dəyirman oyunu” da deyirdilər.

TAPDIQ ÇOBAN – Kili marası tipli kukla tamaşasının adı. Dörd surət; – Ceyran xanım, onun əri Şəfi, qızı Züleyxa və çoban Tapdıqdan ibarət olub, laloyunu xarakteri daşımış bu tamaşada, kənd həyatından alınmış məzəli bir hadisə təsvir olunurdu.

TEŞTİ – Bəlli olan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri. Oyun bir adət olaraq, iri bir teştin çalınması və oyunu müşayiət edən “A teşti, teşti...” oxumasından ibarət olmuşdur.

TƏFRİQƏ – XIX əsrin yazılarında, qısa bir pərdəli məzhəkə, “vodevil” anlamı qarşısında işlənən deyim.

TƏHVİL // TƏHVİLİSAL – (“keçid, ilin dönüşü” anlamındadır). İlin yeniləşməsi əlaməti kimi qeyd edilən Novruz şənliyinin başlanma anı və bu münasibətlə icra olunan ailə-məişət mərasimi. Qədim təqvimə əsasən, günəşin “Həməl bürcünə” daxil olması saati top atəşi, fişəngbazlıq, tufəng-tapança atmaqla qeyd olunur, bayram süfrəsi ətrafına toplanmış ailə üzvləri oradakı səmənini qayçılayaraq ənənəvi, nəğmələr oxuyur, qədim mərasim oyunları keçirir, səhərə kimi şənləndirilər. El içində bu mərasimə İldönəndə də deyirdilər.

TƏXT – Xalq tamaşalarında oyunçu və çalğıçılar üçün ayrılan xüsusi bir yer, açıq və qapalı şəbih tamaşalarında isə, oyun meydançası üçün istifadə olunan yüksək platformanın adı. Səki oyun meydançasından fərqli olaraq, bu meydança taxta ilə örtülmüş hovuz və ya müvəqqəti qurulmuş bir yaxud, bir neçə ayrı-ayrı yerləşən dördbucaqlı platformalardan ibarət olmuşdur. Oraya qalxmaq üçün bir neçə pilləkən və ya enişli pəndus, üzərində isə bəzən, yüngül dirəklər qurulur, onların arasındakı kəndirlərdən kiçik çıraqlar və fənərlər asılır, yerliyinə kəpək səpilir, qasımotağı minbər və müxtəlif ölçülü kürsülər düzülürdü.

TƏXTGAH – Şəbih tamaşasında Yəzid xəlifənin taxtı qoyulan yer, məkanın adı. “Təxtgə” deyiliş tərzində də var.

TƏXTİRƏVAN – Əza qafiləsində iki minik heyvanı və ya dörd əzadların gəzdirdiyi göyörti ilə bəzənmiş bir kəcavə növü. İçində oturub başlarına ağ örpək salmış, qadın paltarlı 9-10 yaşlı oğlan uşaqları, Kərbəla şəhidlərinin arvad və qızlarını təmsil edirdilər.

TƏKBARMAQ – Elimiz arasında kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayığı oyunlardan biri.

TƏKƏ OYUNU – Cənubi Azərbaycanda, N o v r u z bayramı ərəfəsində keçirilən s a y a g ə z i s i və k o s a g ə l i n şənliyində boynuna noxta və zıncırov taxılmış, uzunsaqal erkək bir keçi ətrafında “təkəm, təkəm oyun eylər” sözləri ilə başlayan oxuma ilə icra olunan bir oyun. Bəzən oyunda heyvan əvəzinə “təkəsaaqqal Kosa” və ya keçi görkəmli, keçi maskalı bir oyunçu çıxış edirdi. Törəniş etibarilə qədim Azərbaycanda oynanılan əsatiri bir tamaşa, orada yaz fəslini təmsil etmiş Keçi – Təkə surəti ilə bağlı olub qışın başlanması, onun şər qüvvələr tərəfindən öldürülməsi, yazın gəlişi isə, onun dirilməsi kimi qeyd edilmişdir. Bu oyunun “təkə mərasimi”, “təkəmtəkəm”, “təkəoynatma”, və “keçi-keçi oyunu” kimi adları da mövcuddur.

TƏKƏMASQARA // TƏKƏMƏSQƏRƏ – K ə n d i r b a z o y u n u n d a aşağıda – yerdə kəndirbazı təqlid edən təlxəyə verilən adlardan biri və ümumiyyətlə, keçi maskası taxmış komik oyunçuya verilən ad.

TƏKƏMTƏKƏM – Yazqabağı şənliklər zamanı açıq havada bir-birindən 3-4 m aralı Yerdə cızılmış dairələr arasında taxta və ya dəmir “gilgilə” ilə oynanılan hərəkətli bir uşaq oyunu. Oyun vaxtı hər dairədə 4-5 iştirakçı duraraq, ətrafda – “təkəm, təkəm ay, təkəm” deyərək, həlqə sürən bir iştirakçının gilgiləsini tutmaq, onu əvəz etmək üçün söz göstərirdilər.və s.

TƏKMƏCÜT – (“təkmi, cütmü?” anlamındadır). Kütləvi el şənliklərində icra olunan bir uşaq oyunu və ümumiyyətlə, uşaq oyunlarında istifadə edilən bir püşk a t m a əməliyyatının adı. Başqa yerlərdə bu oyun “cüftütək” və “tağicüft” adları daşımışdır.

TƏQLİDÇİ – Təqlidoyunu ifaçısına verilən ad. İki təlxəkdən başqa, buraya rəqqas, müğənni, hoqqabaz və s. oyunbazlar da daxil idilər. Bir mülahizəyə görə, bu ad həmçinin təqlid maska oyununun ifaçısına verilən ad olmuşdur. Ona “bənzetçi” də deyirlər.

TƏQLİD OYUNU – (“yamsılama oyunu” mənasındadır). Orta əsrlərdə Azərbaycanda, el şənlikləri və varlı evlərində oynanılan özünəməxsus bir xalq tamaşası. Ayrı-ayrı rəqslər, oxuma, h o q q a, l a l o y u n u və bu kimi kiçik “nömrələr”dən ibarət olub, müasir sirk oyunlarını xatırladan bu yüngül səciyyəli oyunun iki aparıcısı K e ç ə l p ə h l ə v a n və Y a l a n ç ı p ə h l ə v a n kimi təlxəklər olmuşdur. Onlar çıxışlar arasında əsas oyunbazları yamsılayaraq, onların oyununu lağa

qoyur, məzəli bədyə və şit zarafatlarla tamaşaçıları əyləndirirdilər. Bir başqa məxəzə görə, Oğru, Şah, Vəzir, Varlı, Xəsis, Nökər və Qazi kimi ənənəvi surətlərdən ibarət olan bir maska oyunu da bu adı daşımışdır. Əski yazılar həmin oyuna “təqlidçi oyunu” da deyirdilər.

TƏLXƏK – (“acılayan” anlamındadır). X–XI əsrlərdə Soltan Mahmud Qəznəvinin sarayında öz məzəli oyunları ilə şöhrət tapmış bir tarixi şəxsin və saysız–hesabsız lətifələr qəhrəmanının adı. XVII–XVIII əsrlərdə Azərbaycanın bir sıra xanlıqlarında, sarayda hökmdar və əyanları əyləndirən məzhəkəçilər də bu adla çağırılırdılar. Saray nökrələrindən olan bu oyunçular bayağı hərəkət, him–cim və hərzə–hədyan sözlərlə öz ağalarını güldürürdülər. “Təlkək” tələffüz şəkli də vardır.

TƏLXƏK OYUNU – Komik oyunçu – təlxəklərin ifa etdiyi oyun növü və ümumiyyətlə el içində şit, bayağı tərzli oyuna verilən ad.

TƏMƏNNA // TƏMƏNNAH – (“arzu” mənasındadır). Xalq tamaşalarında iki surət arasında icra edilən ənənəvi salamlama tərzli. Burada əl–ələ görüşdükdən sonra hər iki oyunçu öz şəhadət barmağını öpüb, gözü və alını üstə qoyurdu. Xalq arasında bunu “təmənleşmə” də adlandırırdılar. Bu tərzin “qısa təmənnə” deyilən yığcam, ötəri salamlama tərzli ilə yanaşı, “qəndilli təmənnə” və ya “yerdən təmənnə” adlanan bir başqa tərzinin icrasında görüşənlər əllərini yerə kimi uzadıb, sonra alına toxundururdular.

TƏMSİL – (əslində “bənzmə, oxşatma” deməkdir). Əski ədəbiyyatda tamaşa – oyun göstərmə işi. Həmçinin həcvsayağı və nəsihətə–miz məzmunlu kiçik bir səhnə əsərinə verilən ad. Vaxtilə xalq içində yayılmış “təmsil vermək” və ya, “təmsil edilmək” ifadələri bu və ya digər oyunun tamaşasını göstərmək anlamı qarşısında işlənən ifadələrdəndir.

TƏMZƏRƏ // TƏNZƏRƏ – (hərfi mənası “qızılı tənbatən” olsa da, deyim kişi adı kimi izah olunur). Yaz şənliyi və toy mərasimlərində gənclər tərəfindən ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. İlk çağlar qadınlara məxsus həmin oyunun ifaçıları dəbdəbəli tərzdə və hədsiz dərəcədə cavahirətlə bəzənərək qövşşəkili bir sıraya durub, oynayır, oyunu – “uca, uca dağ başında da Tənzərə, oyna bala” sözlərilə müşayiət edirdilər. Oyun daha çox Naxçıvan ərazisində oynanılır.

TƏNBƏKİ OYUNU – (“tənbeh oyunu” mənasındadır). El tamaşalarımızdan olan lağ oyunu növü. Əsasən, bayram günləri, kənd–

lərdə göstərilən həmin tamaşada, bu və ya digər yerdə baş vermiş konkret bir əhvalat oyun meydançasına çıxarılır müsbət və mənfi surətlərin dili ilə təriflənməli şəxs təriflənir, tənbəh olunmalı tənbəh edilirdi. Bu xalq tamaşası formasında Əhmədbəy Cavanşir 1906-cı ildə bir neçə mənzum əsər yazmışdır. El içində ona, “təmməki oyunu”, “tövbələtmə oyunu” da deyirdilər.

TƏNBƏL – “Dənbəl”, “dünbal” deyiminin təhrifi olub Azərbaycanda komik oyunçu-təlxək və məsxərəbazaya verilən adlardan biri. Həmçinin bir sıra xalq tamaşalarında min cür bəhanə ilə işdən boyun qaçıran, müftəxor avara bir surətin adı.

TƏNDİRBAŞI – Qərb rayonlarımızda həmyaşlı qadınların oturmaq sayacağı axşam məclisinə verilən ad. Bu şənliyin “təndirbaşında” adına da təsadüf olunur.

TƏN-TƏNƏ, OTAŞ DÖNƏ – Qədim atəşə tanınma ayini ilə bağlı olan, sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Dövrə vurub oturan iştirakçılardan üçü ortada durub əllərini daraq şəklində bir-birinin üstünə qoyurdu. Bir əlini kənardə tutan iştirakçı barmaqları göstərə-göstərə təkrarən “tən-tənə, otaş dönə” deyir və sonuncu baş barmağı tutub; – bu nədir? soruşurdu. Barmaq sahibi “şam” deyə, cavab verir və hər üçü cəld əllərini sinəsinə qoyurdu. Gecikən iştirakçı o birilərin arzusuna görə, oynayıb oxumalı idi.

TƏRAZİM QIRILDI – Cənub-qərb rayonlarımız üçün səciyyəvi olan bir xalq oyununun adı.

TƏRS AYAQ – Yurdumuzun cənub-qərbində kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir yallısayağı oyun.

TƏRS TOY – Vaxtilə Ömər xəlifənin ölümü günü keçirilən Ömər toyu tamaşasının adlarından biri.

TƏSVİR – Xəyaloyunu kölgə-oyuq tamaşası fiqurunun adı. Boyu 20 sm-dən tutmuş bəzən bir metrə çatan surətlərin yalnız siluetini göstərən fiqurlar şəffaf kağız, dəvə yaxud, dana dərisindən kəsilir, müxtəlif rənglərlə boyanır, fiqurun hərəkət hissələrinə çubuqlar bənd edilirdi.

TƏZİYƏ – (“yas, matəm” deməkdir). Kərbəla qırğınının ildönümü münasibətilə keçirilən, matəm mərasimlərinə verilən ad. On gün davam edən bu məclislərdə mərsiyəxan, dərviş və hoqqabazlar öz məharətini nümayiş edir, bu günlər şəbih tamaşalarına geniş yer verilirdi. Tarixi məxəzlərdə bu söz bəzən, “şəbih tamaşası” anlamı müqabilində işlənən deyim kimi də təqdim edilir.

TƏZİYƏ ŞƏBİHİ – Təziyə matəm mərasimləri üçün yazılan və orada oynanılan faciəli şəbih tamaşalarının bir başqa adı. Qaynaqlar onu “təziyəyi-şəbih” adı ilə də qeyd edirlər.

TƏZİYƏDAR – Təziyə məclisləri təşkil etmək işi ilə məşğul olub, bu məclislərdə iştirak edən şəxs.

TƏZİYƏNAMƏ – Kərbəla hadisələri və onun qəhrəmanları haqqında yazılıb, şəbih tamaşalarının ədəbi mətnini təşkil edən, mənzum pyeslərə verilən ad.

TİFLANİ MÜSLİM – (“Müslümün balaları” deməkdir). Bir zaman çox geniş yayılmış bir şəbih tamaşasının adı. Tamaşanın əsas məzmunu Küf şəhərində imam Hüseynin əmisi oğlu Müslüm Aqilin övladlarının faciəli ölümündən ibarət olmuşdur.

TİR GÜNÜ – Novruz şənliyinin 13-cü günü qeyd olunan Sezde-bedər mərasiminin digər adı. Mərasim əski ədəbiyyata “Ruzi Tir” adı ilə də bəllidir.

TİRƏGAN // TİRGAN – (əslində “ox bayramı” deməkdir). Qədim Azərbaycan ərazisində, əski təqvimin Aban ayının Tir günü (28 oktyabr – 3 noyabr) qeyd edilən bir mərasim şənliyi. İncəsənət və peşə sahiblərinin hamisi sayılan tanrılar (ilk çağlar Tir, orta əsrlərdə isə, su tanrısı Aban) şəninə keçirilən bu kütləvi mərasimin bütün iştirakçıları həmin sənətlərə hörmət əlaməti olaraq, onların özünəməxsus geyimlərini geyib küçə-meydanlara çıxır, cürbəcür ayin oyunu və rəqslər ifa edir, müxtəlif boya, ətirli maye və ya güləb ilə bir-birini bulayırdılar. İki gün davam edən bu şənliyin I günü “kiçik Tirəgan”, II günü “Ali Tirəgan” adlanmış, nərgizgülü bu bayramın rəmzi sanılmışdır. Sonralar Abrizan şənliyi ilə qovuşan bu bayrama orta əsr qaynaqlarında Abangan adı ilə təsadüf etmək olur.

TOXUMÇƏNG // TOXUMCƏNGİ – Əsasən Novruz şənliyində oynanılan özünəməxsus bir oyun. Gəncləri bu oyunda boyanmış yumurtaları bir-birinə vurur və ya onları hündür bir yerdən aşağı gillədirtilər. Kimin yumurtası bərk, möhkəm olub, sınımazsa, yaxud, uzağa yuvarlanarsa, həmin yumurta sahibi başqa yumurtaları özünə götürürdü. El içində buna “toxumbazi” və “yumurtadöydü” də deyirdilər.

TOPALDIQAÇ – (“topu aldın qaç” mənasındadır). Kütləvi el şənliklərində həm qızlar, həm oğlanlar tərəfindən oynanılan bir hərə-kətli xalq oyunu. “Kosalan”, “isti”, “qaçan” adlı məhəllələri olan

oyun meydançasında biri topu yuxarı atır, o birisi, sağ əli və ya taxta ilə topu vururdu. Bu zaman “isti”də duran iştirakçılar “qaçan” məhəlləyə can atır, topu tutan iştirakçı isə, qaçanları topla vurmalıydı və s. El arasında bu oyun “kosaldıqaç”, “rustopu” adları ilə də bəllidir.

TOPÇALADA – Müəyyən cəhətlərinə görə müasir “ot üzərində xokkey” oyununa bənzəyən hərəkətli bir uşaq oyunu. Oyunda iki dəstə iştirakçılar bir ayaq üstə hoppanaraq, taxta top və ya iri aşıq sümüyünü meydanın iki kənarında qazılmış çalalara salmağa çalışırdılar. Oyunun digər adı “topçomağ”dır.

TOPLƏLƏ // TOPLƏLƏDƏ – Gözbağlıca uşaq oyunlarından biri. Oyunda uşaqlardan birinin gözünü bağlayıb əlinə ağac verirdilər. O; – “nənəm mənə kor dedi, hər yetənə vur dedi” deyib ağacı ətrafına gəzdirirdi. Başqa iştirakçılar ətrafda qaçışaraq gözübağlıya toxunmağa çalışırdılar və s. Bu oyun “nənəm mənə kor dedi” yaxud, “dədə, mənə ağacı” adı ilə də məlumdur.

TORBAATDI – Novruz və Xıdırnəbi mərasim şənliklərində subay gənclər tərəfindən icra olunan b a j a b a j a mərasim oyununun bir başqa adı.

TORPAQ ÇƏRŞƏNBƏSİ – Vaxtilə ilin son ayında keçirilən dörd c ə m l ə yaxud, a x ı r ç ə r ş ə n b ə mərasimlərindən biri olub qədim İsfəndəgan şənliyinə sonralar elimiz içində verilən adlardan biri.

TOY – El-oba içində evlənmə mərasimi ilə yanaşı, çox vaxt xalq şənliyi kütləvi əyləncə anlamında işlənən söz. Belə ki, “toy vurmaq, toylamaq” kimi xalq ifadələri bəzən ümumiyyətlə, elliklə şənlik keçirmək mənası daşımışdır.

TOYAĞASI // TOYBABASI – Toy və el şənliyini idarə edən əsas sərəncamçının adı. Ayrı-ayrı yerlərdə onu p a d ş a h və ya x a n da adlandırırlar. Digər tələffüzü “toybavası”dır (şimal-qərb rayonlarımızda).

TOYBAŞI // TOYBƏYİ – Bir vaxt tamaşa və mərasim şənliyi sahibinin adı. Adətə görə, kəndin və ya məhəllənin mötəbər ağsaqqalı sayılan bu şəxs, həm də şənliyin bir növ “rejissoru” olmuşdur.

TOYDANMI, ZÜYDƏNMİ? – Azərbaycanın şimal-qərb ərazisində S a y a ç ı mərasim şənlikləri zamanı oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. İki dəstəyə ayrılmış iştirakçılar; “Qoyunun nə yeyir?” sözləri ilə başlanan uzun bir deyişmə keçirir, oyunun sonunda isə, bir dəstənin başçısı – “Toydanmı, züydənmi?” sualına, “züydən!” cavab

verərsə, o biri dəstə zurna səsi çıxararaq bir-birinin ardınca ikinci dəstə başçısının irəli uzadılmış əli altından keçirdi və s.

TÖRƏN – Yurdumuzun qərb ərazisində “el şənliyi”, “bayram” anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən biri.

TÖRƏNÇİ – Vaxtilə kütləvi el şənliklərində iştirak edən və tamaşaçıları əyləndirən oyunçuya verilən ad.

TÖRƏNÇİBAŞI – Oyunçu törənçilərin başçısı və el bayramını idarə edən şəxs. Başqa yerdə bu şəxs bayrambəyi adlanırdı.

TUĞLAMA – Vaxtilə Azərbaycan ərazisinin cənub-qərbində el bayramları zamanı, ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri.

TUQAY MƏLİK // TUNQAY MƏLEYK – Şimal-qərb rayonlarımızda toy mərasimi və el bayramı günlərində icra olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri. İfaçıları iki, 10-20 nəfərdən ibarət olan dəstələr sıra ilə qarşı-qarşıya duraraq, növbə ilə bir-birinə yaxınlaşıb uzaqlaşır, qaval və əl çala-çala oxuyub rəqs edir, bədahətən nəغمə yaratmaqda yarışa qoşulurdular. “Tuqay Məlik – ay zəri” bu oyunun bir başqa adadır.

TURACI – Törəniş etibarilə ovçuluqla bağlı olub yurdumuzda geniş yayılmış la lo y u n u – pantomima tərzli qədim bir oyunun adı. Bu süjetli oyunun hərəkətlərində ilk öncə turacın davranışı, duruşu yamsılanır, sonra ovçu tərəfindən vurulmuş yaralı quşun çırpınmaları və s. təsvir edilirdi. Oyun Naxçıvan diyarı üçün daha əlamətdardır.

TURNAVURDU // TURNATURNA – El şənliyi və toylarda subay gənclər tərəfindən icra olunan bir hərəkətli oyun növü. Oyunda iki bərabər dəstəyə bölünmüş iştirakçıların bir dəstəsi yerdə çəkilən dairə “mətə”nin içində durub, ayaqları altına cızıq üstə turna sərir, cızıqdan kənar qalmış dəstə isə, həmin turnaları götürməyə çalışırdı və s. Qədimdə xalqımız arasında cülud adı ilə məlum olan bu oyunun sonrakı adları bunlardır: “qayışaldı // qayışqapdı” (Bakı), “dizəddöymə”, “dıradöymə // dirəddöydü // dürəddöymə // tirəddöymə” (şimal-qərb ərazisində), “təhdirə” (Qazax, Borçalı, Ağdam), “turəddöydü // turaoyunu”, “tuləddöydü” (Göyçay), “cızığagirdi”, “cızıqturması” (Naxçıvan), “cızıqdançıxma” (Muğan).

TÜRK GÜLMƏLİSİ – Komik oyunçu – lotu repertuarına məxsus məzəli söyləmələrdən biri. Burada Osmanlı türklərin danışq təzi və ahəng xüsusiyyətləri mübaligə və sataşlıqlı şəkildə yamsılanırdı. Bu söyləmə vaxtilə el sənətkarı Məşədi Cabbarın yaradıcılığında xüsusi yer tutmuşdur.

UÇURMA OYUNU – Azərbaycanın şimal-qərb ərazisində oynanılan bir uşaq oyununun adı. Başqa yerdə bəzən “çıraqbanlıq” (feyer-verk) anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən olmuşdur.

URUM QIZI – Xalq şənliyi, toy mərasimi və adi günlərdə, kənddə, açıq havada ifa olunan bir yallısayağı oyun. Oxuma və zurnaçıların müşayiəti ilə oynanılan bu oyun, bəzən iki və ya üç nəfər tərəfindən qapalı dairə və ya qövşşəkilli bir sırada ifa edilirdi. Oyun qaynaqlarda “Rum qızı” adı ilə qeyd olunur.

URVAY – Zorxana küştişində pəhləvanların güləşmədən əvvəl oxuduqları mahnının adı. Rəcəzin bir başqa növü olan mahnı Şeki ərazisi üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

USTABAŞI – Ömrünü oyunçu sənəti ilə bağlayıb, el-obada tamaşa, oyun hazırlayan və onu idarə edən el sənətkarına verilən ad. Sənətinin mahir bilicisi və məsləhətçisi kimi o, əhliməarik və məhtərbaşının xələflərindən olmuş, oyunçu birliyi və dəstəsinə rəhbərlik etmişdir.

USTAD – El içində birinci dərəcəli oyunçu, nəqqal və dərvişlərə verilən adlardan biri.

USTAŞAĞIRD // USTAŞƏYİRD – 15-20 nəfərin iştirakı ilə oynanılan süjetli bir uşaq oyunu. Başçı – “usta” əlilə önündə oturmuş “şagird”in gözlərini tutur, iştirakçılardan biri, şagirdin arxasına bir şillə vururdu. Usta əlini şagirdin gözündən çəkib: – “Ay canım şagird, ay gözüm şagird, səni kim vurdu, kim döydü?” – soruşurdu. O birilər xorla bu sözləri təkrar edir, şagird isə vurana göstərməli və o, düz tapıldıqda, şagird əvəz edilməliydi və s. Oyunun bir başqa variantı “qoltuğdançıxma” adlanırdı.

USTAYE SƏLMAN – Toy şənliyində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. Oxuma ilə müşayiət olunan bu oyun məzmunca kədərli olub, gənc ikən dul qalmış gəlinlər tərəfindən oynanırdı. Oyun əsasən Goranboy və İrəvan azərbaycanlıları arasında geniş yayılmış və bəzən, “üstaye Səlmanam mən” adı ilə də çağırılmışdır.

UZUN HALAY – Bir adət olaraq, qız-gəlin şənliklərində ifa olunan halaysayağı oyunlardan biri. “Ozun halay” tələffüz şəkli də vardır.

UZUNDƏRƏ – Uzaq keçmişdə Naxçıvan ərazisində oynanılan bir yallısayağı oyun. Cəld tempdə ifa olunan və iki, ayrıca kişi və qadın dəstələrindən ibarət olan sıralarda kişi dəstə başçısı əlində çubuq, qadın başçısı isə, dəsmal tutur və iki dəstə məzəli tərzdə bir-birilə “döyüşürdü”. Sonralar lirik xarakterli bir xalq rəqsi də həmin adı daşımışdır.

UZUNLAMBAC – Yürdumuzun el şənliklərində icra olunan bir xalq oyununun adı.

ÜÇ BADAM, BİR QOZ – Əsrimizin əvvəllərinə kimi Şəkiddə geniş şöhrət qazanmış, qədim mənşəli məzəli oyun növü. Oyunun ifaçısı bir zərb aləti çalaraq bədahətən meyxana deyir, him-cim və bədən hərəkətlərilə ətrafdakı tamaşaçıları güldürürdü.

ÜÇADDIM – Kişili-arvadlı ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. El arasında bu oyun “uçayaq”, “oynar” və “kөнүлalan” adları ilə də tanınır. Oyun daha çox Naxçıvan ərazisi üçün səciyyəvidir.

ÜRFANİ – (sözaçımı “huşa” gətirmək”dir). Mənşəcə qədim yuğ kütləvi matəm tamaşası ilə bağlı olub, ilk əvvəl ölüni diriltmək, sonralar isə, guya huşunu itirmiş adamı huşa gətirmək məqsədilə ifa olunan, qəmli-kədərli yallısayağı bir oyunun adı. “Urfani” deyilişi forması da mövcuddur.

ÜSKİ ÇƏRŞƏNBƏ // ÜSKÜ ÇAHARŞƏMBƏ – Törənişinə görə, atəşə pərəstişlə bağlı olub, qədim təqvimin İsfənd ayının 16-cı günü (6 mart) icra olunan mərasim şənliyi. Əslində ikinci cəmlənin bir qalığı olan bu mərasimdə qədim tonqal ətrafı mərasim oxumaları ifa edilir, ayın tamaşası və müxtəlif rəqslər oynanılır, bütün iştirakçılar tonqal üzərində tullanırdılar. El-oba içində həmin şənliyi “üskü gecəsi”, “axırçərşənbə”, “odlu çərşənbə”, “ikinci çərşənbə gecəsi” adları ilə də çağırılırlar.

ÜŞTÜR OYUNU // ÜŞTÜRÜNGÜ – (“şütür hənği” sözünün təhrifi olub, dəvə oyunu” deməkdir). Yürdumuzda təsadüf olunan bir məzəli kənd oyununun adı. Üç komik oyunçu – l o t u n u n iştirakı ilə oynanılan bu oyunda iki oyunçu dəvəni təsvir edir, “şütürbən” adlanan üçüncüsü isə, həmin “dəvə”yə minərək onun üstündə oxuya – oxuya gəzdirilirdi və s. Xalq arasında işlənən “üştringi tutmaq” ifadəsi qaba şəkildə oynamaq, rəqs etmək deməkdir.

ÜZDÜRMƏ – Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri.

ÜZƏNGİ – Vaxtilə güclü-qüvvətli yeniyetmə oğlanlar arasında geniş yayılmış bir hərəkətli oyunun adı. İki dəstə iştirakçı yerdə bir-birindən 15-20 m aralı iki dördbucaq cızıb içində durur, birinci dəstə kiçik bir topu o biri dəstəyə tərəf və bacardıqca yüksəkliyə atır, rəqib tərəf öz “məhəllə”sindən çıxmayaq topu tutmalı və geriye, o biri dəstə üzərinə atmalı idi. Hər tutulan top xal hesab olunur beş xal toplanmış iştirakçı o biri dəstədən “minik” alır və onu dəstəsinə gətirib

minir və oyunu bu vəziyyətdə davam edirdi. Arxasında minicisi olan “at” topu tutarsa, o, minicisini öz dəstəsinə aparıb belinə minir və itir. Oyun xalq arasında “zənci” (yəni, qara qul) adı ilə də bəllidir.

ÜZƏRLİYSALDI – Uzaq keçmişin bir tapınma ayini ilə bağlı olub, sonralar kütləvi şənliklər zamanı tonqal ətrafında icra olunan mərasim. Mərasim iştirakçılarında bir nəfər, bir ovuc “nəzərotu” – üzərliyin üstündə dua oxuyub, onu yanan tonqal içinə atırdı. Bundan sonra ətrafdakılar yeddi tonqal üzərindən və ya bir tonqal üzərindən yeddi dəfə o yan, bu yana hoppanıb mahnı oxuyur, əl-ələ verərək yallı oyunu ifa edir, şənləndirilərlər.

ÜZLÜK OYUNU – Tərənişinə görə, qədim laloyunu – pantomima və ayin rəqsləri ilə bağlı olub maska taxmış oyunçuların ifa etdikləri bir tamaşa növü. Uzaq keçmişdə mərasim şənliklərinin mühüm bir hissəsini təşkil etmiş bu növ tamaşa sonralar, el bayramlarında oynanılan müstəqil bir oyuna çevrilmişdir. El arasında həmin maska tamaşasına “Kosa oyunu” da deyirlər.

ÜZÜM AĞ ÇIXDI – Bir qaravəlli əsasında icra olunub vaxtilə tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanan xalq tamaşalarından biri. Yüz baş qoyun mənimsəmiş mollanın qoyun sahibinə verdiyi gülünc cavablarından sonra, çobanın qatığı mollanın üzünə çırpmasından və s. bəhs edən bu məzəli tamaşa el içində – “Naxırçı molla”, “Sərkarla molla”, “Çobanla molla” adları ilə də bəllidir. Həmin qaravəlli əsasında, görkəmli dramaturq N.B.Vəzirov “Dələduz” adlı bir səhnə əsəri də yazmışdır.

VƏFATİ-SƏKİNƏ – Aşura büsatından sonra göstərilən və məzmunu qanlı Kərbəla qırğınından sonrakı hadisələrlə bağlı olan, adibəlli şəbih tamaşalarından biri. Tamaşada əsasən Dəməşq şəhərinə gətirilmiş Qasımın nişanlısı, imam Hüseyinin qızı Səkinənin ölümü təsvir edilirdi. Qaynaqlarda “Səkinə şəbihi” adı ilə də qeyd olunan bu tamaşada, Səkinəni qız paltarları geymiş doqquz-on yaşlı bir oğlan oynayır.

VİCAH – (“görüş, üzləşmə” anlamındadır) Növrüz bayramı ərəfəsində qızların icra etdiyi vəsfi-hal oyunu və burada ifa olunan ənənəvi bayatların adlarından biri. “Fıcaq” deyiliş şəkli də var.

VURÇATLASIN – Əksər uşaq oyunlarının sonunda icra olunan bir mərasim. Başçının – “vur çatlasın, çal oynasın” əmrinə müvafiq, qalib gəlmiş dəstə və ya iştirakçı məğlubları qovub izləyir, yaxud, qız-

ğın şəkildə çalib oynayır, çəkişib dartışaraq, səs-küylə “qələbə”ni qeyd edirdi. Oyunun bu hissəsinin bəzən, “döysündür” və “vurmabizən” də adlandırırlar.

VÜZAH – Xilafət dövrü və orta əsrlərdə Azərbaycanda, oynanılan qədim uşaq oyunlarından biri. Bu oyun ölkəmizin cənub ərazisi üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

YAĞLIGÜLƏŞ – Bədənlərinə zeytun və ya bir başqa yağ sürtmüş pəhləvanların gülüşməsindən ibarət olan bir küşti növü.

YALANÇI // YALANÇI PƏHLƏVAN – Kəndirbaz oyununda ip üzərindəki canbazi yerdə təqlid edib, tamaşaçıları güldürən təlxəyin adlarından biri. Ona “yalançı canbaz” da deyirdilər. Bu, həmçinin, orta əsrlərdə, Azərbaycanda oynanılan təqlid oyunu xalq tamaşasındakı iki aparıcı təlxəkdən birinin adıdır. Adətə görə, onun üzü hisli, qara olurdu. Geniş yayılmış məşhur bir el oyunu da eyni adı daşıyır.

YALANPALAN – Uşaq oyunu, nağıl məclisi və başqa yığıncaqlarda güldürmək məqsədilə ifa olunub, məzəli və qeyri-real məzmunu ilə fərqlənən bir söz oyunu və qaravəlli növü. Ona bəzən, “təndirnamə” də deyirdilər. Bu həm, qələndar uşaq oyununun bir başqa adıdır.

YALLI – (“yaylı” sözündəndir). Ən qədim dövrlərlə bağlı olub vaxtilə, ovçuluq və atəşi qorumaq münasibətilə, icra olunan mərasim oyunu növlərindən biri. İlk çağlar əl-qol, him-cim və bədən hərəkətlərindən ibarət olan bu ayin oyunu, zaman keçdikcə kütləvi el şənliklərində, bir-birinin əlindən tutaraq dəstə ilə ifa olunan, özündə rəqs, oxuma və tamaşa ünsürlərini birləşdirən bir xalq oyununa çevrilmiş, öz xüsusiyyəti, yaranma şəraiti, icra tərzinə görə, ayrı-ayrı növ – qollara ayrılmışdır. Bəzi qollar yalnız kişilərə aid olduğu halda, o biri qollarda qadınlar da iştirak etmişlər ifa zamanı əl çalmaq, nida və ya söz demək, canavar tək səs çıxarıb, onun kimi fırlanmaq, qaz kimi yerişərək quş kimi çıxırmaq və s. hərəkətlər bu oyunun özünəməxsus cəhətlərindəndir. Bəzi yerlərdə bu oyuna “ələlə”, “ləlli” və ya “yəlli” də deyirlər. Xalq arasındakı “yallı getmək”, “yallı durmaq” və ya “yallı tutmaq” ifadələri yallı oyunu ifa etmək deməkdir.

YALLIBAŞI – Yallı oyununun təşkilatçısı, solisti və ayrı-ayrı yunçu dəstələrinə rəhbərlik edən başçının adı. Bu şəxs oyunun quru-

luşçusu, “dirijoru” kimi, oyunun başlanması, bitməsi və hərəkətlərin dəyişməsinə işarə verir, oyunun ifa qaydalarına nəzarət edirdi. Oyun zamanı o, sağ əlində yaylıq və ya kaman zərb alətini tutub, tempə uyğun halda onu silkələyirdi. Xalq arasında bu ad “yaylıbaşı” kimi də səslənmişdir.

YALLI-YALLI – Müəyyən hadisəni təsvir edən və teatrlaşmış bir tamaşa kimi səciyyələndirən süjetli, yallısayağı oyunlara el arasında verilən ad.

YAŞILYARPAQ QIZILGÜL – El şenlikləri və toy-büsat zamanı qız-gəlinlər tərəfindən iki dəstə ilə ifa olunan halaysayağı bir oyunun adı. Oxuma ilə müşayiət edilən bu oyunun “yorduyordu” və “qırmızı nimtənə” variantları da var.

YAŞIMAQRURU – (“yaşımı, qurumu?” anlamındadır). Uşaq oyunlarında püşkatma növü və bir sözlü-nəğməli oyunun adı. Yastı daşın bir üzünü isladıb “yaşımaquru?” soruşulduqda, o biri iştirakçı “yaş” və ya “quru” deməliydi. Yuxarı atılan daş iştirakçının dediyi tərəfi üstə yerə düşərsə, oyunu o başlar və əksinə. Oyunda isə, dairədə durmuş iştirakçılardan biri ortada dayanıb gözlərini yumur, ətrafdakılar bir-bir ona yanaşıb bir neçə barmağını onun kürəyinə qoyur – “atam, babam, güney babam neçədir?” deyirdilər. Ortadakı bunu tapmalı idi. Yanılsa o birilərin arzusuna görə oxumalı, oynamalı və s. etməli idi. Oyun Naxçıvan ərazisi üçün daha əlamətlidir.

YAYLAQ YOLLARI – Vaxtilə, xalqımız içində geniş yayılmış yallısayağı bir oyunun adı.

YAYLIQ OYUNU – Azərbaycanda, el bayramı və toy mərasimləri zamanı keçirilən, atüstü oyunlardan biri. Oyunun digər adı “yaylıqqaçırdı”dır.

YEDDİ ÇƏRŞƏNBƏ – (“cəddi çərşənbə” yəni ata-baba çərşənbəsi sözüdəndir). N o v r u z ə r ə f ə s i n d ə k e ç i r i l ə n s o n d ö r d a x ı r ç ə r ş ə n b ə m ə r a s i m i ş ə n l i k l ə r i n d ə n b i r i . Ə s k i F ə r v ə r d ə g a n b a y r a m ı n ı n s o n r a l a r x a l q a r a s ı n d a d a ş ı d ı ğ ı a d l a r d a n b i r i d i r . “Yeddiçərşənbə” deyiliş şəkli də var.

YEKBA OYUNU – İdman aləti yekba ilə oynanılan ənənəvi doqquz zorxana oyunundan biri. Əsasən zorxana səfələrində keçirilən bu oyunun iştirakçıları arxası üstə uzanaraq, hər əlində bir alət tutur, gah sol qolu, gah sağ qolu ilə onları yuxarı qaldırıb gövdələrini sağa və sola çevirirdilər. Bu hərəkəti iyirmi dəfə və artıq təkrar edən idmançı qalib hesab edilirdi.

YEKƏPƏRİ – Xilafət dövrü Azərbaycanda oynanılan səmacat maska oyununun sonrakı adlarından biridir.

YELBABA – Taxılı sovrmaqdan ötrü küləyi (uzaq keçmişdə yel tanrısını) çağırmaq, onu rəhmə gətirmək niyyətilə keçirilən bir xər-mənüstü oyunu. Bir dəstə ifaçı tərəfindən icra olunan bu oyun, müəyyən hərəkət və – “A yel baba, yel baba!” sözləri ilə başlanıb, “taxılıımız yerdə qaldı, yaxamız əldə qaldı” məzmunu ətrafında oxunan bir mahnı ilə müşayiət olunurdu.

YİĞVA // YİĞVƏ – Quba və Abşeron ərazisində qız-gəlinin otu-raq sayığı axşam əyləncə məclisinin adı. Doğulan uşağın qırx günü və ya bir illiyi münasibətilə icra olunan xüsusi şənlik də bu adı daşıyırdı.

YOLDAŞ, SƏNİ KİM APARDI? – El şənliklərində icra olunan özünəməxsus bir xalq oyunu. İki dəstəyə ayrılmış iştirakçılar sıra ilə arxa-arkaya düzülür, arxadakı dəstədən biri ön sıradakı bir iştirakçını tutub aparırdı. Aparılan geriyə baxmamalı idi. Ondan: – “Yoldaş, səni kim apardı?” soruşduqda, o, aparanın adını düzgün tapmalı və onu öz dəstəsinə aparmalı idi. Əks halda, özü arxa dəstəyə keçirdi və s. Cənubi Azərbaycanda bu oyun qurd surəti ilə bağlı olub, “Yoldaş, məni qurd apardı” adı ilə bəllidir.

YORDU-YORDU – Toy mərasimi zamanı icra olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından. Yaşılıyarpaq, qızılgül bu oyunun bir başqa variantıdır.

YUĞ – İslamiyyətdən əvvəlki qədim Azərbaycan ərazisində, adlı-sanlı el qəhrəmanının ölümü münasibətilə keçirilən, kütləvi matəm tamaşası. Laloyunu və meydan tamaşası əlamətləri ilə zəngin olan bu mərasimdə ilk öncə mərhumun gənclik illəri təsvir edilir, sonra peşəkar oyunçular at çapıb, qılınc oynadaraq, mərhumun müharibədə göstərdiyi igidliyini təsvir edir və nəhayət, ağıclar qəmli-kədərli şeir-söz deyib mahnı oxuyur, ətrafdakıları ağlatmağa çalışırdılar. Vaxtilə bu tamaşanın adı “yoğ” kimi də səslənmişdir.

YUĞBASAN – Yuğ matəm mərasimindəki ənənəvi yemək məclisinin adı.

YUMURTA YÜKÜ APARMAQ – Laloyunu tamaşalarında icra edilən, olduqca ehtiyatla yerimə və hərəkət etmə tərzli. Tərzin digər adı “saxsı yükü aparmaq”dır.

YURD YERİ – Xalqımız arasında el şənlikləri və toy mərasimlərində ifa olunan kütləvi oyunlardan birinin adı.

ZİKİR // ZIKR – (“yad etmə, xatirə” anlamındadır). Mənşəcə qədim şaman – qam mərasimləri ilə bağlı olan kütləvi bir dərviş oyununun adı. İlk öncə təriqət banisi şəninə, sonralar isə, adı tamaşaçılar üçün keçirilən bu oyunda 8-12 ayaqyalın ifaçı oxuma, ney və qavalın müşayiəti ilə bir laloyunu sayacağı rəqs ifa edirdi. Rəqs bir ayaq üzərində həm öz ətrafı, həm də oyun meydançasının yerliyində çəkilmiş dairələr üzrə fırlanmadan ibarət olmuş, ifaçılar hərlənmə sürətini tədricən artırmaqla, geydikləri tennurənin ətkələrini havalandıraraq açmışlar. Buradan “zikir çəkmək” ifadəsi kütləvi dərviş oyununda iştirak etmək deməkdir.

ZOPA-ZOPA – Gənclərin sıra ilə durub uzun çubuqlarla oynadığı yallı tipli kütləvi bir oyunun adı. Əsasən, toy şənliklərində ifa olunan bu oyunu “kopu”, “zupa” da adlandırmışlar. Bu, həmçinin piyada vəziyyətdə keçirilən cirid oyununun digər adıdır. “Zopızopı” deyiliş şəkli də var.

ZOR OYUNU – Bir zaman şəhər və kəndlərdə məhəllə gənclərinin güc-qüvvət sınağını nümayiş edən bir yarış oyunu və s. idman oyunları keçirilirdi.

ZORXANA – (“güc-qüvvət evi” deməkdir). Mənşəyi orta əsrlər, Səfəvilər dövrü ilə bağlı olub, bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaq üçün tikilən xüsusi idman evi. Azərbaycanın bir çox şəhərlərində yerləşən bu tikililər, ortasında kiçik günbəzi olan, tavanlı məscid, hamam və ya türbəni xatırladan binalar olmuşlar. Bundan başqa, onu alçaq zirzəmidə, kənd yerlərində isə, açıqlıqda 3m dərinliyində qazılmış yeraltı qazmada yerləşdirildilər. Binaının ortasında – 200-300 tamaşaçı ilə əhatə olunan və eyni vaxtda 15-20 idmançı tutan dərin oyun meydançası yerləşir, binaının iç divarlarını müxtəlif rəsmlər bəzəyirdi. Şəki – Zaqatala ərazisində təsadüf olunan süjetli bir oyun da eyni adı daşımışdır. Burada müəyyən bir süjet və ardıcılıq üzərində qurulmuş, ənənəvi zorxana oyunları rəqs şəklində və nəfəsli çalğı alətlərinin müşayiəti ilə ifa olunurdu.

ZÜVAĞAR – Atəşə tanınma dövrü Azərbaycanda, keçirilən kütləvi bir el şənliyinin adı. “Zəvaqar” tələffüz şəkli də mövcuddur.